

**HALI DOKUMACILIĞINDA KIRSAL KADIN EMEĞİ: BURSA KINIK
KÖYÜ'NDE KADINLARIN DENEYİMLERİ**

Yüksek Lisans Tezi

Merve KAMIŞ

Eskişehir 2021

**HALI DOKUMACILIĞINDA KIRSAL KADIN EMEĞİ: BURSA KINIK
KÖYÜ'NDE KADINLARIN DENEYİMLERİ**

Merve KAMIŞ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Sosyoloji Anabilim Dalı

Danışman: Dr. Öğr. Üyesi F. Ayşin KOÇAK TURHANOĞLU

Eskişehir

Anadolu Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü

Haziran 2021

JÜRİ VE ENSTİTÜ ONAY SAYFASI

ÖZET

HALI DOKUMACILIĞINDA KIRSAL KADIN EMEĞİ: BURSA KINIK KÖYÜ'NDE KADINLARIN DENEYİMLERİ

Merve KAMIŞ

Sosyoloji Anabilim Dalı

Anadolu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Haziran 2021

Danışman: Dr. Öğr. Üyesi F. Ayşin KOÇAK TURHANOĞLU

Bu çalışma, kırsal alanda üretim ve yeniden üretim sürecinde kadın emeğinin özgül biçimlerini Kınık Köyü halı dokuma evinde ücretli olarak çalışan kadınların deneyimleri üzerinden ele almaktadır. Kırsal alanda kadınlar, ücretli bir işte çalıştığında ev işi ve tarımsal işlerin hepsini bir arada yürütmek zorunda kalmakta, bu durumun kadınlar açısından sonucu ise artan iş yükü olmaktadır. Kadınların kırsal alandaki iş yükü artmasına karşın emek yoğun işleri görünmez olarak kalmaya devam etmektedir. Bu çalışma, kırsal alanda kadın emeğinin görünmeyen, esnek ve güvencesiz tarafını gün yüzüne çıkarmayı amaçlayarak ücretli bir iş olarak halı dokumanın kadınların toplumsal yaşamını nasıl etkilediğini araştırmaktadır. Bu anlamda feminist bakış açısıyla kırsal alanda kadın emeğinin ataerkil ve kapitalist örüntüler içerisinde çözümlenmesi, kadının kırsal yapıdaki toplumsal ilişki biçimlerinden hane içi ve tarımsal işlerdeki işbölümüne kadar karşılaştığı eşitsiz ilişki biçimlerini ortaya çıkarmaktadır. Kırsal alanda kadın emeğine yönelik bu çalışma aynı zamanda kadınları güçlendirici politikaların gelişimine katkı sağlamayı amaçlamaktadır.

Anahtar Sözcükler: Kırsal kadın emeği, Feminist kuramlar, Halı dokumacılığı, Bursa Kınık Köyü.

ABSTRACT

RURAL WOMEN LABOUR IN WEAVING CARPET: EXPERIENCES OF WOMEN IN KINIK, BURSA

Merve KAMIŞ

Department of Sociology

Anadolu University, Graduate School of Social Sciences, June 2021

Supervisor: Asst. Prof. F. Ayşin KOÇAK TURHANOĞLU

This study, the original sides of women's labour in the process of production and reproduction in rural area is to discuss on women's lives working as a wage in carpet weaving house in Kınık Village. Women in rural area, when they work in a paid job, they have to carry out collectively all of the both house works and agricultural works and the result of this situation in terms of women is to be growing the workload of women. Despite of the growing the workload of women in rural areas, their intense workings continue to be not recognized. This study by aiming to how the sides of invisible, flexible and unsecured affect, tries to analyse the effect of carpet weaving as a paid job on women's social living. In this context, it will reveal with feminist methodology that is to be analysed women's labour in rural areas within the capitalist and patriarchal patterns and their encountered unequal relations from social relations of women in rural structure to division of labour in household and agricultural jobs. This study which is being shed light on the development empowering policies of women, aims to contribute studies of paid woman labour in rural areas.

Keywords: Rural women labour, Feminist theories, Carpet weaving, Bursa Kınık Village.

TEŞEKKÜR

Bu tezin yazım aşamasında bana yol gösteren, kadın emeği çalışmam konusunda beni teşvik eden, sabrı ve anlayışıyla her daim yanımda olan, bilgi ve tecrübesini benimle paylaşan, öğrencisi olmaktan onur duyduğum değerli danışman hocam Dr. Öğr. Üyesi Feryal Ayşin KOÇAK TURHANOĞLU'na teşekkürlerimi sunarım. Tez savunma jürimde yer alan ve değerli katkılarını sunan Prof. Dr. Aylin GÖRGÜN BARAN ve Dr. Öğr. Üyesi Oya Beklan ÇETİN'e bana yol gösterdikleri için teşekkür ederim.

Bu süreçte maddi ve manevi desteklerini esirgemeyen, eğitim hayatım boyunca bugünlere gelmemi sağlayan, tezimi yazıp bitirmemde en büyük motive kaynağım olan canım annem ve babama ayrıca araştırmamın her aşamasında yanımda olan çevirileriyle araştırmama büyük katkıları olan kardeşim Meral KAMIŞ'a teşekkürlerimi sunarım.

Çalışmamın konusunu oluşturan, içtenlik ve samimiyetle görüşmelere katılan, benimle sofralarını paylaşan, halı dokuyan emekçi kadınlara sabır ve anlayışları için sonsuz teşekkür ederim.

....../....../20....

ETİK İLKE VE KURALLARA UYGUNLUK BEYANNAMESİ

Bu tezin bana ait, özgün bir çalışma olduğunu; çalışmamın hazırlık, veri toplama, analiz ve bilgilerin sunumu olmak üzere tüm aşamalarında bilimsel etik ilke ve kurallara uygun davrandığımı; bu çalışma kapsamında elde edilen tüm veri ve bilgiler için kaynak gösterdiğimi ve bu kaynaklara kaynakçada yer verdiğimi; bu çalışmamın Anadolu Üniversitesi tarafından kullanılan “bilimsel intihal tespit programı”yla tarandığını ve hiçbir şekilde “intihal içermediğini” beyan ederim. Herhangi bir zamanda, çalışmamla ilgili yaptığım bu beyana aykırı bir durumu saptanması durumunda, ortaya çıkacak tüm ahlaki ve hukuki sonuçları kabul ettiğimi bildiririm.

.....

(İmza)

.....

(Öğrencinin Adı Soyadı)

İÇİNDEKİLER

	<u>Sayfa</u>
BAŞLIK SAYFASI.....	i
JÜRİ VE ENSTİTÜ ONAYI	ii
ÖZET	vi
ABSTRACT	vii
TEŞEKKÜR.....	viii
ETİK İLKE VE KURALLARA UYGUNLUK BEYANNAMESİ	ix
İÇİNDEKİLER	vii

BİRİNCİ BÖLÜM

1. GİRİŞ.....	1
1.1. Araştırmanın Konusu ve Kapsamı	3
1.2. Araştırmanın Amacı ve Önemi	3
1.3. Araştırmanın Yöntemi.....	4
1.3.1. Araştırmanın Sınırlılıkları	6

İKİNCİ BÖLÜM

2. FEMİNİST DÜŞÜNCE VE KADIN EMEĞİNİN ÇÖZÜMLENMESİ	8
2.1. Feminist Düşüncenin Tarihsel Gelişimi.....	12
2.2. Ataerkil ve Kapitalist İlişkiler Bağlamında Kadın Emeği	17
2.2.1. Liberal Feminizm: Eşit Haklar Mücadelesi	20
2.2.2. Radikal Feminizm: Ataerkil İdeoloji, Annelik ve Çocuk bakımı.....	20
2.2.3. Marksist Feminizm: Kapitalizm ve Ücretli Kadın Emeği	26
2.2.4. Sosyalist Feminizm: Ataerkil İdeoloji ve Kapitalizm	33

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

Sayfa

3. TÜRKİYE’DE KIRSAL KESİMDE KADIN EMEĞİ	42
3.1. Kırsal Kesimde Hane İçi Kadın Emeği	43
3.1.1. Hane İçinde Ataerkil İlişkiler ve Cinsiyete Dayalı İşbölümü	44
3.2. Kırsal Kesimde Tarımsal Üretimde Kadın Emeği	50
3.2.1. Geçimlik Üretimde Kadın Emeği	52
3.2.2. Küçük Meta Üreticiliğinde Kadın Emeği	55
3.3. Kırsal Kesimde Halı Dokumacılığı ve Kadın Emeği	59
3.3.1. Kırsal Kalkınma Politikaları Bağlamında Halı Dokumacılığı	61
3.3.2. Kırsal Kesimde Halı Üretim Biçimleri	65
3.3.3. Ekonomik Değere Dönüşen Halıcılık ve Kadınların Yaşamında Dönüştürdükleri	67

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

4. KINIK KÖYÜ HALI DOKUMA EVİNDE ÇALIŞAN KADINLARI DENEYİMLERİ	70
4.1. Halı Dokuma Evinde Kadınların Çalışma Deneyimi	70
4.1.1. Köyün Tarihçesi	70
4.1.2. Halı Dokuma Evinde Dokuma İşi ve Emek	73
4.1.3. Halı Dokuma Evinde Ücret ve Sosyal Güvence	80
4.1.4. Halı Dokuma Evinde Kurulan Arkadaşlık İlişkileri	84
4.2. Halı Dokuma Evinden Elde Edilen Gelirin Kullanımı	86
4.3. Köyde Ev İçinde ve Ev Dışındaki İşler	89
4.4. Köyde Kadın Olmak	95

BEŞİNCİ BÖLÜM

5. SONUÇ	98
KAYNAKÇA	103
EKLER.....	113
ÖZGEÇMİŞ	

BİRİNCİ BÖLÜM

1. GİRİŞ

Son yıllarda sosyal bilimler alanında kadın emeği konulu çalışmaların büyük bir ivme kazanmasıyla birlikte, kadının güçlendiği ve özgürleştiği alanların çözümlenmesine yönelik katkılar da o ölçüde artmıştır. Bu çalışma kırsal kesimde halı dokumacılığı yapan kadınların hane içinde ve hane dışında karşılaştıkları güçlükleri analiz ederek, ücretli bir iş olarak halı dokumanın kadınların toplumsal yaşamını nasıl etkilediğini araştırma amacı taşımaktadır. Kırsal kesimde yaşayan kadınlar ev içi işlerin yanı sıra tarımsal işlerde ücretsiz aile işçisi olarak çalışmakta bu işlerde harcadığı emeğin karşılığını alamamaktadır. Bu amaçla kırsal kesimde kadın emeğinin ataerkil ve kapitalist örüntüler içerisinde çözümlenmesi, kadının kırsal yapıdaki toplumsal ilişki biçimlerinden, hane içi işbölümüne kadar karşılaştığı eşitsiz ilişki biçimlerini ortaya çıkarmayı sağlamaktadır. Kadınlar kırsal kesimde tüm emek yoğun işler içerisinde yer alırken aynı zamanda modern tarımsal teknolojilerden kredilere erişime, pazar ile kurulan ilişkilerden karar alma süreçlerine, mirastan pay alma ve mülk sahibi olmaya kadar pek çok engelleyici mekanizmalar ile karşılaşmaktadır. Bu çalışmada ev içi işler ve tarımsal işlere ek olarak bir de evlerine kazanç sağlamak için halı dokuyan kadınların emeklerinin getirisi üzerinde kontrol sahibi olup olmadığı, ağır iş yükü altında kalan kadınların deneyimleri ve bunlarla mücadele etme yolları araştırılmaktadır.

Bu noktada ilk olarak kadın emeğinin özgül biçimlerinin çözümlendiği ikinci bölümde, feminist düşüncenin özel alan/kamusal alan, ev içi emek/piyasada emek, formel emek/enformel emek, karşılıksız emek/ücretli emek kavramsallaştırması üzerinden kadın emeğine yönelik çözümlemelere yer verilmekte ve kadın emeğine ilişkin farklı alanlarda kadınlar üzerinde kurulan baskının farklı biçimleri ele alınmaktadır. Bu anlamda feminist düşüncenin 19. yüzyıldan 21. yüzyıla tarihsel gelişimi içerisinde feminist bilincin oluşum süreci izlenerek feminist düşüncenin, kadını kısıtlayan ve baskı altında tutan yapı ve mekanizmalar olarak ataerkil ve kapitalist ilişkiler bağlamında kadın emeği çözümlemelerine yer verilmektedir. Liberal, radikal, Marksist ve sosyalist feminist kuramların kadının içinde bulunduğu eşitsiz ilişki biçimlerini ve bu eşitsizliğe yol açan mekanizmaları çözümleme

biçimleri ve kadın emeğinin görünür olması konusunda sürdürdükleri mücadele ele alınmaktadır.

Çalışmanın üçüncü bölümünde Türkiye’de ataerkil ilişkiler ve cinsiyete dayalı işbölümü bağlamında kırsal kesimde kadın emeği; hane içi kadın emeği, tarımsal üretimde kadın emeği ve halı dokumacılığında kadın emeği olarak üç kısımda incelenmektedir. Kadın emeğinin hane içinde ataerkil yapı tarafından hangi baskılara maruz kaldığı ve ev işleri, yemek yapma, çocuk bakımı gibi hane içerisinde gerçekleşen işlerin sorumluluğunun kadına yükleniyor oluşuyla birlikte kadınların karşılaştığı güçlükler ve bu güçlüklerle mücadele etme yollarına yer verilecektir. Tarımsal üretimde kadın emeği konu başlığı içerisinde, geçimlik üretimde ve küçük meta üreticiliğinde kadın emeğinin durumuna yer verilecektir. Tarımsal işletmelerin geçimlik üretime ya da küçük meta üreticiliğine dayalı olması, kadınların hangi işlerde yoğunlaştığı, tarımsal işlerin hangi aşamasında yer aldığı hakkında bilgi vermektedir. Geçimlik tarımsal hanelerde kadınların birbirleriyle çok çeşitli alanlarda yardımlaşma içerisinde olduğu, ürettikleri ürünlerin mübadele edilmesinde kadınların başrol oynadığını görmek mümkündür. Aynı zamanda köyün pazara açılması, üretilen tarımsal ürünlerin dışarıya satılması ve kadınların el emeği ürünlerinin ticari bir değer kazanmasıyla birlikte kadının hane içi ve hane dışı ilişkileri değişmekte ve farklılaşmaktadır. Kırsal kesimde halı dokumacılığı ve kadın emeği konusunda halı dokumacılığının kadınların toplumsal yaşamına etkisi üzerinde durulmaktadır. Devletin uyguladığı kırsal kalkınma politikaları bağlamında halı dokumacılığının kırsal kesime girişi zaman içerisinde değişen seyri ve farklı halı üretim biçimlerinin (küçük üreticilik, evde tüccara bağımlı dokuma ve atölye üretimi), kırsal kesimde kadın emeğinin durumunu nasıl şekillendirdiği ele alınmaktadır. Bu bağlamda kadınların halı dokumacılığı ile birlikte, hane içi ve hane dışında artan iş yükü, elde edilen gelirin kullanımı, karar alma süreçlerine katılımı, mülkiyet durumu ve kadınlar arasındaki dayanışma biçimlerine yönelik değişim ve dönüşümlere yer verilmektedir.

Çalışmanın dördüncü bölümünde araştırma, kırsal kesimde üretim ve yeniden üretim sürecinde kadın emeğinin özgül biçimlerini, halı dokuma evinde ücretli olarak çalışan kadınların deneyimleri üzerinden ele almaktadır. Bu bağlamda Bursa’nın Kınık Köyü’nde halı dokuma evinde çalışan kadınlarla yapılan görüşmeler; çalışma deneyimleri, elde edilen

gelirin kullanımı, ev içi ve ev dışı işler ile köyde kadın olmanın anlamı gibi belirlenen temalar doğrultusunda çözümlenmektedir.

Çalışmanın sonuç bölümünde ise tezin temel problemi ile araştırma bulguları ilişkilendirilerek tartışılmaktadır.

1.1. Araştırmanın Konusu ve Kapsamı

Bu çalışmanın konusu, kadının görünmeyen ve değersiz kılınan emeğine bağlı olarak kırsal alanda üretim ve yeniden üretim sürecinde kadın emeğinin özgül biçimleri ve halı dokumacılığında çalışan kadınların deneyimleridir. Ataerkil ve kapitalist ilişkiler çerçevesinde kırsal alanda kadınlar, tüm emek-yoğun işlerde çalışmakta; tarımsal ürün yetiştirmekte, hayvanlara bakmakta, yazlık-kışık yiyecek hazırlamakta, ev işlerini yapmakta ve çocukların bakımı ile ilgilenmektedir. Buna karşın, karar alma mekanizmalarına katılım, miras paylaşımı ve mülkiyet sahipliğinde engellerle karşılaşmakta ve bu alanlardan dışlanmaktadır. Bu bağlamda kırsal alanda yaşayan ve aynı zamanda halı dokumacılığı yapan kadınların hane içi ve hane dışında yaptıkları işler ve emek kullanım biçimleri ile ücretli halı dokumacılığı işi yaparak toplumsal ve aile içi konumlarında gerçekleşen değişim, araştırmanın temel konusunu oluşturmaktadır. Bu anlamda araştırmanın temel problemi, kırsal alanda kadınların iş yükünü artıran, kadınlar üzerinde kontrol ve denetim kuran mekanizmaları çözümlemek ve kadınların kırsal alanda oynadıkları temel rolü ve emek yoğun işleri açığa çıkarmaktır. Araştırma, Bursa'nın Kınık Köyü'nde yaşayan ve halı dokuma evinde çalışan kadınların deneyimlerini kapsamaktadır.

1.2. Araştırmanın Amacı ve Önemi

Kadınlar, kırsal kesimde tarımsal üretimin baş aktörleri olarak yoğun emek harcamalarına rağmen, emekleri görünmez ve değersiz kılınmaktadır. Bu durum kadınların iş yükünün sürekli biçimde artmasını da beraberinde getirmektedir. Ataerkil ve kapitalist toplumsal yapıda, kırsal kesimde kadınlar ev işleri, çocuk bakımı, tarla işleri ve hayvan bakımı ile uğraşırken erkekler sermaye-yoğun işlerde çalışmaktadır. Hane içinde ve tarımsal üretimde gerçekleşen cinsiyete dayalı eşitsiz işbölümünün katı bir şekilde ayrışması, kadının emeği üzerinde baskı ve denetim kurulmasına yol açmaktadır. İşgücü piyasasından, güç ve

mülkiyet ilişkilerinden dışlanan kadınlar, gelir getirici işlerde çalıştıklarında ise iş yükleri daha da artmaktadır. Kadınlar ücretli bir işte çalışmaya başladıklarında karşılaştıkları zorlukların yanı sıra bazı kazanımlar da elde etmektedirler.

Bu çalışma feminist bakış açısıyla kırsal alanda kadın emeğinin özgüllüklerinin açıklanmasını, kadınlara yönelik ataerkil ve kapitalist baskı ve emek sömürü ilişkilerinin çözümlenmesini ve kadınların ücretli işgücüne katılımıyla birlikte toplumsal konumundaki değişimlerin ortaya konmasını amaçlamaktadır. Bu amaç doğrultusunda, Kınık Köyü halı dokuma evinde ücretli olarak çalışan, aynı zamanda ev içi ve tarımsal işleri bir arada yürüten kadınların farklı emek kullanma biçimleri çözümlenmektedir. Ev içi- ev dışı işler ve halı dokuma evinde ücretli çalışma döngüsünde kırsal kesimde kadın olma deneyimi, kadınların anlatıları üzerinden ele alınmaktadır.

1.3. Araştırmanın Yöntemi

Bu araştırmada, kırsal alanda kadın emeğinin özgüllüklerini açıklamak, kadınlara yönelik ataerkil ve kapitalist baskı ve emek sömürü ilişkilerini çözümlmek, kadınların ücretli işgücüne katılımıyla birlikte toplumsal konumundaki değişimlerini anlamak amacıyla nitel araştırma yöntemi kullanılmıştır. Nitel araştırmaların en güçlü yanlarından biri derinlemesine inceleme ve yorum yapma olanağı tanınması, sürecin anlaşılmasını olayların ve ilişkilerin nasıl oluştuğunun bilgisini vermesidir (Demir, 2014, s. 290). Nitel araştırma; gözlem, mülakat (görüşme), vaka çalışması, odak grup görüşmesi, içerik inceleme gibi farklı yöntemlerin kullanıldığı bir araştırma türüdür. Nitel araştırmalar nedensellik ilişkisinden çok, sosyal aktörlerin bakış açılarını anlamaya ve sosyal gerçekliği nasıl inşa ettiklerini “içeriden bakarak” yorumlamaya çalışır (Şavran, 2009, s. 85). Bu anlamda nitel araştırmalarda araştırmacının belirlediği kişilerle doğrudan görüşmesi ve etkileşime girmesi ve kişilerin yaşadığı deneyimleri görüşmeler sonunda kazandığı bakış açısından yorumlaması gerekmektedir. Nitel araştırmaların bir diğer özelliği de araştırma sürecinin esnek bir süreç olmasıdır. Önceden belirlenmiş bir hipotezden yola çıkmak yerine toplanan verilerin ışığında araştırmanın probleminde ve yönteminde değişiklikler yapılır (Şavran, 2009, s. 86). Nitel araştırmalarda süreci doğrudan kontrol altında tutmak yerine doğal akışı içinde yorumlamak ve incelemek gerekmektedir.

Bu araştırmada, Bursa Kınık (Köyü) Mahallesi'nde bulunan halı dokuma evinde çalışan, 19-49 yaş aralığında olan kadınlarla 20 Nisan 2021 tarihinde görüşmeler yapılmıştır. Etik Kurul Belgesi (Ek-3) alınan araştırmada görüşmelere başlamadan önce araştırmanın amacı ve konusu hakkında detaylı bilgiler verilmiş ve araştırmaya katılımın gönüllölük esasına dayandığını, araştırmada isimlerin gizli tutulacağını ve toplanan verilerin izinsiz kullanılamayacağını beyan eden bir gönüllü katılım formu dağıtılmıştır. Nitekim görüşmeler için köye gidildiğinde o esnada halı dokuma evinde bulunan 10 kadından 7'si ile görüşme yapılmış, 3 kadın araştırmaya katılmak istemediğini belirtmiştir. Bu çalışmada görüşülen kadınların isimleri değiştirilmiş olup bazı demografik bilgileri Ek-2'de yer almaktadır.

Araştırmada, veri toplama tekniklerinden ise yapılandırılmış gözlem ve yarı-yapılandırılmış mülakat tekniği kullanılmıştır. Bu çalışmada ise uygulanacak olan araştırma tekniği katılımcı gözlemdir. Katılımcı gözlem tekniği, araştırmacının gözlemlediği topluluğa belirli bir ölçüde dâhil olduğu, araştırma konusunu incelediği kültürün içine katılarak içeriden gözlemlediği bir tekniktir (Şavran, 2012, s. 90).

Kınık Mahallesi'nde halı dokuma evinde çalışan kadınların çalışma ortamını, çalışma saatlerini, dinlenme sürelerini ve atölyede kurulan arkadaşlık ilişkilerini gözlemlemek amacıyla bir gözlem formu kullanılmıştır. Bu gözlem kadınların çalışma ortamını ve bu ortam içerisindeki ilişkilerini daha iyi anlamak adına görüşmeler sırasında yapılmıştır. Gözlem esnasında, doğal ortamı bozmamak için gözlem formu kullanılmamış bu nedenle gözlemden hemen sonra gözlenen durumlar not edilmiştir. Gözlem sonunda elde edilen bilgiler yarı-yapılandırılmış mülakat tekniği sonunda elde edilen bilgiler ile bir arada değerlendirilmiştir.

Bu araştırmada kullanılmış olan diğer bir veri toplama tekniği olan yarı-yapılandırılmış mülakat ile, halı dokuma evinde çalışan 7 kadın ile yüz yüze görüşmeler yapılmış ve görüşmeler kadınların izni dâhilinde ses kayıt cihazı ile kaydedilmiştir. Yarı-yapılandırılmış mülakat formunda yer alan sorular, kadınların işlerini bölmek amacıyla halı dokuma esnasında kadınlara yöneltilmiştir. Dokuma evinde kadınlar bir taraftan halılarını dokurken diğer taraftan kendilerine yöneltilen soruları cevaplamışlardır. Yarı-yapılandırılmış mülakat, açık uçlu sorulardan oluşan ancak bu soruların belirli bir yapı ve sistematik içinde sorulduğu ve görüşülen kişiden daha detaylı bilgi vermesi beklendiği bir

araştırma tekniğidir (Demir, 2014, s. 291). Yarı-yapılandırılmış mülakatta hangi konularda sorular sorulacağı belli olup gerekli durumlarda araştırmacı, çizelgede yer almayan ek sorular yöneltebilmektedir (Şavran, 2012, s. 86-87). Bu araştırmada meselenin özünü daha iyi anlamak adına ek sorular yöneltilmiştir.

Bu araştırmada halı dokuma evinde çalışan kadınların deneyimlerine odaklanmak üzere amaca yönelik örneklem seçilmiştir. Amaçlı örnekleme, çalışma evreninden belli özelliklerinden dolayı seçilen, araştırmanın amacına uygun olan katılımcıların araştırmaya dâhil edilmesine olanak tanıyan bir örnekleme türüdür (Böke, 2014, s. 125). Dolayısıyla kırsal kesimde halı dokumacılığında kadın emeği konulu bu tez çalışmasında Kınık Köyü halı dokuma evinde dokumacılık yapan kadınlar, araştırmanın amacı doğrultusunda seçilmiştir. Bu örneklemin seçimi ise, internet üzerinden Bursa ilinde kadınlar tarafından halı dokumacılığı yapılan ilçelerin bir araştırması esnasında, Kınık köyünde halı dokuyan kadınları konu edinen bir haber aracılığıyla öğrenilmiştir. İpek halı dokuma atölyeleri Bursa'nın Büyükşehir (Kınık, Sarnıç, Karaağz mahalleleri) ve Orhaneli (merkez) olmak üzere iki farklı ilçesinde Bursa Büyükşehir Belediyesi Sanat ve Meslek Eğitim Kursları (BUSMEK) kapsamında açılmış olup şuanda faaliyetleri devam etmektedir (www.bursa.bel.tr).

Araştırma kapsamında halı dokuma evinde çalışan kadınlarla yapılan görüşmeler; çalışma deneyimleri, elde edilen gelirin kullanımı, ev içi ve ev dışı işler ile köyde kadın olmanın anlamı gibi belirlenen temalar doğrultusunda çözümlenmiştir.

1.3.1. Araştırmanın Sınırlılıkları

Alan araştırmasının yapılmasında en önemli sınırlılık, 2020 yılında küresel bir salgının başlamış olmasıdır.¹ Küresel salgın durumuyla birlikte bu çalışma bir dönem ertelenmiş ve planlanan sayıda görüşmeler gerçekleştirilememiştir. Samsun'un bir köyünde yapılması planlanan bu araştırma, pandemi nedeniyle Bursa'nın bir köyüne yönlendirilmiştir.

¹Koronavirüs hastalığı 2019 (COVID-19), şiddetli akut solunum sendromu SARS-COV2'nin neden olduğu bulaşıcı bir hastalıktır. İlk vaka Çin'in Vuhan şehrinde Aralık 2019 tarihinde görülmüş ve tüm dünyada yayılarak devam etmiştir (tr.m.wikipedia.org). Türkiye'de ise ilk vakanın görüldüğü tarih olan 11 Mart 2020 tarihinde Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ) tarafından pandemi ilan edilmiştir (covid19.saglik.gov.tr).

Köye gidilmeden önce Kınık Köyü muhtarıyla telefon üzerinden bir görüşme yapılarak halı dokuma evinde çalışan kişi sayısı ve köye ulaşımın nasıl sağlanacağı öğrenilerek kadınlarla görüşme için uygun bir zaman belirlenmiştir. Görüşmelerin Nisan ayında yapılması kadınların iş yoğunluğunun yaz mevsimine göre daha az olması, görüşülecek kişi sayısına ulaşmada bir avantaj sağlamıştır. Nitekim yazın kadınlar, çilek toplama zamanında “halıhaneye” (kadınlar halı dokuma evine “halıhane” demektir) gelemediklerini ifade etmiştir. Bu köyde kadınlar, işi olduğunda dokuma evine gelemedikleri için o esnada dokuma evinde bulunan kadınlarla görüşme yapılmıştır. Halı dokuyan bir genç kadının ise karantinada olduğu için halı dokuma atölyesine gelmediği öğrenilmiştir. Pandemi koşullarında hafta içi ve hafta sonunda sokağa çıkma saatlerine ve iller arasında seyahate yönelik sınırlama getirilmesi nedeniyle sınırlamaların dışındaki saatlerde görüşme yapılabilmektedir.

Araştırmada bir diğer sınırlılık ise Kınık Köyü’ne, köy dışından görüşme yapmak için gidilmesi ve bunun sonucunda kadınlar açısından oluşabilecek sağlık sorunlarından duyulan endişedir. Nitekim maske takılmasına özen gösterilmiş olsa da dokuma evinin dar bir alan olması, mesafenin açılmasına olanak tanımaması bu endişenin nedenlerinden biridir. Bununla birlikte araştırma güvenli bir şekilde tamamlanmıştır.

Araştırmanın sınırlılıklarından biri de bir dağ köyü olan Kınık’a ulaşım sorunu olmuştur. Köy, Bursa merkeze 85 km uzaklıkta olup ikamet edilen İnegöl ilçesinden dört vasıta değiştirilerek gidilmiştir. Köye günde üç kez belirli saat aralığında servislerin çıkması, araştırmayı zaman açısından sınırlamıştır. Ancak köyde dokuma evini bulma konusunda köy halkının yardımseverliği ile herhangi bir zorluk yaşanmamıştır. Görüşmeler esnasında kadınlar, daha önce özel şirket zamanında halı dokurken görüşmelere katılamadıklarını ve dokudukları halılar hakkında konuşmalarına izin verilmediklerini ifade etmişlerdir. Ancak BUSMEK kapsamında köyde yeniden açılan halı dokuma evinde kadınlar görüşmeler için herhangi bir kısıtlamayla karşılaşmamışlardır.

İKİNCİ BÖLÜM

2. FEMİNİST DÜŞÜNCE VE KADIN EMEĞİNİN ÇÖZÜMLENMESİ

Feminizm, kadınların erkeklere göre dezavantajlı, eşitsiz ve ikincil bir konumda olduğu ve ezildiği noktasından hareket eden ideolojik, politik bir harekettir (Çakır, 2007, s. 415). Bu anlamda feminist düşünce, kadınların erkekler karşısında eşitsiz konumda olmalarının sebeplerini ortaya çıkararak kadının özgürleşmesi ve erkeklerle eşit haklara sahip olması yolunda mücadele eden kuramsal bir bakış açısı olmuştur. Kadının hane içinde gerçekleştirdiği emekten, piyasada gerçekleştirdiği ücretli emeğe kadar tüm alanlarda görünmez ve ikinci planda oluşu kadının ve kadın emeğinin feminist bakış açısıyla çeşitli boyutlarda ele alınmasını gerekli kılmıştır.

Temelde feminist kuramlar, hiyerarşik olarak kadın-erkek arasındaki eşitsizlik ile mücadele sürecinde, kadınların cinsiyetleri nedeniyle uğradıkları ayrımcılığı ve güç ilişkilerini, toplumsal cinsiyet kavramsallaştırmasını kullanarak çözümlemeye çalışmıştır. Feminist kuram açısından toplumsal cinsiyet kavramı toplumsal yapı içerisinde kadınlara ve erkeklere atfedilen rollerin nasıl eşitsiz bir ilişkiye yol açtığını belirleme açısından anahtar bir kavram olmaktadır. İlk kez Ann Oakley tarafından geliştirilen toplumsal cinsiyet kavramı, toplumsal cinsiyet (gender) ile cinsiyet (sex) arasındaki kavramsal ayrımı ifade eden bir kavram olarak hemen hemen bütün feminist kuramlarda ve eserlerde kullanılmıştır (Oakley'den aktaran Mies, 2011, s. 8). “Toplumsal cinsiyet, biyolojik cinsiyetten farklı olarak, kadını erkeğin sosyal ve kültürel açıdan tanımlanmasını, toplumların bu iki cinsi birbirinden ayırt etme biçimini, onlara verdiği toplumsal rolleri anlatmak için kullanılan bir kavramdır” (Ecevit, 2011a, s. 4). Toplum içerisinde “kadın işi”, “erkek işi” gibi ikili ayrımlara gidilmesiyle birlikte kadın ve erkek rolleri de birbirinden kesin çizgilerle ayrılmış, toplumsal roller ve cinsiyete dayalı işbölümü, bu sınırlar içerisinde belirlenmiştir. 1970'lerden itibaren toplumsal cinsiyet çalışmalarında üç önemli aşama kaydedildiğini ve bu kavramın üç evrimden geçtiğini ifade eden Yıldız Ecevit (2011a, s. 4), birinci aşamada, kadınlar ve erkekler arasındaki farklılığın biyolojik özelliklerden kaynaklandığına vurgu yapılırken, ikinci aşamada cinsiyet rollerinin öğrenilmiş olduğuna dolayısıyla toplumdan topluma değiştiğine vurgu yapıldığını belirtmiştir. Üçüncü aşamada ise, “toplumsal

cinsiyetin bütün sosyal sistemlerde merkezi bir rolü” olduğunu fark edildiğini belirten Ecevit (2011a, s. 4), toplumsal cinsiyet kavramının aile, eğitim, hukuk, ekonomik yapılar gibi pek çok alan ile birlikte analiz edilmeye başlandığını ifade etmiştir. Sorunun birinci aşamada ifade edildiği şekliyle yalnızca kadın ve erkek arasındaki farklılıklardan kaynaklanmadığının anlaşılması, toplumsal yapı içerisindeki farklı alanların toplumsal cinsiyet kavramı üzerindeki etkisinin çözümlenmesini gerekli kılmıştır.

Feminist kuramcılar, toplumdaki cinsiyet eşitsizliğinin biyolojik kaynaklı doğal bir faktörden kaynaklanmadığını toplum tarafından kadınlara ve erkeklere verilen roller sonucu inşa edildiğini belirtmişlerdir. Toplumsal cinsiyetin feministler tarafından kavramsal bir araç olarak kullanılmasının önemli bir yararı olduğunu ifade eden Ecevit (2011a, s. 6), bu kavramla, “gündelik uygulamalar ve varsayımlar içinde gizlenmiş iktidar ilişkilerinin üzerini örten örtü”nün kaldırıldığını ve böylece toplumsal yapının daha iyi anlaşıldığını ifade etmiştir. Aynı zamanda toplumsal cinsiyet kavramı, kadın ve erkek arasındaki eşitsiz ilişki biçimlerinin toplumsal olarak kurulduğuna işaret eden bir kavram olup feminist kuramcılar tarafından eşitsiz ilişkilerin değiştirilebilir olduğunu ifade etmektedir.

Kadınlar ile erkekler arasındaki eşitsiz ilişki biçimlerinin derinleştiği nokta, kadınların özel alan ile erkeklerin ise kamusal alan ile özdeşleştirilmesidir. Özel alan kadınların ev içinde yemek yapma, temizlik gibi ev işleri ve çocuk bakımını ifade eden bir alan olarak tanımlanmış iken kamusal alan politik tartışma ve siyaseti içerisinde barındıran bütün olarak “dışarıyı” ifade eden bir alan olarak tanımlanmıştır. Feminist kuramcılar tarafından özel/kamusal alan ayrımı radikal feministlerin “kişisel olan politiktir” sloganıyla önemli bir kavramsal ayrım olarak ön plana çıkmıştır (Çakır, 2007, s. 452). İlk olarak liberal feministlerin, kadınların erkekler karşısında oy hakkı, miras, mülkiyet gibi eşit haklara sahip olmaları için kamusal alanda verdikleri mücadele ile başlattığı hareket, daha önce hiç değinilmeyen özel alanın radikal feministlerce tartışmaya açılmasıyla devam etmiştir. Özel alan içerisinde yaşanan tüm deneyimler ve burada kadınların harcadığı emek, radikal feministlerin ana konusu olmuş ve mücadele, kişisel olanın politik alana taşınması için verilen bir mücadeleye dönüşmüştür. Çakır’a (2007, s. 452) göre, “kişisel olanın politik” olması kadınların kadınlar olarak yaşadıkları ayırt edici deneyimlerin özel, duygusal, içe dönük, özgül, mahrem olarak tanımlanan alanda yaşanması ve cinsel açıdan nesnelleştirilen

kadınların mahrem deneyimleri aracılığıyla fark edilebileceği anlamına gelmektedir: “Dolayısıyla özel yaşam olarak tanımlanan, mahrem görülen, gizlenen cinsellik, üreme, şiddet, kadın bedeni gibi konular politikanın konusu olmalı, bu alanda yaşananlar deşifre edilmelidir” (Çakır, 2007, s. 452). Bu anlamda feminist kuramcılar, özel alanı politik bir mesele haline getirerek kamusal alanda görünürlük kazanmak, özel alana hapsolmuş meseleleri kamusal alana taşıma amacı içerisinde olmuşlardır. Bu noktada Gülnur Acar Savran (2013, s. 156-157), “özel alandan taşınan sorunların mevcut kamusalığa *basitçe eklemlenmeleri*, orada belli dirençlerle karşılaşp, kastedilenin çok dışında bir konuma sürüklenmeleri” anlamına gelebileceğini belirterek özel alanda yaşanan sorunların kamusal alanda görünür olma meselesiyle yetinmeyip kamusal alanın yeniden inşa edilmesi gerektiğini ifade etmiştir.

Özel alanın feministler tarafından sorgulanmasıyla birlikte ev içi emeğinin de karşılıksız ve görünmeyen nitelikleri tartışılmaya başlanmıştır. Ancak özel alan meselesine gelinceye dek uzun bir dönem sanayi, hizmet ve tarım sektöründe ücretli olarak çalışan kadınlarla ilgilenilmiştir (Ecevit, 2013, s. 25). Emek piyasasında ücretli kadın emeğinin pek çok araştırmaya konu edilmesinin en önemli nedeni, piyasanın toplumsal cinsiyet eşitsizliği üzerine kurulu olmasıdır. (Ecevit, 2013, s. 29), kadının ücretli emeğinin piyasada erkeklerinkinden farklı bir karakteri olduğunu vurgulamaktadır: Birincisi, emek piyasasında kadınların istihdama katılma oranları erkeklerden oldukça düşüktür. İkincisi, kadınların ve erkeklerin yoğunlaştığı sektörler ve iş kolları farklıdır. Üçüncüsü, kadınlar, statüsü düşük işlerde ve daha çok alt kademe işlerde yoğunlaşırlar. Dördüncüsü, kadınların aldıkları ücret erkeklerinkinden düşüktür. Beşincisi ise kadınlar sıklıkla enformel sektörde ve kısmi zamanlı işlerde çalışmaktadırlar (2013, s. 29). Kadınların emek piyasasına ücretli işçi olarak katılmaları, feminist kuramcılar açısından kadınların konumunda bir değişiklik yaratıp yaratmadığı yönündeki tartışmaları da beraberinde getirmiştir. Ecevit’in (2013, s. 29) belirttiği üzere ilk yaklaşıma göre ücretli çalışma, kadına aile ve toplum içindeki konumunu yükseltici bir güç kazandıracak ve böylece kadının elde ettiği gelir ile birlikte başkalarına bağımlı olma durumu azalacaktır. İkinci yaklaşım ise kadınların ücretli de olsa ev dışında bir işte çalışmalarının çifte sömürüden başka bir getirisinin olmayacağını savunmuştur. Bu kuramcılar için çifte yük kavramı kadın emeği konusunda en çok tartışılan konuların başında

gelmiştir. Emek piyasasında ücretli olarak çalışan kadınların ezilmişlikleri konusunda uzun bir süre mücadele verilmiş ev içi alan konusu ancak 1960’lardan sonra feminist kuramcılarının yoğun olarak ilgilendiği bir mesele haline gelmiştir. Kadın emeğinin ücretli kısmıyla ilgilenilmesinin bazı nedenleri olduğunu belirten Ecevit (2013, s. 25), ilk nedenin kadınların ev dışında ücretli olarak çalışmasına yönelik araştırmaların daha çok sanayileşmiş ülkelerde yapılıyor olması ve dolayısıyla bu koşullarda sanayi sektöründe para karşılığı çalışan kadınların yaşadıkları sorunların ön plana çıkarılması olduğunu belirtmiştir. Diğer nedenin ise, kadınların ev içerisinde gerçekleştirdiği çocuk bakımı, yemek yapma, ailenin düzenini sağlama gibi işlerin çalışma olarak değil sorumluluk duygusuyla, sevgiyle ve gönüllü olarak yapıldığına yönelik inanç olduğunu ifade etmiştir.

Özel alan konusuna gelindiğine kadınların tüm gün hane içinde harcadıkları emeğin karşılıksız oluşu, değersiz görülmesi, görünmeyen emeğin görünür hale gelmesi konusunda çeşitli çalışmalar yapılmıştır. Acar Savran (2020, s.11), ev içinde kadınların harcadıkları emeğin görünmez oluşunun üç temel sebebi olduğunu belirtmiştir. İlk olarak ev içi emek cinsiyetçi işbölümü ve ataerkil ilişkiler çerçevesinde “doğal” emek olarak görülmekte kadınların yaptıkları işler kadın doğasının bir parçası olarak görülmektedir. İkincisi, ev içinde yapılan işlerin bir saat karşılığı yapılmayışı, ev içinde yapılan işlerin miktarının gizli kalmasına yol açmıştır. Üçüncüsü ise ev içinde gerçekleştirilen emek için bir ücretlendirme yapılmıyor olması nedeniyle karşılıksız olarak görülmesidir. Tüm bunlar neticesinde Acar Savran (2020, s. 12), kadınların karşılıksız emek harcadıkça güç yitirdiğini, politikadan ve kültürden dışlandığını, düşük ücretli, güvencesiz işlere razı olmak zorunda kaldıklarını belirtmiştir. Bu anlamda, kadınların karşılıksız olarak ev içinde gerçekleştirdikleri emeğin, kadınların nasıl ve hangi işlerde çalışacağını belirlemesi açısından ev içi emeği anlamadan emek piyasasında ücretli kadın emeğini anlamak mümkün görünmemektedir.

2.1. Feminist Düşüncenin Tarihsel Gelişimi

Feminist hareketin tarihsel gelişim süreci, dalga/kuşak² nitelemesiyle ele alınmaktadır. Birinci kuşak feminist hareket, 18. yüzyılın sonlarında başlayıp 20. yüzyıl başına kadar devam eden, temelde liberal feminizmin savunularını içerisine alan bir harekettir. Kadınların ilk kez erkeklerle eşit haklara sahip olmak için başlattıkları, bir araya gelerek dernekler ve vakıflar kurdukları, kolektif bir mücadele başlattıkları bu hareket, birinci kuşak feminist hareket olarak adlandırılmaktadır. Mary Wollstonecraft, Harriet Taylor, John Stuart Mill, Frances Wright, Elisabeth Cady Stanton ve Sarah Grimke liberal feminizmin öncüleri olarak kabul edilir (Çakır, 2007, s. 438). İlk temel feminist metin, Wollstonecraft'ın *Vindication of the Rights of Women* (Kadın Haklarının Savunması, [1792]), insan olmaları nedeniyle kadınların da erkekler gibi aynı hak ve ayrıcalıklara sahip olması gerektiğini ileri süren ve kadın haklarının anayasada yer almayışını eleştiren bir metindir (Heywood, 2013, s. 245).

Wollstonecraft (2012), kadın haklarının kazanılması konusunda verilecek olan mücadelenin eğitimden geçtiğini belirterek, kadınların eğitim alarak erkeklerle eşit koşullara sahip olabileceğini ve toplumda mevcut olan eşitsiz ilişkilerin eğitim yoluyla ortadan kalkabileceğini ifade eder: “Oğlan çocuklarla kız çocuklar aynı alanlarda eğitim görselerdi zihni kirlenen cinsiyet ayrımı ortadan kalkar, alçakgönüllülüğü doğuran terbiye her iki cinse de erken yaşlarda kazandırılabilirdi” (2012, s. 246). Kızlar ve oğlanların birlikte eğitim alabilmelerini sağlayacak şekilde devletin okullar kurması gerektiğini belirten Wollstonecraft (2012, s. 248-249), aynı zamanda bu okulların ücretsiz olması gerektiğini ve eğitim verecek olan öğretmenlerin seçkin bir komite tarafından seçilmesi gerektiğini belirtmiştir. Kadının özgürleştiği takdirde iyi bir eş ve iyi bir anne olacağını belirten Wollstonecraft (2012, s. 280), ev içi huzurun kadınların özgürleşmesine bağlı olarak sağlanacağını ifade etmiştir.

Birinci kuşak feminist hareket içerisinde kadınların neden erkeklerle eşit haklara sahip olmadığı konusunda çalışmalar yapılmış ve kadınların kamusal yaşamda eğitim, kariyer,

² Kadın hareketinin dönemsel gelişimini açıklarken dalga terimi yerine kuşak teriminin kullanılması önerilmektedir. Kuşak terimi, feminist tarihin oluşturduğu birikimli sözlü ve yazılı kültürün, bilgi ve deneyimlerin kuşaktan kuşağa aktarılmasını ifade etmektedir. Bu bağlamda feminist gelenekler arasında bir köprü oluşturan kültürel bağın ihmal edilmemesi, gelecek kuşaklara feminist geleneğin taşınması adına kuşak teriminin kullanılması daha anlamlı olmaktadır (Görgün Baran, 2021).

mülkiyet, miras ve özellikle de oy verme hakkı olduğu savunulmuş ve temelde bu alanlarda mücadele edilmiştir. Bu konuda Elisabeth Cady Stanton tarafından 1848 yılında kaleme alınan 100 kadın ve erkek tarafından imzalanan *Declaration of Sentiments* (Duygular Bildirgesi), dünyanın ilk kadın hakları bildirgesi olarak erkeklerin ve kadınların eşit yaratıldığını ve hükümetlerin kadın haklarını koruması gerektiğini ifade eden bir bildirme olarak feminist düşünce içerisinde yerini almıştır:

Tüm erkekler ve kadınlar eşit yaratılmışlardır. Onlara yaratıcıları tarafından vazgeçilemez ve devredilemez haklar bahşedilmiştir ki bunların arasında yaşam, özgürlük ve mutluluk arayışı vardır. Bu hakları korumak için güçlerini yönetilenlerin rızalarından alan hükümetler kurulmuştur (Declaration of Sentiments, 1848).

Duygular bildirgesi, kadınların oy verme, eğitim ve boşanma hakkına sahip oldukları noktasına dikkati çekerek kadınların bir vatandaş olarak bu hakları elde etme konusunda ısrarcı olmalarını istemiştir (Declaration of Sentiments, 1848).

Birinci kuşak feminist hareket, erkeklere verilen yasal hakların kadınlara da verilmesi gerektiğini savunur. Bu nedenle erkeklere verilen ama kadınlara verilmeyen haklarla ilgili yasalar ve pratiklere odaklanıp, “kadınlara yapılan ayrımcılığın önüne geçecek yasaların çıkarılmasına ve kadınlara çalışma yaşamında haklar verilmesi” için mücadele ederler (Ecevit, 2011a, s. 13). Birinci kuşak feminizmle neler değişmiştir? Öncelikle kadınlar oy kullanmaya başlamışlardır. Üniversitelerde eğitim almaya ve daha önce çalışmadıkları meslekler içerisinde yer almaya başlayarak medeni durumlarına bakılmaksızın mal sahibi olup kredi alabilmek gibi bireysel haklar elde etmişler ve boşanma hakkına sahip olmuşlardır. Walby (2020, s. 294), kadınların kamusal alanda kazandığı bu zaferler ile ataerkilliği özel alandan çıkarıp kamusal alana geçmeye zorladığını böylece ataerkilliğin biçiminin de değiştiğini ifade etmiştir. Walby (2020, s. 299), kadının ücretli emeğe katılımının ataerkilliğin özel bir biçimi olduğunu iddia etmiş ve denetimin özel alandan çıkıp kamusal alanda gerçekleştiğini belirtmiştir.

Birinci kuşak feminizm eşitlikçi ve evrenselci feminizm olarak nitelendirilirken ikinci kuşak feminizm ise bu evrenselciliği reddeder ve kadın kimliğinin özgüllüğünü kendisine temel alır (Kristeva’dan akt. Acar Savran, 2013, s. 3). İkinci kuşak feminist hareket, 1960’ların sonu ile 1970’lerin başlarında bir grup “eylemci kadın” hareketiyle ivme kazanan,

erkek egemenliğinin ve kadınlara hükmetmenin toplumdaki baskının kökü ve modeli olduğuna inanan bir harekettir (Donovan, 2014, s. 265-266). Liberal feminizm ile yasalar önünde bazı eşit haklar elde eden kadınlar bu kez bugüne kadar görmezden gelinen ev işleri, çocuk bakımı gibi hane içerisinde gerçekleştirilen emek yoğun işlerin ataerkil sistem tarafından görünmez olması nedeniyle kadınların bu alan içerisinde uğradıkları ezilmişliği gün yüzüne çıkarmayı hedeflemişlerdir. Bu anlamda ikinci kuşak feminist hareket, daha önce türlü bahanelerle gizlenen, görmezden gelinen tüm neden ve sonuçları deşifre eden, açığa çıkaran, erkeğin kadın üzerindeki sistematik baskısını açıklamaya çalışan bir hareket olmuştur (Çakır, 2007, s. 436- 437).

İkinci kuşak feminist hareket, kadınların baskı karşısındaki kardeşliği anlayışından hareket etmiştir. Kadınların, hak ve özgürlüklerini savunan bu hareket, erkek egemenliğine karşı güçlü bir muhalefet oluşturmayı başarmıştır (Berktaş, 2013, s. 6). Dolayısıyla ikinci kuşak feminizmin erken dönemlerine damgasını vuran güçlü bir “kız kardeşlik”³ hareketi doğmuştur. Kız kardeşlik hareketi tüm kadınların cinsiyetleri nedeniyle ortak ezilmişliğine vurgu yapan bir harekettir. Tüm kadınlar bir araya gelerek bu erkek egemen düzene karşı duydukları hoşnutsuzluğu ve yaşadıkları ortak deneyimleri paylaşması gerekir (Berktaş, 2013, s. 6). Nitekim kız kardeşlik hareketi kadınların özel alan deneyimlerini gün yüzüne çıkararak aslında tüm kadınların benzer şekilde ezilmeye uğradığını göstermeye çalışmaktadır.

İkinci kuşak feminist hareketle birlikte kadınlar ile erkekler arasındaki biyolojik farklılığın toplumda nasıl bir eşitsizliğe yol açtığı sorgulanmaya başlanmıştır. Kadınlar ile erkekler arasındaki farklılıkların sorgulanması ile birlikte toplumsal cinsiyet tartışmaları gündeme gelmiş, cinsiyet kavramının biyolojik özelliklere indirgenmesi yetersiz bulunmuş, dolayısıyla cinsiyetin toplumsal özelliklerle kavramsallaştırılması ön plana çıkmıştır (Ecevit, 2011a, s.11).

Simone de Beauvoir’ın *The Second Sex* (İkinci Cins) adlı öncü çalışmasında ele aldığı evlilik, cinsellik, annelik, genç kızlık, olgunluk, yaşlılık gibi tüm bir kadın yaşamını aktardığı

³Kız kardeşlik” hareketi, kadınların baskı karşısındaki kardeşliği anlayışından hareketle; kadınların, kadın olarak ortak çıkarlarını savunan, erkek egemenliğine karşı güçlü bir muhalefet oluşturmayı amaçlayan bir harekettir (Berktaş, 2013, s. 6).

kitabında cinsiyete dayalı eşitsizliğin toplum ve aile içerisinde kurgulandığı ifade edilmiştir (Beauvoir, 1993a, s. 164). Beauvoir (1993b, s. 22), kadınların ezilmesinin tarihsel olarak hep süregelen bir olgu olduğunu bu durumun kısmen değişse bile hâlâ devam ettiğini ifade etmiştir.

Kadını ikinci veya öteki cins haline getirenin “erkekler” olduğunu belirtmiş ve kadınları bu durumu sürdürdükleri ve haklarına sahip çıkmadıkları için de eleştirmiştir:

Kadını *Öteki* varlık haline getiren erkek, onda kendisinin suç ortağı olduğunu ele veren davranışlarla yüz yüze gelecektir. İşte bu nedenlerle kadın, elinde somut olanaklar bulunmadığı kendisini erkeğe bağlayan bağı karşılıklılığını düşünmeden hissettiği ve çoğu kez *Öteki* varlık olmak hoşuna gittiği için özne olmak hakkına sahip çıkmamaktadır (Beauvoir, 1993b, s. 23).

Evlilik konusundaki düşünceleri evli kadınların kendilerini erkeğin baskısından kurtarmaları gerektiği yönündedir. Beauvoir’e (2010, s. 109-110) göre kadınlar, eğitim ve çalışma ile nispeten özgürleşse de eve getirdikleri para, yardımcı bir kazanç olarak görülmekte, ayrıca hem evde hem de dışarıda sergiledikleri emek, kadınlar için ikili yük oluşturmaktadır. Dolayısıyla Beauvoir’ın gerek ev içerisinde gerekse ev dışarısında kadınların neden ayrımcılığa uğradıkları ve ikinci cins olarak görüldükleri sorusuna, erkeklerin toplumda kurdukları baskı ve iktidar cevabını vermek mümkündür. Beauvoir, “kadınlara yaşadıkları hayal kırıklıklarının kişisel olmayıp pek çok başka kadın tarafından da deneyimlenen durumlar olduğunu” göstererek farklı kadınlık deneyimlerini anlatması açısından oldukça önemlidir. (Ecevit, 2011a, s. 12).

İkinci kuşak feminizm, Kate Millett, Shulamith Firestone gibi feministlerin çalışmalarıyla ivme kazanmış ve cinsel baskının toplumun en temel özelliği olduğu noktasından hareket edilerek kadının bedeni üzerinde egemen olan ataerkil ideolojiyle mücadele edilmiştir. Millett (1970, s. 26), kadınlar ile erkekler arasındaki farklılıkların doğuştan gelmediğini ataerkil ideolojiyle kurulduğunu ifade etmiştir. İkinci kuşak feminist hareket ile kadınlar çeşitli ülke ve coğrafyalarda deneyimlerini anlatarak bilinç yükseltme toplantıları düzenlemişler; kendi sözlerini söyleyebildikleri yayınlar çıkarmışlar; kürtaj, taciz, kadına yönelik şiddet gibi konular etrafında kampanyalar yapmışlardır (Çakır, 2007, s. 437).

Üçüncü kuşak feminist hareket 1990'ların başında ortaya çıkan ve ikinci kuşak feminizmden farklı olduğunu ortaya koymaya çalışan bir kuramdır. İkinci kuşak feminist hareket, daha çok orta sınıf, Batılı, beyaz kadınların hak ve özgürlük arayışıyla ilgilenen bir feminist hareket olarak eleştirilirken, üçüncü kuşak feminizm, çoğulculuğu benimseyen ve tek birleşik bir proje önerisinde bulunma çabası içerisinde olmayan bir harekettir. Bu dönemdeki tartışmaların amacı kadın hareketlerinin daha geniş bir tabana yayılmasını sağlamak ve kadını sınırlayan ve baskı altında tutan mikro konularla ilgilenerek toplumsal değişimi sağlayacak gelişmelere odaklanmaktır (Tür ve Koyuncu, 2010, s.7).

Yeni feminist gelenekler olarak adlandırılan üçüncü kuşak feminist hareket, psiko-analitik Fransız feminizmi, post-yapısalcı feminizm, post-modern feminizm, siyahi feminizm, çokkültürcü feminizm, post-sömürgeci feminizm ve lezbiyen feminizmi içerisine dâhil eden bir harekettir (Heywood, 2013, s. 253). Üçüncü kuşak feminist hareketin çalışmalarında vurgu, teoriden çok kişisel hikâyeler, bireysel anekdotlar ve teorinin “büyük anlatısı”nı reddeden bir tür tikelci anlatım yönündedir (Donovan, 2014, s. 384). Örneğin post-modern feminist kuramcı Judith Butler, her türlü sınırlamaya, kadın ve erkek gibi cinsiyet kategorilerine karşı çıkarak, kadınlık deneyimlerine alan açmış ve böylece evrensel bir kadın kategorisini tanımlamanın da önüne geçmiştir (Saliya, 2017, s. 51). Evrensel bir ataerkillik iddiasının eskisi kadar rağbet görmediğini ifade eden Butler (2014, s. 48), feminizmin kendi içinde parçalandığını ve temsil ettiğini iddia ettiği “kadınlar”ın feminizme muhalefet etmeye başladıklarını belirtmiştir. Kadın ile erkek kategorisini sorgulayan ve temelde bu kategoriler arasındaki farklılıkları ön plana çıkarmaya çalışan, kadınlık deneyimlerini konu edinen ve kadınlara özgü bakış açısı geliştiren Julia Kristeva, Luce Irigaray ve Hélène Cixous gibi Fransız feminizminin önde gelen yazarları ise analizlerini post-yapısalcılık ve postmodernizm ile bütünleştirerek feminist kurama yeni bir pencere açmışlardır. Kristeva'ya (2007, s. 242) göre kadınlık deneyimi, kadın yazını oluşturularak ortaya konulmalı ve kadınlar kendi bedenlerinin gizemini, coşkularını, nefretlerini, utançlarını kadın söylemi üzerinden dile getirmelidir. Dolayısıyla dil, Kristeva için oldukça önemli olup kadın, bu dil aracılığıyla kendi öznelliğini inşa edebilecektir.

Bu açıdan üçüncü kuşak feminist hareket için toplumda yerleşik kavramların sorgulanması önem arz etmektedir. Ayrıca farklı kadınlık deneyimlerine yer veriyor oluşu ve

her kadını kendi özgöl koşulları içerisinde değerlendirmek gerektiğı düşüncesi de oldukça kıymetlidir.

2.2. Ataerkil ve Kapitalist İlişkiler Bağlamında Kadın Emeğı

Kadın emeğinin içerdiği geniş kavramsal çerçeveyi belirleyebilmek adına yapılan çalışmalar temelde “ataerkillik” ve “kapitalizm” gibi iki önemli analiz çerçevesinde şekillenmiştir. Ataerkillik ve kapitalizm, toplumsal yapının temel dinamikleri olarak her alanda kendini gösteren yapılar olup kadın emeğinin çözümlenmesinde bu iki yapının tanımlanması ve birbirlerine eklenme biçimlerinin anlaşılması feminist çalışmaların temelinde yer almaktadır. Ataerkillik, kadın emeğı üzerinde kurduğı denetimle toplumsal yaşamın her alanında kadını kısıtlayan ve kadının toplum içerisinde mevcut rollerinden konumuna kadar tüm bir yaşayış biçimini etkileyen bir yapıdır.

Ataerkillik kavramı ilk olarak on yedinci yüzyılda Thomas Hobbes, Filmer ve John Locke gibi siyaset bilimci düşünürler tarafından kullanılmış, sonraki dönemlerde Adam Smith, Karl Marx ve Friedrich Engels tarafından eski aile biçimlerini ya da eski üretim tarzlarını ifade etmek için kullanılmıştır. Sosyoloji alanında Weber, eski otorite biçimlerini tanımlamak üzere ataerkillik kavramını kullanmış iken, feministler ise “ataerki” kavramını, erkek egemenliğini adlandırmak üzere kullanmıştır (Öztürk, 2012, s. 1). Bu anlamda feminist literatürde ele alınan ataerkillik kavramı, erkek ile kadın arasındaki eşitsiz ilişkileri ve tahakküm biçimlerini anlamak açısından bize geniş bir çerçeve sunmaktadır.

Ataerkilliğın yalnızca erkek egemenliğinin bir ifadesi olmadığını belirten Andree Michel (1993, s. 6), erkeklerin, kadınlar üzerindeki egemenliklerini yeniden üretmek için, ellerindeki tüm kurumsal ve ideolojik olanakları (hukuk, siyaset, iktisat, ahlak, bilim, tıp, moda, kültür, eğitim vb.) tıpkı kapitalizmin kendisini sürdürebilmek için kullandığı gibi ataerkilliğın de kullandığını ifade etmiştir. Dolayısıyla Michel’e göre feminizm, ataerkillikle mücadele ederken daha geniş mücadele alanı oluşturmalıdır. Çünkü mücadele, tek bir noktada değil toplumsal yapının neredeyse bütün alanlarında varlığını sürdüren bir yapıya karşı verilmektedir. Erkeklerin kadınlar üzerindeki egemenliğini ifade eden ataerkilliğın tarihselliğine ilişkin çok sayıda çalışma mevcut olup temel olarak bu çalışmalar kadınlar üzerinde hâkim olan ataerki yapının analiz edilmesi ve kadınlar üzerindeki baskı ve

denetimin nasıl kurulduğunun anlaşılması bakımından önemlidir. Bugün olduğu gibi erkekler tarihsel olarak kadınlar üzerinde hâkim miydi? sorusu ataerkilliğin kökenini araştıran araştırmacılar için sorulan temel bir soru olmuştur. Friedrich Engels (2003, s. 49) “*Ailenin, Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni*” adlı kitabında sınıfsız toplum boyunca klanlar içindeki kadınların büyük güç olduğunu belirtmiştir. Ancak özel mülkiyetin gelişimiyle birlikte “analık hukukunun” yıkıldığını ve kadın cinsinin bu yıkılış ile birlikte büyük bir yenilgi aldığını ifade eden Engels (2003, s. 56), bu yıkılıştan sonra erkeklerin, egemenliği tekeline aldığını ve ataerkil ailenin bu şekilde ortaya çıktığını belirtmiştir. Bu konuda Anja Meulenbelt (1987, s.17), Engels’in yazılarında, erkeklerin kadınlar üzerindeki hâkimiyetinin her zaman mevcut olmamış olduğunu bilmenin kadınlar için ifade edilen “zayıf cins” mitini yıkmak açısından kıymetli olduğunu ifade etmiştir.

Genel anlamda ataerkilliğin tarihselliği üzerindeki bazı çalışmalarda kadınların erkekler tarafından ezilmediği bir dönemin var olduğu ve kadınların bu dönemde büyük bir güce sahip olduğu belirtilmiş iken bazı çalışmalarda ise kadınların erkekler tarafından tarihsel olarak ezildiği, gerek erkeklerin doğası gerek biyolojik farklılıkları dayanak gösterilerek ifade edilmiştir. Tüm bu farklılıklara rağmen tarihsellik sorunu feminist kuramcılar açısından değişimleri analiz etmek açısından önem taşımaktadır. Geçmişten günümüze kadının nasıl tahakküm altına alındığı ve günümüzün tahakküm biçimlerinin çözümlenmesi feminist kuramlar açısından mücadelenin sürdürülmesi noktasında büyük önem taşımaktadır.

Kapitalizm ise, temel yapısal karakteristiğini sermaye ve ücretli emek arasında dikotomik sınıfsal ilişkiden alan ve belirli bir toplum biçiminde kök salan bir sistemdir (Marx’tan aktaran Giddens, 2010, s. 54). Sermayenin emek ve emek ürünleri üzerinde yönetme gücü olduğunu belirten Marx (2013, s. 36), kapitalistin gücünün sermaye sahibi olarak satın alma gücünden geldiğini ifade eder. Sermaye sahibinin satın aldığı şey, insanın emek gücüdür. Öyleyse emek gücü pazarda alınıp satılabilen bir meta olarak sermaye sahiplerinin hizmetine sunulmuştur. Bir işçinin emeğini kapitaliste sunmasını eleştiren Marx (2013, s. 32), emek gücünün bir meta değeri taşımadığını, insanın özünü oluşturduğunu şu şekilde ifade eder: “Gerçek emtianın tersine, emek ne biriktirilebilir ne de tasarruf edilebilir. Emek, hayattır ve hayat her gün yiyeceklerle değiş tokuş edilmezse, az zaman sonra yok olur”.

Kapitalist üretim tarzı metalar yığınınından oluşmaktadır. Metanın ise şu ya da bu şekilde insan ihtiyaçlarını gideren dışsal bir nesne olduğunu ifade eden Marx (2011, s. 49-50), metaların içerisinde, kullanım ve mübadele değeri olarak ikili bir görünüm taşıdığını ifade eder. Bir şeyin yararlılığının kullanım değeri olduğunu belirten Marx (2011, s. 50), kullanım değerinin kendisini tüketimle gerçekleştirdiğini, mübadele değerinin ise bir metanın başka bir meta ile değiştirilebilir olması anlamına geldiğini ifade etmektedir. Metaların bir emek ürünü olduğunu metalarının değerinin de üretimi sırasında harcanmış emek ile belirlendiğini şu şekilde ifade etmiştir: “Bütün metalar, değerler olarak, yalnızca, belirli miktarlardaki donmuş emek-zamandır” (Marx, 2011, s. 52-53).

Marx’a göre kapitalist üretim biçiminde sınıfsal yapı, üretim araçlarına sahip olanlar ve olmayanlardan oluşmakta ve ezen-ezilen ilişkisini meydana getirmektedir. Kapitalist sistem içerisinde üretim araçlarına sahip olmayan proletarya, emeği sömürülen bir sınıf olarak ezilen konumda bulunmakta iken kadınlar bu sınıf içinde daha fazla güvencesiz ve düşük ücretli işlerde istihdam edilerek bu sömürüyü en ağır biçimde deneyimleyenler olmaktadır. Dolayısıyla kadın emeği üzerine yapılan çalışmalarda yer alan en temel sorulardan biri, kadınların neden enformel ve düşük ücretli işlerde çalıştırıldığına yönelik olmaktadır.

Kadının uğradığı ayrımcılık, baskı ve sömürü ilişkisine yönelik olarak (Liberal, radikal, Marksist, sosyalist) feminist kuramlar, farklı bakış açılarına rağmen temel olarak kadınların ikincil konumdan, ezilmişlikten kurtulması ve özgürleşmesi için mücadele etmektedirler. Liberal feminist kuramcılar, kadınların kamusal alanda erkeklerle eşit olarak yer almasının önündeki ayrımcı uygulamaların kaldırılması için mücadele etmişlerdir (Çakır, 2007, s. 445). Radikal feminist kuramcılar, kadın bedeni üzerinden bir çözümlemeye giderek, kadınların biyolojik özellikleri nedeniyle ezilmiş olduklarını ifade etmişler ve özel alan içerisine yoğunlaşarak aile, cinsellik, çocuk bakımı ve ev işlerinde kadınların gerçekleştirdiği emeğin neden görünmez olduğu üzerine çözümlemeler yapmışlardır. Marksist feminist kuramcılar, kapitalist üretim sisteminde kadınların emek piyasasında ezilen bir konumda olmalarının sebebinin kısmi zamanlı, enformel, vasıfsız işlerde çalıştırılması olduğunu ifade ederek, kadınların ücretli işçiler olarak emeklerinin sömürülmesi üzerine odaklanmışlardır. Sosyalist feministler ise yalnızca kapitalist sistem içerisinde kadınların bulunduğu sınıfsal konumları

çözümlemekle kalmayıp ataerkil ilişkileri de dâhil ederek “ikili sistemler” kuramı geliştirmişler ve bu ikisinin diyalektik olarak birbirleriyle nasıl ilişki içerisine girdiğini analiz etmişlerdir (Ecevit, 2011a, s. 17). Dolayısıyla sosyalist feministler kadının ev içinde gerçekleştirdiği emek ve piyasada ücretli işçi olarak gerçekleştirdiği emek nedeniyle ikili sömürüye uğradıklarını kuramlarında ifade etmişlerdir. Feminist kuramlar, kadınların hak ve özgürlüklerini farklı pencerelerden bakarak anlamaya ve açıklamaya çalışmaktadır.

2.2.1. Liberal Feminizm: Eşit Haklar Mücadelesi

Liberal feminizm, kadınların kamusal alanda erkeklerle eşit olarak yer almasının önündeki bazı ayrımcı uygulamaları ortadan kaldırmak için mücadele eden bir kuramdır (Çakır, 2007, s. 445). Feminizm teorileri içerisinde en etkilisi ve tarihsel olarak en erken (19. yüzyıldan itibaren) gelişenidir (Berktaş, 2013, s.9). Kadınlar ilk kez liberal feminizmin yürüttüğü mücadeleyle kamusal yaşamda oy hakkı, eğitim hakkı, boşanma hakkı gibi çeşitli kazanımlar elde etmiştir. Kadınların da erkekler gibi aynı hak ve ayrıcalıklara sahip olması gerektiği konusunda mücadele etmesi bakımından liberal feminizm, feminist kuramların temelini oluşturmaktadır. Bu anlamda kadınların ayrımcılığa uğradığını ve bu konuda mücadele edilmesi gerektiğiyle ilgili başlatılan ilk hareket olarak diğer feminist kuramların geliştirilmesine önayak olmuştur.

2.2.2. Radikal Feminizm: Ataerkil İdeoloji, Annelik ve Çocuk bakımı

Radikal feminist kuram, 1960’ların sonlarında ve 1970’lerin başlarında, bir grup eski “eylemci kadın” tarafından esas olarak New York ve Boston’da geliştirilmiş bir kuramdır (Donovan, 2014, s. 265). Bu kuramdaki “radikal” sözcüğü işin özüne inme anlamını taşımaktadır. Politik açıdan radikal olanlar, topluma baskı yapıldığı görüşünde olup bu baskının nedenlerini anlamak ve bu baskıyı sona erdirmeye yollarını bulmak için konuya farklı, radikal açılardan bakma çabası içindedirler (Douglas, 1995, s. 8). Dolayısıyla radikal feministler, kadının ezilmesinin ve baskıya maruz kalmasının kaynağını araştırmış ve o kaynağın ortadan kaldırılması için mücadele etmişlerdir. Peki, radikal feministler için kadınların ezilmişliğinin kaynağı nedir?

Radikal feministler, toplumdaki baskının ve kadınlara hükmetmenin kökeninin, erkek egemenliğinden kaynaklandığını savunmaktadır (Donovan, 2014, s. 266). Dolayısıyla radikal feministler için kadınların ezilmesinin temel kaynağı ataerkil yapıdır. Erkeklerin kadınlar üzerindeki egemenliği, kadınların biyolojilerinin erkeklerinkinden farklı olmasına dayanmaktadır. Bu anlamda radikal feministlerin tartışmalarının temelini, kadın bedeninin biyolojik özellikleri ve bundan dolayı erkeklerin kadınlar üzerinde kurduğu baskı ve denetim oluşturmaktadır. Dolayısıyla radikal feministler için kadınlar hangi sınıftan, ırktan, kökenden olursa olsun evrensel olarak erkeklerin baskısına maruz kalmaktadır.

Radikal feministlerin yaklaşımlarını iki gruba ayırmak mümkündür. İlk grup radikal feministler, 1960'ların ikinci yarısında, Kate Millett, Shulamith Firestone ve Ti-Grace Atkinson gibi feministlerin içerisinde bulunduğu "klasik" radikal feminist gruptur. Bu grupta yer alan radikal feministler, erkeklerin üremede ortaya çıkan biyolojik farklılığını kadınlar üzerinde bir baskı aracı haline getirerek kadınları "ikincil" bir konuma yerleştirdiğini vurgular (Douglas, 1995, s. 15-16). Dolayısıyla bu grup içerisinde yer alan radikal feministler, erkek ve kadınlar için biyolojiden kaynaklanan farklılıkların ortadan kaldırıldığı bir toplum oluşturmak istemişlerdir. İkinci grupta, 1970'li yılların başında çoğunlukla lezbiyen feministler tarafından geliştirilen teoriler yer almaktadır. Bu grup içerisinde yer alan feministler, erkekler ile kadınlar arasında biyolojik farklılıktan öte çok daha büyük farklılıklar olduğunu ifade etmişler ve kadınların çocuk doğurmalarının kadınlar açısından bir yük oluşturmadığını annelik deneyimlerinin ise olumsuz bir durum olarak görülmemesi gerektiğini aksine bu farklılıkları korumaları gerektiğini belirtmişlerdir (Douglas, 1995, s. 16). Mary Daly, Susan Griffin, Sally Gearhart bu grup içerisinde yer almaktadır.

Ataerkil ideolojinin toplumsallaşma yoluyla iki cins arasında rızaya dayalı bir biçimde oluşturulduğunu ifade eden Kate Millett (1970, s. 26), erkekler ile kadınlar arasındaki farklılıkların doğuştan gelmediğini; statü, mizaç ve rollerle bağlantılı olduğunu ifade etmiştir. Toplum içerisinde yaygın olan statü biçimi, erkeklerin üstün bir statüye sahip olduğu buna karşın kadınların statülerinin ise erkekten daha aşağı bir konumda olduğunu garanti eden bir statü biçimidir (Millett, 1970, s. 26). Mizaç, insan kişiliğini oluşturan "erkeksi" ve "kadınsı" cinsiyet kategorilerini içeren; erkeklerin saldırganlık, güç ve zekâ ile kadınların ise pasiflik, uysallık ve cahillik gibi kategorilerle ilişkilendirildiği bir tanımlama biçimidir. Cinsiyet

rollerinde ise kadınlar ev içi işler ve çocuk bakımı gibi roller ile ilişkilendirilirken başarı, hırs ve ilgiler erkeklerin rollerini tanımlamak için kullanılmaktadır. Millett'e (1970, s. 26) göre, kadınları ev içine hapseden bu sınırlı roller, kadınların "biyolojik deneyimleri" üzerinden kadına verilmektedir. Ancak ataerkillik tarafından oluşturulan kadınsı ve erkeksi mizaç ayrımları ve özellikle de roller ve statülerle ilgili ayrımlar, insan doğasından kaynaklanmamaktadır (Millett, 1970, s. 27). Erkeklerin toplum içerisinde üstün olması fiziksel olarak güçlü olmalarının sonucu değil aksine toplum tarafından kabul edilmiş değerler sistemine dayalı olmasında yatmaktadır (Millett, 1970, s. 27). Ataerkilliğin temel kurumunun aile olduğunu, sosyal ilişki ağlarının bir aynası olduğunu ifade eden Millett (1970, s. 35), ailenin ataerkilliğe başlıca katkısının, gençleri ataerkil ideolojinin tanımladığı tutumlar içerisinde rol, mizaç ve statü kategorileriyle toplumsallaştırmak olduğunu ifade etmiştir. Aile içerisinde gerçekleşen ve ailenin ayrılmaz bir parçası olarak görülen bu toplumsallaştırma ve yeniden üretim işlevi her ne kadar biyolojik nedenden kaynaklanmasa da bu işlevleri aileden ayırmak için yapılan tüm çabalar sonuçsuz kalmıştır (Millett, 1970, s. 35). Bu durum cinsel politika bağlamında devrimci bir değişimi gerektirmektedir. Bu cinsel devrim ise geleneksel cinsel engellemelerin ve tabuların yıkıldığı, özellikle ataerkil tek eşli evliliği sona erdirecek bir devrim olmalıdır (Millett, 1970, s. 62). Böylece aile içerisinde ataerki ideoloji tarafından statü, rol ve mizaç kategorileri kapsamında kurulan geleneksel sosyalleşme ortadan kaldırılacaktır (Millett, 1970, s. 62). Nitekim Millett'e (1970, s. 62) göre, kadınların pasiflikle erkeklerin ise şiddetle tanımlandığı kadınsı ve erkeksi rol ayrımları her iki cinsiyete de yarar sağlamamaktadır.

Shulamith Firestone, kadınların ezilmişliğinin temelini biyolojide olduğunu ileri sürmüştür. Firestone (1993, s. 18), Beauvoir'ın kadın haklarını ilk kez tarihsel temele oturtan kişi olduğunu belirtmiş ancak Beauvoir'ın kadın haklarını çok katı, varoluşçu bir yaklaşımla ele aldığını, doğru olanın ise kültür sistemlerinin varoluşçuluğu da içine alarak, cinsel ikilikle (dualism) belirlenmesi olduğunu ifade etmiştir. Kadınların ezilmesinin nedeninin çocuk doğurması ve çocuk yetiştirmesi olduğunu belirten Firestone (1993, s. 83), günümüze dek her toplumda biyolojik ailenin bulunduğunu, bu yüzden de kadınlarla çocukların değişik ölçülerde baskı altında olduklarını vurgular:

Kadınlarla çocuklar hep birlikte alınır ağıza. Kadınlarla çocuklar arasındaki özel bağı herkes kabul eder. Ama bence bu bağ, ikisinde de ortak olan baskı altında olmaktan başka bir şey değildir. (...) Kadının ezilmesinin nedeni çocuk doğurması, çocuk yetiştirmesidir.

Dolayısıyla Firestone’a göre kadın, biyolojik olarak “kadın” olduğu için ve üreme yetisinden dolayı tarihsel olarak her zaman sömürüye uğramıştır. Kadınların, çocuk doğurma yetisinden dolayı ayrı bir tür olarak tanımlanması ise ataerkil çekirdek aile içinde başlamıştır (Firestone, 1993, s. 85). Kadınları bağımsız kılmanın ve ezilmişlikten kurtarmanın yolu biyolojik ailenin ortadan kaldırılmasıyla mümkün olacaktır (Firestone, 1993, s. 59). Biyolojik ailenin ortadan kaldırılmasına çözüm olarak yapay üreme ve yapay dölleme yöntemini ileri sürmüştür: “Yapay üreme kendi başına insanlığa karşı bir şey değildir. Böyle bir olasılığın geliştirilmesi hiç değilse anneliğe verilen eskimiş değer dürüst bir biçimde yeniden ele alınmasını sağlayacaktır” (Firestone, 1993, s. 211).

Biyolojik aile ortadan kaldırıldığında ailenin yerine ne konulacaktır? Firestone, aile sözcüğünün biyolojik üremeyi ve cinselliğe bağlı işbölümünü içerisinde barındırdığını ifade etmiş, bunun yerine “ev halkı” sözcüğünü kullanmıştır. Ev halkı Firestone’a (1993, s. 239) göre “belirsiz bir süre bir arada yaşamayı seçen, özel kişilerarası ilişkilere bağlı olmayan büyük bir insan topluluğunu” ifade etmektedir. Ev halkının aileden ne gibi bir farklılığı vardır? “Ev halkı nasıl yaşayacaktır?” (1993, s. 239). Öncelikle ev halkı, evliliğin yerine, çeşitli yaşlarda on ya da daha fazla istekli yetişkinden oluşan bir grup olarak aynı ev içerisinde kurulacaktır. Başta belirli bir süre için kurulan bu grup çocukların büyümesi için gereken en az süre neyse o kadar bir arada yaşayacak bu sürenin sonunda kişiler isterlerse gruptan ayrılabilirler (Firestone, 1993, s. 239). Firestone (1993, s. 239-240), böylece çocukların yetiştirilmesi işine sadece kadınların değil, her yaştan insanın katılacağını ifade etmiştir. Ev halkıyla birlikte kan bağı zayıflayacağı için çocuklar artık ana-babaların koruyuculuğu altındaki küçükler olmaktan çıkacaklar, eksiksiz yasal haklara kavuşacaklardır. Yine Firestone’a (1993, s. 242) göre, çocuk doğumla rastlantısal olarak girdiği ev halkını herhangi bir nedenle beğenmezse, o gruptan başka yere aktarılmasına yardım edilecektir. Ev işleri ise en az on kişiden oluşan ev halkı tarafından eşit bir biçimde, nöbetleşerek yapılacak ama sonunda sibernetikleşme ev işlerinin çoğunu ortadan kaldıracaktır (Firestone, 1993, s. 242).

Bir başka radikal feminist Ti-Grace Atkinson (1974, s.1), *Amazon Odyssey* (Amazonların Yolculuğu) adlı çalışmasında kadının üreme işlevinin, kadını erkekten ayıran tek doğuştan gelen işlev olduğunu ve aynı zamanda tüm eşitsizliklerin dayandığı temel ayrım olduğunu ifade etmiştir. Üreme işlevi, kadınların sahip olduğu özel bir yetenek ve kapasite olup bu özellik onların kadınlıklarını belirlemektedir (Atkinson, 1974, s. 1). Bununla birlikte annelik, kadının seçimi üzerine kurulu olup doğan çocuğu sevmeye işi de yalnızca annenin sorumluluğunda değildir. Annelik deneyimini sorgulayan Atkinson (1974, s. 28), toplumda kabul görüldüğü üzere anneliğin harika bir deneyim olmadığını, eşitsizlik ve adaletsizlik üzerine kurulu ve yalnızca kadınların sorumluluğuna bırakılan bu deneyimin ortadan kaldırılması gerektiğini ifade etmiştir. Kadınların sahip olduğu üreme işlevi sebebiyle baskı altına alındıklarını ifade eden Atkinson (1974, s. 30), kadınlara yönelik bu baskının sınıf sisteminin başlangıcı olduğu ve kadınların ilk sömürülen sınıf olduğu, her kültür, anlayış ve değerin bu baskıyı içerisinde taşıdığını belirtmiştir. Dolayısıyla sınıf kavramı kadın ile erkek arasındaki ezme-ezilme ilişkisi çerçevesinde tanımlanmış olup bu ilişkide kadın olmak ezilmek, baskı altına alınmak demektir.

Aile, annelik, evlilik, aşk, kadın-erkek rolleri, dini kurumlar, kadınların baskı altına alınması üzerine kuruludur. Her ne kadar bireysel bir kapasite olsa da kadınların üreme işlevi toplum tarafından kontrol altına alınmaktadır. Kadınların sahip olduğu çocuk doğurma kapasitesinin, toplum için gerekli bir işleve dönüştürüldüğünü ifade eden Atkinson (1974, s. 104), bireysel kapasitenin politik bir sınıflama aracı haline geldiğini belirtir. Kadınları bu yanlış pozisyona sürükleyen erkekler, baskılarını mevcut toplumsal kurumlar aracılığıyla pekiştirmektedirler. Evlilik, bu kurumlardan en açık olanıdır ve yasalarda belirtildiği gibi bir eş, kocasının uzantısıdır (Atkinson, 1974, s. 104). Dolayısıyla bu ilke doğrultusunda evlilik kurumunun yapısını tanımlamak mümkündür: Kocanın isteği doğrultusunda gerçekleşen cinsel ilişki, ücretsiz ev içi emek ve hareket özgürlüğünün yokluğu. Atkinson, kadınların sahip olduğu biyolojik işlevin toplumdaki evlilik, aile, devlet gibi kurumlar aracılığıyla nasıl işlevsel hale getirilerek toplum için gerekli bir hizmete dönüştürüldüğünü analiz etmesi açısından önemlidir.

Radikal feministlerin aileye, cinselliğe, anneliğe, çocuk bakımına yaptığı vurgu ve kadınların bu alanlardaki ortak deneyimleri ve bunun sonucunda uğradıkları baskı ve

ezilmişliğin ortaya çıkarılması adına önemli çalışmalar olmuştur. Firestone ve Atkinson, kadınların annelik deneyimlerinin onları ezilen bir konuma yerleştirdiğini çünkü kadınların sahip olduğu biyolojik üreme işlevinin toplumda bir baskı aracına dönüştürüldüğünü ifade etmişlerdir. Susan Brownmiller ise, anneliğin aslında kadınların diğer erkeklerin günlük yaşamdaki şiddetine karşı kendilerini korumaları için erkeklere ödedikleri bedel olduğunu ileri sürmüştür (Rich, 1986, s. 14). Adrienne Rich (1986, s. 11) ise *Of Woman Born* (Kadın Doğanlar) adlı kitabında kadının statüsünün çocuk doğurmakla ilişkilendirildiğini “kısır” ya da “çocuksuz” gibi terimlerle kadının sahip olduğu diğer kimliklerin olumsuzlaştırıldığını ifade etmiştir. Anneliğin iki anlamı arasında ayrım yapan Rich (1986, s. 13), bir kadının üreme yetisi ve çocuklarıyla olan potansiyel ilişkisi ile potansiyelin erkek kontrolü altında kalmasını amaçlayan kurumları birbirinden ayırmıştır. Dolayısıyla Rich, kadının üreme yetisinden kaynaklı baskı ve ezilmeleri reddederek Firestone’un yaklaşımından ayrılmış, kadının üreme yetisi, erkeğin kontrolü altında olduğu için kadınların baskı altına alındığını ifade etmiştir. Erkeklerin kontrolü altında olan bu kurumlar özel ve kamusal alan ayrımı ile tüm sosyal ve politik yaşamda kadını belirli kalıpların içine hapsetmektedir. Rich (1986, s. 13), ataerkil rejim altında anneliğin katledildiğini ve annelik üzerinden kadınların kontrol altına alındığını belirtmiştir. Bu şekilde tarihte çoğu kadın seçim yapmadan anne olmuş ve büyük bir kısmı ise çocuklarını dünyaya getirdikten sonra hayatını kaybetmiştir. Kadın bedeninin kontrol altına alınması noktasında Susan Griffin’in çalışmasında yer alan tecavüz korkusunun, geceleri kadınları evlerinde tutması ve böylece onları daha pasif bir hale getirmesi örneğini vermiştir (Rich, 1986, s. 14). Çocuk bakımı konusuna değinen Rich (1986, s.14), ataerkil rejimde toplu çocuk bakımının gelişmekte olan ekonomilerde ya da savaş sırasında çok sayıda kadını işgücüne katmak ve ideolojik olarak bunu sonraki nesillere aktarmak gibi iki amacı olduğunu kadınların ya da erkeklerin yerleşik cinsiyet imajlarını değiştirmek gibi bir amacı olmadığını ifade etmiştir. Çözüm olarak biyolojik kadercilik yerine anneliğin gerçek bir seçim haline getirilmesi gerektiğini savunan Rich (1986, s. 76), böylece ataerkil yapıdaki bu kontrolün değişebileceğini ifade etmiştir. “Kadınların bedenlerini yeniden sahiplenmeleri, insan toplumuna üretim araçlarının işçiler tarafından ele geçirilmesinden çok daha temel bir değişiklik getirecektir” diyerek kadın bedeni üzerindeki sömürünün bir montaj hattında çalışan işçi sömürsünden çok daha ciddi sonuçları olduğunu ifade etmiştir (Rich, 1986, s. 285). Sonuçta Rich, kadınların kendi bedenleri üzerinde kontrol

sahibi olmaları durumunda toplumda annelik, cinsellik, aile gibi kavramların yeni anlamlar kazanacağını ve toplumsal ilişkiler sisteminin değişeceğini ifade etmiştir. Radikal feministler için toplumsal değişimin anahtarı ise “bilinç yükseltmektir”. Bu bilinç kadınların bastırılmış konumlarına olan tepkisi ile meydana gelecek ve uğradıkları baskı ve sömürü ilişkisinden kurtulmanın bir yolunu bulmuş olacaktırlar. (Naiman, 1995, s. 20).

2.2.3. Marksist Feminizm: Kapitalizm ve Ücretli Kadın Emeği

Marksist feminizm, liberal feminizmin kadınların sınıfsal, ırksal, etnik farklılıklarını dikkate almaksızın yalnızca yasalar önünde kadın-erkek eşitliğini vurgulaması karşısında kadınların sınıfsal olarak ezildiği iddiasıyla ortaya çıkmış, kadın ile erkekler arasındaki eşitsiz ilişkiden çok, kadınların sermaye ile olan eşitsiz ilişkisine odaklanmıştır. Marksist feminizme göre kadınların ezilmesinin temel sebebi kapitalist üretim sistemi içerisinde bulundukları sınıfsal konumlarıdır (Hartmann, 2020, s. 160). Kadınların kapitalizm içerisinde bulunduğu sınıfsal konumda sermaye, kadın emeğini sömürmektedir. Bu sömürü ilişkisi İngiltere’de ortaya çıkan Sanayi Devrimi’yle birlikte kapitalist sistemin daha ucuza, daha emek-yoğun işlerde ve daha uzun saatler altında ilk olarak kadın ve çocuk emeğinden yararlanması, kadınların kapitalist sistem içerisinde ezilen bir konumda yer almalarına yol açmıştır.

Marksist feministler, sınıflı toplum yapısından kaynaklanan kadınların ezilme biçiminin tarihsel ve toplumsal bir temeli olduğunu ileri sürmüşlerdir. Eğer radikal feministlerin ifade ettiği şekilde biyolojik farklılardan kaynaklanan bir ezilme biçimi olsaydı kadınlar her zaman ezilen bir konumda olurdu. Ancak Marksist feminizmin temel tezine göre kadınlar her zaman “ikinci cins” değillerdir. İlkel toplum boyunca kadınlar ile erkekler eşit halde olup, bu eşitlik anaerki ailenin çözülüşü ve bunun yerini ataerki ailenin, özel mülkiyet ve devlet gibi kurumlarıyla sınıflı toplum yapısının almasıyla bozulmuştur (Reed, 1985, s. 78). Bu konuda Eveleyn Reed (1985, s. 90), kadınların ezilmesinin kaynağı olan kapitalizmin, kadın ve erkek tüm çalışan yığınların, öteki ezilen kesimlerin tümüyle birlikte verecekleri dünya çapında bir mücadeleyle yıkılabileceğini ifade etmiştir.

Kadın sorununun Marksist çözümlemesi ilk Marksistler ve çağdaş Marksistler olarak iki temel biçimde ele alınabilir. Bu çözümlemelerin temel noktası ise kadınların ezilmesini,

üretimle bağlantılı biçimde çözümlemektir: İlk yaklaşımda, Marx, Engels, Kautsky ve Lenin dâhil olmak üzere ilk Marksistler, kapitalizmin bütün kadınları ücretli iş gücüne kattığını ve bu sürecin cinsiyete dayalı işbölümünü yok ettiğini düşünmüştür (Hartmann, 2020, s. 160). İkinci yaklaşımda çağdaş Marksistler, kapitalist sistemde ev işinin rolünü belirlemeye ve ev işi ile sermaye arasındaki temel bağlantıları ortaya çıkarmaya çalışmışlardır (Donovan, 2014, s. 151).

İlk yaklaşımda Marx (2011, s. 378-379), kapitalizmin ilk sonucunun kadın ve çocuk emeğinden yararlanmak olduğunu ifade etmiş ve yaşına cinsiyetine bakılmaksızın tüm aile üyelerini ücretli işgücüne kattığını ve bunun sonucunda, çok büyük miktarda yedek işçi ordusu meydana geldiğini belirtmiştir. Dolayısıyla kadınlar, sermayenin gerektiğinde ucuz emek sağlayabileceği yedek ordu olarak kapitalizmde yerini almıştır. Cinsiyete dayalı işbölümü konusunda Engels (1990, s. 167), kapitalizm öncesinde aile içinde kadın ile erkek arasında bir işbölümü olduğunu ancak bu işbölümünün kapitalizmle birlikte değişmeye başladığını ifade etmiştir. Erkeklerin ev dışında çalışmaya başlamasıyla birlikte kadınların yaptıkları ev işleri erkeklerin çalışması karşısında üretken bir emek olarak görülmemeye başlanmıştır. Kadınların ev dışında çalışması ise yalnızca önemsiz bir destek olarak görülmüştür. Dolayısıyla Engels (1990, s. 167), kadınların kurtuluşu için geniş ölçekte toplumsal üretime katılması ve ev işleriyle daha az uğraşmaları gerektiğini ifade etmiş ve buna ev işlerinin kamusal bir çalışma biçimine dönüştürülmesi çözüm önerisini getirmiştir. Kautsky (1990, s. 57), kapitalizmde işbölümünün gelişmesiyle birlikte kadınların ev içi alandan dışarıya çıkararak erkeklerin tekelinde kalmış işlere yönelmeye başladığını ifade etmiş ancak bu durumda bile erkekler ile kadınlar arasındaki ev içi işler ve istihdamdan kaynaklanan eşitsizliklerin ortadan kalkmadığını belirtmiştir. Lenin (2010, s. 79-80), kapitalizmde kadınların ev işi yapmaya devam ettiğini ve bu emek biçiminin kadını eve hapsedtiğini, ezdiğini ve onu alçalttığını ifade etmiştir. Üretken olmayan bu ev içi emek ise sosyalist ekonomiye aktarıldığında diğer bir deyişle toplumsallaştığında kadın özgürleşecektir.

Temel olarak ilk Marksistler kapitalizmin gelişmeye başladığı ilk zamanlarda kadınları sermayenin yedek ordusu olarak işgücüne nasıl kattığını, sınıflı toplum yapısından önce kadınlar ile erkekler arasında eşit olan işbölümünün kapitalist sistemle birlikte nasıl eşitsiz

hale geldiğini çözümlemişlerdir. Ev içi işlerin sermayeye katılmadığı durumda üretken bir emek olarak görülmediğini, bu nedenle ev içi işlerin toplumsallaşmasıyla birlikte kadınların ücretli işe daha çok katılabileceğini, çalışma yaşamına katılan kadının ise özgürleşeceğini savunmuşlardır. Ev işinin kadınlar için oldukça yorucu ve zaman alıcı bir faaliyet olduğunu belirten August Bebel (1996, s. 467), ise özel mutfağın ortadan kaldırılmasını ve zaman alıcı olmayan teknolojik aletlerle donatılan ortak mutfaklara geçilmesi durumunda kadın kurtuluşunun gerçekleşeceğini savunmuştur.

Bazı kuramcılar kadınların emek piyasasındaki ikincil konumlarını açıklayabilmek için Marx'ın *yedek sanayi ordusu* kavramına başvurmuşlardır (Ecevit, 2013, s. 34). Marx (2011, s. 457), kapitalist sistemin, aktif olarak çalışan işçilerin yanı sıra her an kullanıma hazır olacak şekilde yedek sanayi ordusu oluşturduğunu ve bu yedek sanayi ordusunun “yılın bir kısmında en insanlık dışı koşullar altında çalışarak perişan olurken diğer kısmında da işsizlikten kırıldığını” ifade etmiştir. Yedek sanayi ordusu kuramına göre ise kadınlar, bu yedek sanayi ordusunun bir bölümünü oluşturan kesimdir (Ecevit, 2013, s. 35). Kadınların işleri ile evleri arasındaki dengeyi kurabilmek için yarı zamanlı işlerde istihdam edilmeleri, kadınların yedek sanayi ordusunun büyük bir bölümünü oluşturduğunu gözler önüne sermektedir (Bruegel'den aktaran Ecevit, 2013, 35).

Bazı kuramcılar ise kadınların emek piyasasında ikincil konumda oluşlarını, “vasıfsızlaşma” kavramıyla açıklamıştır. Bu konuda Harry Braverman (2008, s. 338), kadınların erkeklere oranla daha vasıfsız işlerde çalıştırıldığını ifade ederek kapitalist sistemin büyük çoğunluğu kadınlardan oluşan vasıfsız işçiler yarattığını belirtmiştir. Braverman (2008, s. 266), kadınların, hanenin dışında çalıştığı alanların evlerinde ücretsiz olarak yaptıkları işlerle aynı işler olduğunu belirtir ve ona göre “kadın ancak bu işlerden birini evin dışında yerine getirdiği zaman üretken işçiye dönüşmektedir”. Ataerkil ilişkilerin “kadın işi” , “erkek işi” olarak görülmesi, işlerin emek piyasasında da aynı biçimlerde sürdürülmesi, ataerkillik ile kapitalizmin birbirlerine eklemlenerek kadın emeği üzerinde kurduğu denetimi gözler önüne sermektedir. Ataerkil ilişkiler sermayeye ‘ucuz’, ‘güvenilir’, ‘sabırlı’, ‘itaatkâr’ bir emek havuzu olarak kadınları sunarken ataerkilliğe yaslanan sermaye birikimi ataerkil ilişkileri yeniden yeniden üreterek, ona güvence sağlamaktadır (Öztürk ve Dedeoğlu, 2010, s. 12).

Çağdaş Marksist feministler, yönlerini daha çok ev içi alana çevirerek burada kadınların harcadığı emeğin üretken olup olmadığı, ev işinin emek gücünün yeniden üretimini sağlayarak kapitalist sistemin ayakta kalmasına nasıl bir katkıda bulunduğunu anlamaya çalışmıştır (Molyneux, 2020, s. 115). Ev içi emek konusu çağdaş Marksist feministlerin en çok tartıştıkları konuların başında gelmiş ve burada kadınların harcadığı emeğin sermaye için hayati bir öneme sahip olup olmadığı “üretim” ve “yeniden üretim” kavramları kullanılarak analiz edilmeye çalışılmıştır. Marksist feministlerin ev emeği tartışması, erkeklerin kadın emeği üzerindeki sömürü ilişkisinden çok kapitalizmin kadın emeği üzerindeki sömürü ilişkisine odaklanır. Dolayısıyla ev içi alan, işgücünün yeniden üretimi konusunda kapitalizm için hayati bir öneme sahiptir.

Marksist feministlere göre ev içinde gerçekleştirilen ev işi, çocuk bakımı gibi faaliyetler işçinin bir sonraki gün işine gitmesini sağlayan bir faaliyet olarak kapitalist sistemin ayakta kalmasını sağlamakta olup bu işleri yapanlar ise çoğunlukla kadınlardır. Kadınların ev içindeki konumunun kapitalistler için bir diğer faydası ise gerek duyduğunda kadınları ucuz iş gücü olarak istihdam etmektir (Molyneux, 2020, s. 152). Dolayısıyla kadınların ücretli bir işe dâhil olması yeniden üretimdeki rollerinin yanında yaptıkları işlerin ikincil bir iş olarak görülmesine yol açmakta ve kadınlar, üretim ile yeniden üretim alanları arasında sıkışıp kalmaktadır (Molyneux, 2020, s. 152).

Marksist feministlerin ev içi emek ve kapitalizm tartışmaları içerisindeki bir diğer konu ev içinde kadınların harcadığı emeğin karşılıksız oluşudur. 1969 yılında Kuzey Amerika’da kadın eylemlerinin güçlendiği ortamda Margaret Benston ve Peggy Morton adındaki Kanadalı yazarlar, kadının ev yaşamında karşılığı ödenmeyen emeklerinin Marksist açıdan analizini yapmışlardır (Vogel, 1990, s. 24). Benston’un 1969 yılında yazdığı “The Political Economy Of Women’s Liberation” (Kadınların Kurtuluşunun Ekonomi Politikası) adlı makale, kadınların ev içinde yaptığı temizlik, yemek yapma gibi işlerin kapitalist toplumda neden bir karşılığı olmadığı ve kadınların ezilmesine yol açan temel sebebin ev içi işler olup olmadığı noktasından hareketle işe başlamıştır. Kapitalist toplumda kadınların konumunun açıkça erkekler karşısında ikincil olduğunu, sebebinin ise ekonomi olduğunu belirten Benston (1969, s. 1), kadınların üretimle olan ilişkisinin erkeklerin üretimle olan ilişkisinden çok farklı olduğunu ifade etmiştir. Benston’a (1969, s. 3) göre, çocuk bakımını içerisinde

barındıran ev içi emek, toplumsal olarak gerekli üretimi oluşturmakta ancak bunlar mübadele ve piyasa alanının dışında bırakıldıkları için “gerçek iş” olarak görülmemektedir. Piyasaya meta olarak sürülen ürünler kullanım ve değişim değerini içinde barındırırken ev içi emek, sadece kullanım değerini barındırmakta bu nedenle de değerini parayla belirlendiği bir toplumda para etmediği için değersiz görülmektedir (Benston, 1969, s. 4). Benston’un kadınların mevcut rollerinden dolayı uğradığı ayrımcılık ve sömürü ilişkisinden kurtulmaları noktasındaki önerisi ise ücretsiz olan ev işinin, ücretli bir şekilde kamu ekonomisine açık hale getirilmesidir. Kadınların kendi mutfaklarında yaptığı yemek yapma işi ortak kamu alanlarında olmalı ev işi endüstrileşmelidir (Benston, 1969, s. 9). Böylelikle Benston’a göre kadınların özel alanı olarak görülen ev işi, tüm topluma mal edilerek kadınların uğradığı ezilmişlik ortadan kalkacaktır. Vogel, her ne kadar Benston’un makalesinde eksiklikler olduğunu ve kadının ev içi emek konusunda ücretli katılım yorumunun ciddi bir düzeltme gerektirdiğini belirtse de kadının karşılığı verilmeyen ev emeğinin maddesel karakterini tahlil etmesi açısından oldukça değerli olduğunu ifade etmiştir (Vogel, 1990, s. 26).

Marksist feministlerin ev içi emeğin yanı sıra tartıştıkları temel konulardan bir diğeri ücretli emektir. Kapitalist sistemde kadınların neden düşük ücretli ve enformel sektördeki işlerde istihdam edildiği sorusu, kadınların ezilmesinin temelinde yatan faktörleri ortaya çıkarmak açısından önemlidir. Marx, modern endüstride vasıfsız emeğin vasıflı emeğin yerine, kadın emeğinin erkek emeğinin yerine, gençlerin emeğinin yetişkinlerin emeğinin yerine geçtiğini ifade ederek bu şekilde emek istihdamının sermaye açısından birçok avantajı olduğunu ifade etmiştir (Beechey, 1987, s. 41). Marx’a göre kadın emeğinin varlığı, erkek işçilerin makinelerin gelişmesine karşı gösterdikleri direnci kırmakta yani kadın emeği sermaye tarafından rekabeti teşvik etmek amacıyla kullanılmaktadır (Beechey, 1987, s. 42). Marx ayrıca makine başında çalıştırılan kadınların eğilip bükülmeye daha yatkın oldukları için kapitalistler tarafından daha çok istihdam edildiğini belirtmiştir (Marx, 2011, s. 387). Veronica Beechey (1987, s.48), Marx’ın ifade ettiği kadınlardan ve çocuklardan oluşan yedek ordu kuramına ek olarak evli kadınların kapitalizm içerisinde özel bir yedek ordu biçimini oluşturduğunu ifade etmiştir. Beechey’e (1987, s. 48) göre, sermaye açısından evli kadınlar her an emre hazır, gerektiğinde kolayca gözden çıkarılabilen, esnek bir işgücü işlevi görmektedir. Bunun sebebi ise kadınların konumunun ev içi olduğu ve ev içinde

gerçekleştirdikleri rollerin birincil rolleri olduğu varsayımından kaynaklanmaktadır. Beechey (1987, s. 48), kadınların yarı zamanlı işlerde çalışmaya istekli olma, yatay olarak hareket halinde olma ve esnek çalışan bir nüfus olma olasılıklarının daha muhtemel olduğunu belirtmiştir. Bu durum kadının esas yerinin ev olduğu varsayımına dayanmaktadır. Kadınların birincil işinin ev işi olduğunu kabul etmek bir ücretli işte çalışan kadının aldığı ücret miktarının erkeklerin aldığı ücretten belirgin ölçüde daha düşük olmasına yol açmaktadır. Kadınların ücretlerinin emek gücünün değerinin altında ödenmesi yedek sanayi ordusunun bir parçası olan kadınların ücretleri üzerinde yoğun bir baskı oluşması anlamına gelmektedir (Beechey, 1987, s. 48). Kadınlar temel olarak aile içindeki cinsel işbölümünden kaynaklanan konumları nedeniyle kapitalizmde yedek bir ordu oluşturmaktadır (Beechey, 1987, s. 49). Beechey, Marx ve Braverman'ın yedek ordu kuramını, aile içinde kadının konumu ve kadının ev içi emeği ile birleştirerek kapitalist sistemde kadının ücretli emeğinin bütünsel bir analizini sunmuştur.

Kapitalist sistemde kadının ücretli emeğini ev içi emek ve ev içindeki kadın rolüyle bağlantılı olarak ele alan bir diğer isim Dalla Costa'dır. Dalla Costa'ya (2019, s. 50) göre kapitalizm, daha önce var olan aile tiplerini ve topluluk türlerini yıkarak yerine ev kadınlarının merkezde olduğu modern aile biçimi yaratmış ve bu aile biçimi içerisinde, kadının hangi rolleri üstleneceğini yeniden tanımlamıştır. Ortodoks Marksizmin ev içerisinde harcanan emeği üretken bir emek olarak değerlendirmeyip ücretli emek alanının dışında kalan kadınların toplumsal üretim alanının da dışında kaldıkları yönündeki ifadelerine ciddi eleştiri getirmiştir. Kapitalizmin oluşturduğu modern aile biçimi içerisindeki ev kadını, Ortodoks Marksizmin ifade ettiği biçimde ev dışında çalışmadığı sürece toplumsal üretim alanının dışında kalmış bir durumda değildir, aksine bir dizi kullanım değerinin tedarikçisidir (Dalla Costa, 2019, s. 50). Dalla Costa (2019, s. 51), ev kadınlarının artı değer ürettiğini ve toplumsal üretkenliğin ev içinde kadınların harcadığı emekle mümkün olduğunu belirtmiştir. Dolayısıyla artı değer kaynağı, kadınların ev içerisinde gerçekleştirdiği hizmetlerdir ve bu hizmetler sermayeye ciddi avantajlar sağlamaktadır.

Sermayenin kadını ev içerisinde tutarak sağladığı avantajlar nelerdir? Öncelikle Dalla Costa (2019, s. 52), ev işinin “kadın işi” olmadığını, bir kadının temizlik yaparken erkekten daha fazla tatmin olmadığını ve daha az yorulmadığını ifade etmiştir. Sermaye açısından

kadının ev içerisinde harcadığı emek, iş gücünün yeniden üretimine hizmet ederek hayati bir rol oynamaktadır. Aile yapısı, ev içerisinde kadının sermayeye hizmet edeceği şekilde oluşturulmakta erkek ise ev işlerinden bağımsız olarak kadının yeniden üretim yapabilmesi için kazanç elde ederek kapitalistin doğrudan sömürüsü için araç olmaktadır (Dalla Costa, 2019, s. 52). Sermaye bu şekilde kadını evde tutarak aynı zamanda kadınların işgücü piyasasındaki akışını da kontrol etmektedir. Kadınların ev içerisinde harcadığı emeğin sermaye açısından bir diğer avantajı da ekonomik kriz nedeniyle dönemsel olarak işten atılan herkesi eve geri alarak ihtiyaç anında işsizler için koruyucu bir görev üstlenmeleridir (Dalla Costa, 2019, s. 52). Peki, kadınlar ev dışında çalıştıklarında özgürleşecekler midir? Dalla Costa (2019, s. 53), evin içerisinde veya dışında çalışmanın kadınlara özgürlük getirmeyeceğini ifade etmiştir: “İşçi sınıfından kadının kurtuluşunun ev dışında iş bulmasında yattığını savunanlar çözümün değil sorunun bir parçasıdır, montaj hattındaki kölelik mutfak lavabosundaki kölelikten daha özgürleştirici değildir.” Dolayısıyla kapitalist örgütlenmenin işleyişini ev içindeki kadın emeğinden bağımsız olarak ele almak mümkün değildir. Bu sistem, kadınların ev içinde özgül olarak sömürüldüğü ve sermayenin bundan büyük oranda avantaj sağladığı bir sistemdir. Dalla Costa, tam da kadınların yalnızca ücretli emek sömürüsüne karşı verdikleri mücadelenin eksik bir mücadele olacağını, mücadelenin kapitalizmin temel direği olan aile yapısı içerisinde sömürülen kadın emeğinden başlanması gerektiğini göstermesi açısından önemli bir yerde durmaktadır. Ev kadınlarının kendilerini yalnızca kullanım değeri üreticisi olarak görmeleri sınıf mücadelesinin dışında kalmalarına yol açmaktadır. Dolayısıyla mücadele öncelikle ev içerisinde emek harcayan kadınların kapitalistler tarafından sömürülmesine karşı verilmelidir. Üretim sürecinden dışlanan kadınlar öncelikle ev işlerinden uzaklaşmalı emek sömürüsüne karşı verilen mücadele toplumsallaşmalıdır. Mücadele toplumsallaştığında kadınlar kendilerine yeni bir kimlik kazandıracak olan gücü keşfedecektir (Dalla Costa, 2019, s. 55).

Bugün gerek ev içinde gerekse ücretli işte kadın emeğinin değersiz, üretken olmayan emek olarak tanımlanması kapitalist sistemde kadınların en çok sömürüye uğrayan sınıf olmasına yol açmıştır. İstatistiksel olarak kadınlar dünyadaki işin üçte ikisini yapıyor olmasına rağmen, dünya gelirinin onda birini kazanıp dünyadaki üretim araçlarının ise yalnızca % 1'i üzerinde kontrol sahibi durumdadır (Werlhof, 2008, s. 274). Bu durum,

kadınların kapitalist sistem içerisindeki sınıfsal konumlarını çarpıcı bir biçimde gözler önüne sermektedir. Gerek enformel sektörde çalışan kadınlar olsun gerekse bir üst düzey yönetici olsun, kadınların sınıfsal konumları tek boyutlu değildir, içerisinde farklı ezilmişlik biçimlerini taşır ve bütün sömürü biçimlerini kapitalist ilişkilerle birleşmiş ve güçlendirilmiş olarak kuşatır (Werlhof, 2008, s. 41).

Sonuç olarak Marksist feminist kuram ev içi emeği, üretken olup olmadığı, artı-değer üretip üretmediği yönünden ele almakta ancak analizlerini toplumsal cinsiyet rollerinden soyutlanmış bir şekilde yapmakta, örneğin, karşılıksız ev emeğini harcayanın neden kadınlar olduğunu dikkate almamaktadır (Acar Savran, 2003, s. 160). Bu konuda Daniele Kergoat (2009, s. 12), artık ev içi emeğin toplumsal cinsiyet ilişkileri içinde nadiren ele alındığını, daha çok ücretli emeğin bir eklentisiymiş gibi “çift gün”, “görevlerin toplanması” veya “uzlaşması” kavramları üzerinden konuşulduğunu bunun sonucunda da işte, ücrette eşitsizlik gibi noktalara odaklanıldığını ifade etmiştir. Dolayısıyla kadının ezilmişliğini yalnızca kapitalist ilişkiler içerisinde ele almak, sorunun eksik olarak analiz edilmesine yol açmaktadır.

2.2.4. Sosyalist Feminizm: Ataerkil İdeoloji ve Kapitalizm

1960’lı yıllar, kapitalist düzenin hâkim olduğu neredeyse bütün ülkelerde “Kadın Özgürlük Hareketi”nin ortaya çıktığı bir dönem olup bu hareket yeni ortaya çıkan toplumsal koşullara bir tepki niteliğinde gelişmiştir (Vogel, 1990, s. 11). Bu yeni hareket ataerkillik ile kapitalizmi birbiriyle ilişkisi içerisinde ele alan sosyalist feminist harekettir. Sosyalist feministler için tek başına ataerkilliği ya da tek başına kapitalist sistemi çözümlemek yeterli değildir. Kapitalist sistem ile ataerkilliğin eklemleme biçimleri ele alınmalı, birbirini güçlendirdikleri alanlar analiz edilmelidir. Buna “ikili sistemler” yaklaşımı adını veren sosyalist feministler kadınlara yönelik baskının tam olarak anlaşılabilmesi için ataerkillik ve kapitalizmin önce ayrı ayrı incelenmesi sonra da diyalektik olarak birbirleriyle ilişkilendirilmesi gerektiğini belirtir (Ecevit, 2011a, s. 17).

Sosyalist feministler, kadınların ezilmişliği sorununu üç başlık altında toplayarak ele almışlardır. Bunlardan birincisi, kapitalist sistemde yalnızca işçi sınıfı kadınları değil, tüm kadınlar ezilmişlik sorunuyla yüz yüzedir ve kadınlar ikinci plandadır (Vogel, 1990, s. 17).

İkincisi, kadın ile erkek arasındaki eşitsiz işbölümüyle birlikte kadın ile erkeğin farklı işler yaptığı kabul edilmekte ve bu eşitsiz işbölümü kadının toplumsal yaşama katılımına duvar örmektedir (Vogel, 1990, s. 17). Üçüncüsü, kadının genel ezilmişliği ırk ve ulus olarak ezilmişliklerle fazlasıyla benzer bir özellik taşımakta olup cinsiyet, ırk ve sınıf farklılıkları temelde paralel ezilmişliğe yol açmaktadır (Vogel, 1990, s. 17-18). Dolayısıyla sosyalist feministler kadının ezilmişliği sorununu cinsiyet, sınıf ve ırksal baskılar karşısında mücadele ederek tek sesli bir teori olmaktan uzaklaşmak istemektedirler (Vogel, 1990, s. 20).

Sosyalist feministler kadının ezilmişliği sorununa Marksistlerin yalnızca sermaye penceresinden bakarak yaklaşmasını eleştirmektedirler. Bu sorunu Hartmann (2020, s. 161), “Marksizmle feminizmin mutsuz evliliği” tanımlayarak çözümlemenin yalnızca kadınların ekonomik sistemle olan ilişkisi içerisinde ele alınmasının yetersiz olduğu “kadınların kadın olarak neden ezildiği” sorusunun cevabının ataerkil ilişkilerle açıklanması gerektiğini ifade etmiştir.

Ataerkilliği, erkeklerin egemenliği altındaki maddi bir temel ve hiyerarşik bir düzen olarak tanımlayan Hartmann (2020, s. 174), erkekler arasında karşılıklı bağımlılık ve dayanışma üreten ve böylece erkeklerin kadınları baskı altında tutmasını mümkün kılan zincirleme toplumsal ilişkiler sistemi olarak tanımlamıştır. Ataerkilliğin dayandığı maddi temel ise erkeklerin kadınların emek gücü üzerindeki denetimleridir (2020, s. 174). Erkekler bu denetimle birlikte kadınların iyi ücret getiren, nitelikli işlere ulaşmasını önlemektedir. Denetim yalnızca emek gücü üzerinde değil kadınların cinselliği üzerinde de sürdürülmektedir (2020, s. 175). Toplumsal kurumların tümünde erkeklerin kadın emeği üzerinde sürdürdükleri denetim, ev içi alanda çocuk bakımı ve ev işlerini kadınların sorumluluğuna bırakarak kendisini pekiştirmektedir. Dolayısıyla kadın emeği üzerindeki denetim tek başına kapitalizmin denetimiyle ya da tek başına ataerkil denetimle açıklanamamalıdır. Sermaye ile ataerkilliğin birbirleriyle kurduğu ortaklık, kadınların ev içi alanda ve çalışma yaşamında uğradıkları ezilmeyi açıklamakta yardımcı olacaktır.

Hartmann (2020, s. 180), kapitalist toplumlarda patriarka ve sermaye arasında güçlü bir ortaklık olduğunu kadınların emek gücü üzerinde erkekler ile kapitalistlerin ortak çıkarlara sahip olduğunu ifade etmiştir. Toplumdaki bu ilişkilerin maddi temellerini

saptayarak işe başlamış ve tarihsel olarak kapitalizm ile patriarka arasında ilişkinin nasıl kurulduğunu anlamaya çalışmıştır.

Kapitalizmin gelişmeye başladığı ilk yıllarda erkeklerin ücretli emeklerine karşılık olarak ailelerine tek başlarına bakmalarına yetecek düzeyde bir “aile ücreti” talep etmelerinin, kadınları evde çocuk bakımı ve yemek yapma gibi hizmetlere ittiklerini ve bu sayede egemenliklerini güçlendirdiklerini ifade etmiştir (Hartmann, 2020, s. 183). Hartmann’a (2020, s. 187) göre erkeklerin talep ettiği bu “aile ücreti” hâlâ günümüzde erkeklerin birincil olarak ücretli işten sorumlu tutulmalarına, kadınların ise birincil olarak ev işinden sorumlu tutulmalarına yol açmıştır. Dolayısıyla kadının iş yaşamına katıldığında uğradığı ücret farklılığı gibi ayrımcılık, ataerkilliğin kendisini devam ettirmesini sağlamaktadır. Kadınların işgücüne giderek daha çok katıldığı durumlarda bile ev işinin büyük çoğunluğunun hâlâ kadınlar tarafından yapılıyor olması çifte iş yükünü getirmekte, cinsiyete dayalı işbölümü aile dışında olduğu gibi aile içerisinde de kadın üzerinde baskı oluşturmaktadır (Hartmann, 2020, s. 190-191). İşbölümü gibi sorunların hem patriarkayı hem de kapitalizmi pekiştirdiğini belirten Hartmann (2020, s. 194), erkekler arasındaki hiyerarşi ve dayanışma mekanizmalarını da araştırmak gerektiğini ifade etmiştir.

Ataerkillik ile kapitalizm arasındaki ilişkiyi inceleyen bir diğer feminist Sylvia Walby (2021, s. 40), ataerkilliği diğer adıyla patriarkayı “erkeklerin kadınlar üzerinde egemen olduğu, kadınları ezdiği ve sömürdüğü toplumsal yapılar sistemi” olarak tanımlamıştır. Walby (2021, s. 40), sosyal yapı kısmına dikkati çekerek, bu terimin biyolojik determinizmi⁴ ve her kadının ikincil konumda, her erkeğin ise hükmedici konumda olduğuna yönelik düşüncelerin de aynı zamanda reddini içerisinde barındırdığını ifade etmiştir. Dolayısıyla ataerkillik toplumsal olarak inşa edilmiş bir kavramdır. Kadınların ezilen konumda olmalarının sebebi “kadın” oldukları için değil, içinde bulunduğu sosyal yapının çeşitli araç ve kurumlarla kadını ezilen konuma tabi kılması sebebiyledir. Walby (2021, s. 41), ataerkilliğin kendine özgü altı yapının bileşiminden oluştuğunu ve bu yapıların birbirleri

⁴Toplumsal cinsiyet farklılığını açıklamada iki yaklaşım öne çıkmaktadır. Biyolojik determinizm ve sosyal inşacılık. Biyolojik determinizm, insan davranışını biyolojik ya da genetik karakteristiklere göre açıklayan basit nedensel yaklaşımdır. Bu bağlamda biyolojik determinizme göre, erkekler ile kadınlar arasındaki farklılıkların nedeni fiziksel ve biyolojik özelliklerdir (Bayhan, 2012-13, s. 153-154).

üzerinde nedensel etkiye sahip olduğunu ifade etmiştir. Bu yapılar: Ataerkil üretim tarzı, ücretli emek, devlet, erkek şiddeti, cinsellik ve kültürel yapılardır.

Ataerkil üretim tarzı, kadınların ev içi emeğine kocaları ya da birlikte yaşadıkları erkekler tarafından el konulmasını ifade etmektedir. Walby'e (2021, s. 41) göre "ev kadınları üretici bir sınıf iken, kocaları onların emeğine el koyan sınıftır". Ataerkil yapının ikinci bileşeni ücretli emek olup ücretli emek piyasasında ataerkil yapı, kadını daha iyi iş olanaklarının dışında tutup, daha az vasıf gerektiren işler içerisine dâhil etmekte (Walby, 2021, s. 41) ataerkil yapının üçüncü bileşeni olan devletin uyguladığı politikalarda ise devletin eylemlerinde ve uygulamalarında ataerkil çıkarların desteklenmesi yer almaktadır. Ataerkil yapının dördüncü bileşeni olarak erkek şiddeti, kadınlar tarafından rutin olarak deneyimlenen ve çoğu kadının eylemleri üzerinde standart etkiye sahiptir. Ataerkil yapının beşinci bileşeni olan cinsellikteki patriarkal ilişkilerde, heteroseksüelliğin bir zorunluluk olarak sunulduğu belirtilirken, altıncı bileşen olarak kültürel yapılardaki patriarkal ilişkiler, eğitim, medya din gibi kurumların ataerkil bakışla temsil edilmesini ifade etmektedir (Walby, 2021, s. 42). Walby (2021, s. 46), ataerkilliğin kamusal ve özel olarak iki temel biçimi olduğunu ifade ederek kadın emeğine ev içinde erkekler tarafından, kamusal alanda ise kapitalistler tarafından el konulduğunu belirtmiştir. Özel alanda ataerkilliğin kadın emeğine el koymak için geliştirdiği strateji "dışlama" iken, kamusal alanda ataerkilliğin kadın emeğine el koymak için geliştirdiği strateji "ayrımcılık" ve "tahakküm" dür (Walby, 2021, s. 46).

Kapitalist sistemde ve aile içinde cinsellik, çocuk yetiştirme, yeniden üretim konularını inceleyen Juliet Mitchell (2006, s. 37-38) ise, radikal feministlerin ileri sürdüğü üzere bütün kadınların ezilmesine dayalı bir teori geliştirilmesi gerektiğini ama aynı zamanda bu ezilmenin tarihsel özgüllüğünü gözden kaçırmadan Marksist cevaplar bulmaya çalışılması gerektiğini belirtir: "Kadınlar işte sömürülürler, ardından eve gönderilirler: Bu iki durum bir arada onların ezilmişliklerini oluşturur. Üretimdeki boyun eğişleri, kendi dünyalarında -yani, ailede- egemen oldukları varsayımıyla perdelenmektedir". Dolayısıyla kadının ezilmişliği ev içerisindeki ataerkil yapı ve iş yaşamında kapitalist sömürü altında ikili bir ezilmişlik oluşturmaktadır. Mitchell (2006, s. 41), kadınların içinde bulunduğu bu ezilmişlik durumundan kurtulmaları için temelde dört yapı olduğunu ve bu yapıların hepsinin

dönüştürülmesi gerektiğini ifade eder. Bunlar: üretim, yeniden üretim, cinsellik ve toplumsallaşmadır.

Üretim konusunda Mitchell (2006, s. 46-47), kadınların biyolojik yapıları gereği fiziksel olarak güçsüz görüldüğü ve bu sebeple üretim alanından dışlandığını belirtmektedir. Kadınların üretime katılması ve işgücünün bir parçası olması durumunda kurtuluşlarının ön koşulunun gerçekleşeceğini ancak tek başına bu durumun gerçekleşmesinin kadını aile içindeki ezilmişliğinden kurtarmayacağını ifade etmektedir. Yeniden üretim konusunda Mitchell (2006, s. 49), çocuk doğurmak, çocuk yetiştirmek gibi uğraşların biyolojiyle ilişkilendirilerek kadına atfedilmiş doğal bir uğraşı olarak kabul edilmesinin ve toplumdaki annelik rolünün yüceltilmesinin annenin gerçekteki toplumsal ve iktisadi gücünün göz ardı edilmesine yol açtığını ve erkeklerin bundan çıkar sağladığını ifade etmiştir. Bu nedenle biyolojik anne-baba olma ile toplumsal anne-baba olmanın birbirinden ayrılması gerektiğini belirtmiştir. Cinsellik konusunda, cinsel özgürlük ile kadınların özgürlüğü arasında Sosyalist yazarların çok azının bağlantı kurduğunu ifade etmiş ve kadınların anne kimlikleriyle oldukları kadar cinsel olarak da nesne haline geldiğini belirtmiştir. Dolayısıyla Mitchell (2006, s. 61), için kadınların cinsel olarak özgürleşmesi kadınların kurtuluşunun bir ön koşulu olabilmektedir. Toplumsallaşma konusunda, kadınların çocukların yetiştiricisi ve besleyicisi olarak görülmesinin çocukların toplumsallaşması rolünün anneye verilmesiyle sonuçlandığını ve bunun da kadınların üzerinde baskı aracı haline geldiğini ifade etmiştir. Mitchell'e (2006, s. 68) göre biyolojik anne ile toplumsal annenin örtüşmesini gerektiren hiçbir özel sebep yoktur. Sonuç olarak Mitchell (2006, s. 72) için kadınların kurtuluşunda bu dört yapının dönüşmesi ve tüm çelişkileriyle bir araya gelip bir patlama yaratması gerekmektedir.

Mitchell, teorisinde kadınların aile içindeki işlerinin çözümlenmesinden çok kadınların piyasa işlerinin çözümlenmesine odaklandığı ve kadının ezilmişliği sorununda ekonomi olgusunu ön plana çıkardığı için eleştirilmektedir (Hartmann, 2020, s.170). Mitchell'in (2006, s. 38), "bizim feminist sorular yöneltip bunlara bazı Marksist cevap bulmaya çaba harcamamız gerekir" ifadesi, kadının ezilmişliği sorununa ağırlıklı olarak Marksist cevaplar bulmaya yöneldiğini ortaya koymaktadır. Hartmann'a (2020, s.170) göre Mitchell'in teorisinde başarılı olamamasının nedeni, kadınların yaptığı işlerin yalnızca piyasada

yapıldığında üretim sayılması, piyasa dışındaki işlerin ideolojik olarak görülmesidir. Her ne kadar Mitchell'in teorik yaklaşımı eleştirilere maruz kalsa da klasik Marksist anlayışı kadın sorunu üzerinde yorumlamasıyla ve ekonomik olgunun önemini çalışmasında vurgulayarak meşrulaştırmasıyla Sosyalist feminizmin gelişmesine Mitchell'in önemli katkıları olmuştur (Vogel, 1990, s. 23-24).

Sosyalist feministlerin üzerinde durduğu önemli konulardan biri, kadının ev içi emeğinin kapitalist sistemde nasıl yer alacağı konusudur. Ev emeğinin kapitalist sisteme eklemlenme biçimlerini ele alan yaklaşımların yanı sıra kadının ev içi emeğini kapitalist sistemden bağımsız, özerk bir temele dayandıran ve ev içinde ataerkil ilişkiler tarafından ezilen kadınları ayrı bir sınıf olarak tanımlayan Christine Delphy'nin yaklaşımı önemli bir yere sahiptir. Marksizmle arasında yöntem anlayışı açısından bir bağ kuran, ama kendini Marksist ya da Sosyalist feminist olarak adlandırmayan Delphy, ataerkillik ve kapitalizm ile bir arada mücadele eden “iki sistemli” teorileri yeterince maddeci ve yeterince feminist olmadıkları gerekçesiyle eleştirmiştir (Acar Savran, 2013, s. 7). Delphy, kuramını ataerkilliğin tümüyle kendine özgü maddi temeli olan ev içi üretim tarzı üzerine oluşturmuştur (Acar Savran, 2013, s. 18). Dolayısıyla Delphy için ataerkillik, kapitalist sistemden bağımsız olarak ele alınmalı, ev içinde başlı başına bir üretim biçimi olarak görülmelidir. Ev içi emeğin özgül bir üretim tarzı olarak tanımlanması, kadınların ev içerisinde uğradığı ataerkil baskı ve sömürünün ortaya çıkarılmasında önemli bir adım olmuştur.

Delphy (2020, s. 113), mevcut tüm toplumlarda kadınların ortak ezilmişliğinin sebebinin ataerkil yapı ve kadınların baş düşmanının da erkekler olduğunu ifade etmiş ve kadınların kurtuluşunun ataerkil yapının yıkılmasıyla mümkün olduğunu belirtmiştir: “Kadınların seferberliği, patriarkal ezilme temelinde oluşturulmalı, dolayısıyla patriarka tarafından ezilen ve bu yüzden de onun yıkılmasıyla ilgili olan herkesi, yani bütün kadınları kucaklamalıdır” ifadesiyle ataerkil sömürünün evrensel olarak kadınların ezilmesine yol açtığını ifade etmiştir.

Kadınların çocuk bakımı ve temizlik, yemek yapma gibi ev işlerini yerine getirmesinin kadınların doğasının bir gereği olarak düşünüldüğünü ifade eden Delphy (2020, s. 93), bunun aksine mübadele piyasasından kadınların dışlanmasıyla sebebinin onların üretiminin

doğasının bir sonucu olmadığını, kadınlar ile erkekler arasındaki üretim biçiminden kaynaklandığını belirtmiştir. Delphy (2020, s. 103) açıkça, ister ev işleri olsun ister kadınların tarımsal üretimde harcadığı emek olsun bu çalışmalar, aile içinde gerçekleşiyorsa kadınların emeğinin hep karşılıksız kalacağını, çünkü bu emeğin patriarkal ilişkiler gereği erkeğin tasarrufunda bulunduğunu ifade etmiştir. Kadınların dışarıda çalıştığı durumda emek gücünün bir kısmına, ancak aile içinde gerçekleştirdikleri emeklerin (çocuk bakımı, temizlik, yemek yapma, tarımsal emek gibi) tümüne erkekler tarafından el konulması ve bu emeğin karşılıksız oluşu Delphy'nin kuramının merkezini oluşturmaktadır. Dolayısıyla Delphy'e (2020, s. 108) göre, evlilikte kadınların emeğine el konulması ve bu emeğin sömürülmesi tüm kadınların ortak ezilmişliğini oluşturmaktadır. Evli kadınların çoğunun bağımsız bir geliri olmadığını ifade eden Delphy (2020, s. 107), evli kadınların sunduğu hizmetlerin karşılığının miktar olarak değil kocasının zenginliğine ve iyi niyetine bağlı olduğunu ifade etmiştir. Delphy'nin evlilik içinde kadınların erkekler tarafından emeğine el konulması noktasında Molyneux (2020, s. 120), kadınların emek piyasasındaki ezilmelerini açıklamadığı gerekçesiyle Delphy'i eleştirmiş, salt ekonomik kaygılar nedeniyle evlenildiği tezinin evlilik olgusunun ideolojik ve psikolojik boyutunun görmezden gelineceğine sebep olduğunu ifade etmiştir.

Bir diğer sosyalist feminist Meulenbelt (1987, s. 8), yalnızca kapitalizme karşı mücadele edildiğinde kadınların ezilişinin en ağır yanı olan ev kadınlığının, ev içindeki insani ilişkilerin dokunulmadan kalması tehlikesi ile karşı karşıya kalınacağını ifade etmiştir. Dolayısıyla kapitalizm ve ataerkilliğin her ikisiyle de yapılan mücadele, kadın hareketi için temel başlangıç noktası olmalıdır:

Şu iki slogan arasında herhangi bir seçim söz konusu değildir: “Erkeklerin hâkimiyetine son” ve “Kapitalizme son”. Kadın hareketi ve sol hareket arasındaki zorlu ilişkide, bizler kendi tavırlarımızı bulmayı öğreniyoruz. İkisine birden sadık kalacak bir strateji oluşturmak öyle kolay değil (Meulenbelt, 1987, s. 9).

Meulenbelt analizine, ilk olarak hem erkek baskısı hem de kapitalist sistemin baskısı altında kalan kadınlar için ortaya atılan kurtuluş önerilerinin yanlışlığını ve bu önerilerin kadının özgürleşmesini duraksatabileceğini dile getirerek başlamıştır. Bunlardan birincisi, yarım gün çalışma talebidir. Kadınlar meslek sahibi olmakta ancak ev işi ve çocuk bakımıyla

uğraşmaya devam etmekte bu da kadınlar için çifte yük oluşturmaktadır. Dolayısıyla kadınların daha fazla özgürleşebilmeleri için yarım gün çalışmaları katkıda bulunabilmekte ancak bu durum da çocuk yetiştirme sorumluluğunun yine kadınlar üstünde oluşunu ortadan kaldıramamaktadır. İkincisi, gönüllü uğraşlardır. Ev kadınlığının yanı sıra amacı para kazanmak olmayan gönüllü faaliyetlerde bulunmak (velilerin yürüttüğü çalışmalar gibi) kadınların özgürleşebilmelerinin bir başlangıcı olabilmekte ancak bu durum hem devlet tarafından sosyal sektöre ve eğitime para yatırılmasını engellemekte hem de aynı işleri ücretli olarak yapan kadınların konumunun zayıflamasına yol açmaktadır. Üçüncüsü ise ailedeki rollerin eşit dağılımı talebidir. Meulenbelt (1987, s. 9-11), ev işlerinin dürüst bir biçimde paylaşılmış olsa bile ev idaresinin örgütlenmesindeki işlevsiz yöntemin yine kadınlar için bir sorun teşkil ettiğini ifade etmiştir.

Çeşitli kadınların farklı ihtiyaçları olabileceği (çalışan kadınlar, çalışmayan kadınlar) fikrinden yola çıkarak çözüm önerisi sunar: Birincisi kadınların kendi taleplerine sahip çıkmaları gerekmektedir. Asıl sorun, kadınları, kadın hareketinin içerisine katmak değildir, kadın hareketi kadınların ihtiyaçlarına cevap verebilecek nitelikte olmalıdır. Ucuz gıda ihtiyacı olan kadınlar için kurulan “gıda maddeleri kooperatifleri” ya da çocuklarıyla ilgili eğitim sorunu olan kadınların “anneler grubu” kurması gibi farklı talep ve ihtiyaçları olan kadınların ortak bir noktada birleşmesi örnek verilebilir (Meulenbelt, 1987, s. 91-93). İkincisi, bağımsız kadın hareketidir. Sadece kadınlardan oluşan ve kadınların birbirlerine bilgi aktardığı, konuları genellikle ilişkiler, çocukların eğitimi, dış görünüş, güzellik, cinsellik, kadınlar arası rekabet vb. olan çalışma gruplarının oluşturulması kadınların ortak ezilmişliklerini görmeleri adına bir araç olacaktır (Meulenbelt, 1987, s. 93-94). Meulenbelt (1987, s. 95), kadınların deneyimlerini birbirlerine aktarması gerektiğini ifade etmiştir:

Kadınlar sorunların öncelikle kendilerinden kaynaklandığını düşünüyorlar; cinselliği kitaplarda yazılı olduğu gibi yaşayamadıkları zaman, kendilerini soğuk kadın olmakla, ya da birkaç gün için çocuklarından uzak kalmak istediklerinde kötü anne olmakla suçluyorlar. Ancak deneyimlerimizi birbirimize aktardıkça, hayal kırıklıklarımızın çoğunun toplumda kadının yaşamının örgütlenişi ya da bize kabul ettirilmeye çalışılan ideal kadın resmiyle ilişkisi olduğunu görüyoruz.

Üçüncüsü ise ittifaklar politikasıdır. Meulenbelt’e (1987, s. 97-100) göre kadınlar gerektiğinde kendi çıkarlarını savunmak amacıyla farklı gruplarla ittifak yapmalıdır. Bunlardan ilki, kadın sorununun parti programında yer almasını sağlamak için kadınların

politik partilerdeki destekleyici çalışmalar yapmasıdır. Daha sonra kadının konumunu önemli oranda etkileyen iş yaşamı dışında okul saatleri, çocukların eğitimi, iş ve ev arasındaki uzaklık gibi sorunların sendikalar tarafından dile getirilmesini sağlamak için sendikalar içerisinde kadın grupları oluşturulması gerektiğini belirtir. Bunun yanı sıra sosyal alanda, eğitim kurumlarında, sağlık alanında, mahallelerde daha fazla kadın grupları oluşturularak kitlesel olarak kadınların seslerini duyurmaları gerektiğini belirtir (Meulenbelt, 1987, s. 97-100).

Meulenbelt'in kadınların içinde bulundukları eşitsiz durumdan kurtarılması adına birlikte mücadele etmeleri yönündeki analizleri sosyalist feminist kuram için oldukça kıymetlidir. Bu anlamda sosyalist feministler için kadınların kurtuluşu farklı kadınların ihtiyaçlarının gözetilmesiyle mümkün olacak ve böylece tüm kadınlar için ortak olan ezilmişlikle mücadele edilebilecektir. Meulenbelt (1987, s. 91), bu konuda sosyalist feministler için farklı deneyimlerin önemini vurgular: “Aynı anda çeşitli cephelerde, değişik biçimlerle mücadele edebilmeliyiz. Başarımızı belirleyen, her adımda anlaşık olmamız değil, farklı pratik deneyimlerimizde ortak amacımızı gözden kaçırmamamız olacaktır”.

Sosyalist feministlerin ataerkillik ve kapitalizm ikiliğinde oluşturdukları kuramsal çerçevede ev içine verdikleri önem, Marksist feminizmden farklı olarak kapitalist üretim biçiminin dışında aileyi de bir üretim biçimi olarak görmeleri ve “ev kadınlığı” yerine “ev emekçiliğini” ön plana çıkarmaları, kadın emeği konusundaki çalışmalara büyük katkı sağlamıştır (Acar Savran, 2013, s. 41).

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. TÜRKİYE’DE KIRSAL KESİMDE KADIN EMEĞİ

Bu bölümde kırsal kesimde kadın emeği, öncelikle ataerkil ilişkiler ve cinsiyete dayalı işbölümü temelinde hane içi kadın emeği çözümlemesi yaparak kadın emeği üzerinde kurulan baskı ve denetim mekanizmalarını ortaya çıkarmayı amaçlamaktadır. Bu amaca yönelik olarak, hane içinde ataerkil ilişkiler ve cinsiyete dayalı işbölümü üzerinden ilk olarak kırsal hane yapısının özellikleri ele alınmakta daha sonra bu hane içerisinde yaşa, cinsiyete ve aile üyelerinin statüsüne bağlı olarak işbölümünün nasıl farklılaştığı, ev içi ve ev dışı ilişkilerin bu roller çerçevesinde nasıl belirlendiği üzerinde durulmaktadır.

Tarımsal üretimde kadın emeği konu başlığı çerçevesinde, geçimlik üretimde ve küçük meta üreticiliğinde kadın emeği çözümlenerek kadınların tarımsal üretimde harcadıkları emek yoğun işlerin neler olduğu açıklanmaktadır. Kadınlar, kırsal kesimde tarımsal üretimin baş aktörleri olarak harcadıkları emek yoğun işlere rağmen emekleri görünmez ve değersiz kılınmaktadır. Kırsal kesimde kadın emeğinin durumu üzerine yapılan çalışmalar, hane içinde ve tarımsal üretimde gerçekleşen cinsiyete dayalı eşitsiz işbölümü üzerinden kadınların iş yükünü açığa çıkaran, erkeklerin kadın emeği üzerinde kurduğu denetimi gözler önüne seren çalışmalar olmuştur. Temelde hane içinde ve hane dışında cinsiyete dayalı eşitsiz işbölümünün kadına yüklediği sorumluluklarla birlikte kadın ile erkek arasında nasıl farklılıklar meydana getirdiği, kadın emeği üzerinden kurulan denetimle birlikte kadının nasıl baskılandığı yapılan çalışmalarda öne çıkan konulardır.

Kırsal kesimde kadın ve halı dokumacılığı başlığı içerisinde kadınların gerçekleştirdikleri hane içi emek ve tarımsal üretimde harcadıkları emeğin yanı sıra halı dokumacılığı gibi el emeği gerektiren işlerin kadınlar üzerinde nasıl bir iş yükü oluşturduğu, elde edilen gelirin kullanımı, karar alma süreçlerine katılım, mülkiyete sahip olup olmama durumu, pazar ile kurulan ilişkiler çerçevesinde kadınların ne kadar özgürleştiği ve hangi konularda güç kazandığı ortaya konulmakta halıcılıkla dönüşen ilişki biçimlerine yer verilmektedir. Bu noktada ilk olarak kırsal kalkınma politikaları bağlamında halı dokumacılığı ele alınarak halı dokumacılığının köylere girişi ve gelişim serüveni tasvir edilecektir. İkinci olarak kırsal kesimde küçük üretici biçiminde dokuma, evde tüccara

bağımlı dokuma ve atölye içinde dokuma gibi farklılaşan halı üretim biçimleriyle birlikte kadın emeğinin konumunda bir değişim olup olmadığı ortaya konmaktadır. Üçüncü olarak ekonomik değere dönüşen halıcılık ve dönüştürdükleri başlığı içerisinde kadınların dokudukları halılardan elde ettikleri gelir ile hane içi ilişkilerin dönüşüp dönüşmediği konusu ele alınmakta halıcılığın ekonomik bir değere dönüşmesiyle birlikte, hane geliri üzerinde ne gibi bir etkiye sahip olduğu ve hane içerisine giren bu gelirin kadınlar üzerinde kurulan baskı ve denetimde bir değişikliğe sebep olup olmadığı tartışılmaktadır.

Türkiye’de kadının hane içinde, tarımsal üretimde, halı dokumacılığında gerçekleştirdiği emeği çözümleyebilmek için öncelikle kadının kırsal kesimde toplumsal konumunun ele alınması ve bir “kadın bakış açısı” geliştirilmeye çalışılması gerekir (Ecevit, 1994, s. 89). Mehmet Ecevit (1994, s. 95-96), kırsal alanda, kadının toplumsal konumunu açıklamada kullanılan kavramlar ve ilişkileri şu şekilde sıralamıştır: Birincisi; kadın, tarımsal ilişkilerin nerdeyse tamamına yayılmış, çok yönlü eşitsizliklerle karşı karşıyadır. İkincisi; kadının içinde bulunduğu toplumsal ilişkiler, kadının ezilmişliğini yansıtır. Üçüncüsü; emek kullanma biçimlerindeki farklılıklara rağmen, kadın kendi emeğinin getirisine sahip olamamaktadır. Dördüncüsü; kadınlar, toplumsal ilişkilerin, özellikle ekonomik ve siyasal alanlarındaki güç/iktidar kaynağı olabilecek ilişkilerin dışında bırakılmışlardır. Beşincisi; kadınlar kırsal kesimde kendilerini engelleyici pek çok mekanizma ile karşı karşıyadırlar. Altıncısı; kadınlar, mülkiyet ve sahiplik konumundan yoksun bırakılmışlardır. Son olarak kadınlar, kırsal ilişkilerin nerdeyse tamamını kapsayan, güçlü, engelleyici ve eşitsiz temelde ataerkil ilişkiler içinde yaşamlarını sürdürme durumunda bırakılmışlardır.

Kadınların kırsal alanda karşılaştığı eşitsiz ilişkiler, kadının harcadığı emeğin miktarı ne olursa olsun görünmez ve değersiz oluşunu ve iş yükünün sürekli biçimde artmasını beraberinde getirmektedir. Kadının kendi emeğinin getirisine sahip olamaması, ekonomik ve siyasal güç ve iktidar ilişkilerinin dışında bırakılması, mülkiyet ve sahiplik konumundan yoksun olması durumu kırsal kesimde hâkim olan ataerkil ideoloji ve bunun ortaya çıkardığı cinsiyete dayalı iş bölümü ile birlikte analiz edilmelidir.

3.1. Kırsal Kesimde Hane İçi Kadın Emeği

Türkiye’de kırsal kesim üzerine ilk önemli çalışmalar 1940’lı yıllardan itibaren yapılmaya başlanmıştır. 1950’lerin başında yaşanan kırsal dönüşümden önce yapılan bu çalışmalarda, günlük hayatın temel koşullarında herhangi bir değişiklik göze çarpmamaktadır (Duben, 2012, s. 108). 1950’li yıllarda tarımda makineleşmeyle birlikte büyük bir dönüşüm yaşanmış, kapitalist ilişkilerin köylülerin yaşamına girmesiyle hane yapısı, pazarla ilişkiler, tarımsal işler ve kadın emeğinin durumunda pek çok dönüşüm yaşanmıştır.

Kırsal kesimde, kadınlar tarafından gerçekleştirilen hane içinde çocuk bakımı, yemek yapma, temizlik gibi gündelik işlerin, hane dışında gerçekleştirilen tarımsal üretimden ayrı olarak ele alınması oldukça zordur. Kırsal kesimde gündelik yaşam, tarımda çalışan kadınların arta kalan zamanlarda ev işleriyle meşgul olmasını gerektirecek biçimde iç içe geçmiş durumdadır. Tarımda çalışan kadınların, aynı zamanda ev işleriyle de uğraşıyor olması, kadınların gün içinde harcadığı emeğin iki katına çıkması demektir. Kadın ile erkek arasındaki bu eşitsiz işbölümünün temel dinamiklerini anlamak için öncelikle kırsal hane yapısını ve hane içindeki toplumsal ve cinsiyete dayalı hiyerarşilerin ve güç ilişkilerinin anlaşılması gerekmektedir.

3.1.1. Hane İçinde Ataerkil İlişkiler ve Cinsiyete Dayalı İşbölümü

Hane içi ataerkil ilişkilere geçmeden önce köy hanesini tanımlamak gerekmektedir. Niyazi Berkes (1942, s. 118), “aynı evde oturup bir ekonomik hayata iştirak eden ve aralarında sıhriyet ve akrabalık münasebetleri bulunan kimselerin hepsinin köy hanesinin azası” olduğunu ifade etmiştir. Berkes (1942, s. 119), köy hanesinin yalnızca karı-koca ve çocuktan oluşan, köyde ikamet eden bir ekonomik birlik olarak tanımlanamayacağını, hane içerisinde birkaç ailenin bulunabileceğini ancak bunların ortasında bir çekirdek ailenin olduğunu ifade etmiştir.

Hanenin, içinde yaşayan ailelerin aritmetik toplamından oluştuğunu ifade eden Duben (2012, s. 113), kırsal kesimde yapısal olarak hanenin birbirine bitişik odalardan oluştuğunu ve bu yapının oldukça esnek olduğunu aileye yeni katılan fertler için binanın duvarları yıkılıp bağlantılar kurularak yeni odalar eklenebildiğini ifade etmiştir. Bir araya gelmiş ailelerden oluşan bu hanelerin bir birim olabilmesi için ise üretim ve tüketimlerinin ortak olması gerekmektedir (Duben, 2012, s. 113).

Köy hanesinin yapısal özelliklerini tanımak hane içerisindeki hiyerarşi ve güç ilişkilerinin nasıl gerçekleştiğini anlamak açısından yol gösterici olmaktadır. Bugün kırsal hanelerde birden fazla ailenin bir arada yaşadığı hanelerin yanı sıra tek bir ailenin yaşadığı haneler de oldukça yaygındır. Bu konuda Berkes (1942, s. 121), *Bazı Ankara Köyleri Üzerinde Bir Araştırma* adlı çalışmasında, o zamanlarda “büyük ailenin” dağılmaya başladığını şu şekilde ifade etmiştir: “Şimdilik bizim elimizdeki mutalara göre, bazı köylerde bu “büyük aile” şekli bozulmaya yüz tutmuş olabilir. Bu gibi köylerde erkek kardeşler birbirlerinden veya babalarından ayrı oturmaya başlamışlardır. Eltilerin arasındaki rekabet ve geçimsizlik hemen hemen bütün köylerde umumi olan bir şeydir.” Bu konuda Mübeccel Belik Kıray (1998, s. 117), kırsal kesimde hanelerin yapısal özelliğinin değiştiğini, yeni evlenen çiftin bir süre patriarkal modele göre kocanın ebeveynleriyle yaşadığını; daha sonra bu patriarkal geniş aile yapısının, genç çiftin kendine ayrı bir ev açmak için taşınmasıyla parçalandığını ifade etmiştir.

Tek bir hane içerisinde birden fazla ailenin geçiminin evin babası tarafından sağlandığını ifade eden Berkes (1942, s. 119), oğulların ve diğer hane üyelerinin bu babaya tabi olduğunu ifade etmiştir. Ev içinde kararlar alan, bütçeyi idare eden, mal-mülkü elde eden ve satan evin babasıdır. Dolayısıyla kadının bu kararlar karşısında söz hakkı yoktur. Bu konuda Kıray (1998, s. 121-122), Türkiye ve Orta Doğu ülkelerinde yapılan pek çok araştırmada kadınların pasif ve bağımlı bireyler olmadıklarını, ev içerisinde geniş söz hakları olduğunu hatta gerçekte ailesiyle ilgili işlerde tek yargıcın kadın olduğunu ifade eder.

Kırsal kesimde yapılan çalışmalarda hane içerisinde bir hiyerarşi mevcut olduğu eve yeni gelen gelinin kaynanasına itaat etmesi beklendiği öne çıkmaktadır. Ayrıca kadının statüsü çocuğun doğmasıyla birlikte artmakta, çocuk doğurmayan kadın ise tam anlamıyla hane üyesi bile sayılmamaktadır (Berkes, 1942, s. 120-121). Aile içerisinde çocuk, oldukça önemli olup özellikle erkek evlat vermek kadının statüsünü artırmaktadır. Çünkü bir gün kız çocuklarının baba evini terk edip gideceği bilindiğinden, oğlan çocuğun daima evde kalarak anne ve babasının yaşlılığında evi idare etmesi beklenmektedir (Berkes, 1943, s. 139).

Aile idaresinin patriarkal olduğunu ifade eden Berkes (1942, s. 128), eve hâkim olanın koca olduğunu ve kadının kocasının emirlerini yerine getirme mecburiyetinde olduğunu, kocanın emirlerini yerine getirmeyen kadının ise kocasından şiddet gördüğünü

ifade etmiştir: “Ara sıra karı-koca arasında ağız kavgası olur. Fakat kadın ileri gittiği ve “muhakkak benim hükmüm yürüsün” dediği takdirde kocasından dayak yer. Kadının kocasından dayak yemesi hemen hemen her köyde gayet tabii bir hadise olarak kabul edilmiştir”.

Hane içerisinde ebeveyn-evlat ilişkisine değinen Berkes (1942, s. 128), kız evlatların gelin gidinceye kadar hem anne hem de babasına daha fazla itaat ettiğini, oğlan evlatların ise büyüdükçe anneye karşı tavırlarında değişiklik olduğunu, buna rağmen babaya, büyüdükten sonra da itaat ettiğini ifade etmiştir. Hane içerisinde oğlan çocuğun yetiştirilme koşullarının kız çocukların yetiştirilme koşullarından oldukça farklı olduğu görülmektedir. Ataerkil baskı ve denetimle büyüyen kız çocuklarının evlendikten sonra da bu kez kocasına itaat etmesi beklenir böylece bu döngü sürüp gitmektedir.

Miras konusunda Berkes (1942, s. 133), hane içi mirasın oğlanlara ve kızlara aynı oranda kalmadığını ve miras bölüşümünün oldukça eşitsiz bölüşüldüğünü belirtir: “Kız evlada gelince mümkünse ona para vesaire gayrimenkul eşya vermeye çalışırlar. Tarla ve bilhassa ev vermek istemezler.” Mediha Berkes (1943, s. 139), “kızın, el oğlunun idaresi altında görüldüğü bu nedenle aile servetinin yabancılara götürülmesinin hoş görülmediği” için kıza oğlandan çok daha küçük bir pay verildiğini ifade etmiştir. Kadınların kocasının idaresi altında görülmesi, eşitsiz ilişkilerin her alanda meşru olarak görülmesine neden olmaktadır. Ataerkil ideoloji kadını erkeğe tabi olarak görmekte, kadını baskılayarak kontrol altına almaktadır.

Evlilik konusunda Berkes (1942, s. 154), kadının kocasının evine geldiği ataerkil yapının mevcut olduğunu ifade etmiş ancak iç güveysi olayının bazı köylerde görüldüğü ama bu olayın hoş karşılanmadığını belirtmiştir. Evlenme işinin ebeveynler tarafından kararlaştırıldığını kızın fikrine hiç itibar edilmediğini buna karşın erkeklerin evlenmeyi istemediklerinde “bir daha senin düğününe karışmam, kendin evlen” tehdidiyle korkutulduğunu belirtmiştir (Berkes, 1942, s. 156).

Medeni Kanun ile birlikte erkeğin tazminat ödemesi sebebiyle köylerde boşanmaların azaldığını ifade eden Berkes (1942, s. 170), karısından hoşnut olmayan erkeklerin, imam nikâhıyla başka bir kadın aldığını ifade etmiştir.

Hane içerisinde ve hane dışında gerçekleşen ataerkil ilişkileri Carol Delaney, “tohum” ve “toprak” kavramsallaştırması kullanarak açıklamaya çalışmıştır. Delaney’e göre “tohum”, erkeklerle özdeşdir çünkü hayat veren, yaratıcı yaşamın ilk kıvılcımını sağlayan ve çocuğa kimlik veren bir durumu ifade etmektedir (2014, s. 24). “Tohum” ile erkekler ve Tanrılar arasında yapısal ve simgesel benzerlik kurulmakta, erkeklerin egemenliği doğal ve varlığın düzenine uygun görünmektedir (Delaney, 2014, s. 55). Çünkü erkeğin tohum aracılığıyla hayat verme yetisi Tanrının yetisine benzetilmektedir. Bu anlamda erkek evlat, köylüler için daha değerli ve kıymetli görülmektedir:

Köylülerin kuramına göre sadece erkekler hayat kıvılcımının taşıyıcısı olabilirler; erkekler kuşaklar boyunca bu kıvılcımı taşıyacak oğullara sahip oldukça da hayat kıvılcımı kuramsal olarak ebedidir. Sürekli olarak babadan oğula geçirilir. Bu nedenle erkek evladın önemi yaratılış ideolojisinden ayrı değildir, soy kavramını oluşturduğu için, onun ayrılmaz bir parçasıdır (Delaney, 2014, s. 55-56).

“Toprak” ise kadınla özdeşdir, kadınlar tıpkı toprak gibi bu tohuma besleyici malzeme sunmaktadır (Delaney, 2014, s. 24). Toprak, verimli ya da kısır olarak nitelendirilir; bu kavramlar kadını tanımlamak için de kullanılır ama erkekler için geçerli değildir (Delaney, 2014, s. 58). Topraktan yapılmış olan evin kadın bedenine benzetildiğini ifade eden Delaney (2014, s. 142), evin dış dünyaya kapalı bir sığınak olarak görüldüğünü, giriş ve çıkışların sıkı bir biçimde denetlendiğini ifade eder: “Erkekler kadınlarını nasıl temsil ediyor, kapıyor ve savunuyorlarsa, evlerini de aynı şekilde temsil eder, kapatır ve saflığını korurlar. Evin sahibi erkektir, oysa ikamet etmek için evin tam ortasına gelen kadın eldir, yabancısıdır”. Ev ile kadın arasında kurulan bu benzetme kadınların neden çocuk bakımı, yemek yapma, temizlik gibi ev işleriyle özdeşleştirildiğini daha iyi açıklamaktadır. Evin erkekler tarafından kontrol altına alınması ise kadınlar üzerinde denetimin rahatça kurulması anlamına gelir, üstelik evin dışarısını da kontrol altına alan erkek, kadını her anlamda sınırlandıran bir güç olarak kadının karşısında yer almaktadır.

Erkeklerin “üretim” rolüyle kadınların ise “yeniden üretim” rolüyle özdeşleştirildiğini ifade eden Delaney’e göre erkekler çoğaltıcı, “üretici” rolüyle kadın üzerinde güç ve otorite kurarak kadınları denetim altına almakta ve kamusal alanı işgal ederek de bunu güçlendirmektedir (2014, s. 306). Köyde kadınların emeğinin değersiz olarak görülmesinin sebebi ise kadınların “yeniden üretim” rolüne biçilen değerdir.

Kadınların “yeniden üretim” rolü çocukların dünyaya getirilmesi, bakımı, hanenin bir sonraki güne hazır olmasını sağlayan ev işlerini içeren bir kavram olup “yeniden üretim” kavramı, biyolojik bir süreçten çok kültürel olarak kurulmuş bir sürece işaret etmektedir (Delaney, 2014, s. 307). Yeniden üretim rolünün kadınlarla özdeşleştirilmesi ise kadın ile ev içi alanın birlikte anılmasını beraberinde getirmiştir. Kıray (1998, s. 120), dışarıyla pek fazla bağlantısı olmayan kadınların, kendini son derece önemli ve ince işlere, yani baba-kız ve oğlan çocuklar, gelinler ve torunlar arasındaki aile içi ilişkilerin uyum içinde sürmesinin sağlanmasına ve ailede tüketilecek malların hazırlanmasını organize etmeye adadıklarını ifade etmiştir.

Ataerkilliğin değişik biçimlerinin saptanmasında ve kadınların ataerkillikle başa çıkmak için başvurdukları stratejileri Kandiyoti (2013, s. 201), “ataerkil pazarlık”⁵ kavramıyla açıklamıştır. Bu kavram kırsal kesimde kadınların ağır iş yükü ve erkekler tarafından çeşitli kısıtlamalar altında nasıl hayatlarını sürdürebildikleri ve bunlarla nasıl başa çıkabildiklerini anlamak açısından yol gösterici olmaktadır. Kandiyoti (2013, s. 201), ataerkilliğin aynı cins içinde değil, cinsiyetler arasındaki ilişkilerde yeniden üretildiğini ifade etmiştir. Erkekler ve kadınlar arasındaki karşılıklı beklentiler ataerkil ilişkilerin sürdürülmesini sağlamaktadır. Örneğin aileye yeni katılan gelinin yaşadığı zorluklara katlanmasının sebebi, ileride evdeki yaşlı kadının otoritesini devralacağı beklentisi içerisinde olmasıdır. Kandiyoti (2013, s. 134), kadınların erkeklere boyun eğerek ileride otoritelerini güvence altına aldıklarını bu şekilde ataerkilliği içselleştirdiklerini ifade etmiştir.

Kırsal alanda kadın ile erkek arasındaki işbölümünde, hane içerisinde cinsiyet farkına, yaş farkına ve fertlerin aile içerisinde bulunduğu konuma göre yapılan işler farklılaşmaktadır (Berkes, 1942, s. 70). Bu konuda Berkes (1942, s. 70-71), erkeklerin daha çok evin dışı ile ilgili olan işlerle ilgilendiğini, kadınların ise hem ev işleriyle hem de tarla işleriyle meşgul olduğunu ifade etmiştir:

Kadın ise, her şeyden önce evin işleri ile meşgul olur. Evi temizler, sıvar, yemek pişirir; ineklere ve koyunlara bakar. Süt sağlar, tavuklara bakar. Yayıta veya süt makinesinde yağ, kaymak ve

⁵Ataerkil pazarlık, iki cinsiyetin de uzlaştığı ve rıza gösterdiği ama bununla birlikte karşı koyulabilen, yeniden tanımlanabilen ve gözden geçirilebilen cinsiyet ilişkilerini düzenleyen bir kurallar dizisinin varlığına işaret eder (Kandiyoti, 2013: 126).

yoğurt yapar. Çorap örür, dikiş diker; tezek yapar, bulgur döğer, pekmez kaynatır. Birçok kadınlar bununla beraber, tarlaya da gider, sebzeleri sular ve çapalar.

Berkes (1942, s. 72- 73), köylerde çamaşır yıkamak, ekmek pişirmek, çocuk bakmak gibi işlerin yalnızca kadınlara ait işler olarak görüldüğünü, erkeklerin asla bu işleri yapmadıklarını ve yapacakları takdirde büyük alay konusu olduklarını belirtmiş, buna karşın kadınların, erkeklerin olmadıkları zamanlar erkeğin yaptığı bütün işleri yapmaya mecbur görüldüklerini ifade etmiştir. Dolayısıyla kadınlar kırsal kesimde çoğu zaman hem kendilerine hem kocalarına ait işleri yapmakta ve bu işler zorunlu olarak yapmaları gereken işler olarak görülmektedir. Bu konuda Kandiyoti (2013, s. 66), tipik olarak, kadınların ihtiyaç zamanında erkek işi olarak görülen işleri üstlenebilirken, bunun tersinin hiçbir zaman söz konusu olmadığını ifade etmiştir.

Yine kırsal kesimde hâkim işbölümü şeklinin yaşa ve cinsiyete bağlı olarak görüldüğünü ifade eden Behice Boran (1992, s. 114), bu işbölümünden iki sonuç çıkarmıştır: Birincisi, gündelik yaşamda tek düze, uzun, sıkıcı işler kadınların, daha fazla kol kuvveti veya maharet isteyen işler erkeklerindir. İkincisi, kadınların işleri ev ile tarla arasındadır, “köy dışı ilişkileri kapsayan ürünlerin satılması, şehre götürülmesi gibi işler erkeklerin yerine getirdiği işlerdir.” Boran (1992, s. 115), bu işbölümünde kadınların geniş toplumsal ilişkilerden mahrum bırakıldığını yalnızca ev, tarla ve bağın sınırlarını aşmayan işlerde çalıştığını ve ekonomik işlerin kontrolünün ve kararının erkeklerin elinde bulunduğunu ifade etmiştir.

Kadınların erkeklerden daha uzun saatler ve daha fazla çalışmasına ve yine çok çeşitli işler görmesine rağmen gerek toplumda gerekse ailede harcadıkları emek miktarının üretimin bir parçası olarak görülmemektedir (Boran, 1992, s. 115). “Hülasa hangi yaşta olursa olsun, köy iş bölümü sistemi kadınların aleyhine, erkeklerin lehinedir.” Diyerek Boran (1992, s. 116), kadınların gerek küçük yaşlarda gerekse yaşlandıklarında, yoğun bir biçimde erkeklerden çok daha fazla çalıştıklarını ifade etmiştir.

Kırsal kesimde gündelik işlerden arta kalan zamanlarda, kadınlar hep bir işle meşgul olmaktadır. Bu konuda Kıray (1998, s. 57), kadınların gündelik işlerin ve sorumlulukların dışında kalan zamanlarda erkeklerin kahvehanelere, kadınların ise birbirlerini ziyarete gittiklerini ancak bu ziyaretlerde kadınların mutlaka bir el işiyle meşgul olduklarını belirtir:

“Kadınlar ziyaretlerde örgü örer, nakış işler, hatta birbirlerine başka tüketim maddelerinin işlenmesinde yardımcı olurlar. Erkekler de dükkânlarında iken bile aynı sokaktaki arkadaşları ile sohbet eder, oyun oynarlar.”

Kırsal kesimde bölgeden bölgeye tarımsal faaliyetler değişmekle birlikte göç veren bölgelerde kadının iş yükü daha da artmaktadır. Karadeniz bölgesinde erkeklerin kırdan kente göç etmesiyle birlikte bütün tarımsal işlerin kadınlar tarafından üstlenildiği görülmektedir. Kadınlar ev işi, çocuk bakımı gibi faaliyetlerin yanı sıra tarımsal işlerin tamamını üstlenmekte ayrıca evin dışarısı ile ilgili olan işleri de yürütmektedir. Örneğin tarımsal üretim için alet ve makinelerin temininden, elde edilen ürünlerin pazarlanmasına kadar pek çok faaliyet kadınlar tarafından gerçekleştirilmektedir. Diğer tarafta ise ev işleri ve tarımsal işlerin yanı sıra el emeği üretim yaparak evin geçimini üstlenen kadınlar yer almaktadır. Kadınların bölgeden bölgeye yaptıkları işin yapısı değişmekle birlikte harcadıkları emeğin yoğunluğu değişmemekte, buna rağmen harcadıkları emek ise görünmez olmaya devam etmektedir. Bu noktada kadınlar, eşitsiz ve katı olan ataerkil yapıya karşı koymalı ve mücadele alanını genişleten bir bilinçle hareket ederek bu ataerkil yapıyı kendi lehine farklılaştırabilmelidir (Ecevit, 1994, s. 105).

3.2. Kırsal Kesimde Tarımsal Üretimde Kadın Emeği

Kırsal kesimde kadınların yürüttükleri faaliyetler çok çeşitlidir. Ev işlerinden çocuk bakımına, hanenin gıda ihtiyacının karşılanmasından tarımsal işlere kadar kadınlar her alanda emek harcamaktadır. Tarımsal üretimde kadınlar, ücretsiz hane emekçisi olarak emekleri sömürülen bir konumdadır. Geçimlik tarımsal üretimde kadınların ekmeğini kendisinin yaptığı, hane içerisinde tüketilecek olan gıdaların yine kadınlar tarafından hazırlandığı görülmektedir. Köylerin pazara açılmasıyla birlikte hazır tüketim maddeleri köy içersine dâhil olduğunda bu kez de kadın emeği, yoğun bir biçimde tarımsal işlerde karşımıza çıkmaktadır. Kimi zaman dokumacılık gibi el emeği ürünlerin yalnızca kadınlar tarafından yerine getirilmesi gibi bazı yörelerde pamuk toplamaya gidenlerin de yalnızca kadın ve çocuklar olduğu görülmektedir. Tahıl üretimi gibi mekanizasyon gerektiren işlerin erkekler, sebze ve meyvelerin yetiştirilmesinin ise kadınlar tarafından yapıldığı görülmektedir.

Dolayısıyla kadın ve erkeklerin yerine getirdiği işler kırsal kesimde oldukça farklılaşmakta ancak kadınların harcadığı emek daha fazla olmasına karşın görünmez olmaktadır.

Tarımsal işletmelerin geçimlik üretime ya da küçük meta üreticiliğine dayalı olması, kadınların daha çok hangi işlerde yoğunlaştığı, tarımsal işlerin hangi aşamasında yer aldığı hakkında bilgi vermektedir. Geçimlik tarımsal hanelerde kadınların birbirleriyle çok çeşitli alanlarda yardımlaşma içerisinde olduğunu, ürettikleri ürünlerin mübadele edilmesinde kadınların başrol oynadığını görmek mümkündür. Aynı zamanda köyün pazara açılması, üretilen tarımsal ürünlerin dışarıya satılması ve kadınların el emeği ürünlerinin ticari bir değer kazanmasıyla birlikte kadının hane içi ve hane dışı ilişkileri değişmekte ve farklılaşmaktadır.

Kadınlar, kırsal kesimde haneler arası ilişkilerin kurucusu ve düzenleyicisi olarak “bir köyü kadınlardan bileceksin” sözünün karşılığıdır (Sirman, 1990, s. 102). Haneler arasındaki mesafelerin kadınlar tarafından yapılan ziyaretlerle çizildiği, yine köyde akrabalık bağlarının ve evlilikle birlikte yeni bir hane oluşturma sürecinde kadınların aktif bir rol oynadığı düşünüldüğünde, köy ünitesinin tanımlanmasının kadınlar ile mümkün olduğu görülmektedir (Sirman, 1990, s.102). Yine Ilcan’a (1998, s. 56) göre kadınlar köyde rutin faaliyetleri yerine getiren basit özneler olmayıp, kendilerine alternatif zaman ve mekân sağlayarak bir araya gelip doğal kabul edileni, mevcut olanı sorgulamaktadırlar. Buralarda kadınlar konuşulmayanları konuşabilecekleri, hikâyeler anlatabilecekleri ve değişimi çağırabilecekleri bir eşik alan yaratmaktadırlar.

Sirman(1990, s. 96), köy ve köylülük ile ilgili yapılan araştırmaların 1970’ler ile birlikte değişmeye başladığını ve çalışmaların odağına tarımsal üretimin temel birimi olan hane işletmelerinin oturtulduğunu ifade etmiştir. Dolayısıyla köy ünitesini tanımlamak ve köydeki temel yapısal dinamikleri çözümlemek için o köyün geçimlik üretim mi küçük meta üretimi mi ya da büyük kapitalist işletme tipinde mi üretim gerçekleştirdiğini tanımlamak gerekmektedir. Kadın emeğinin tarımsal üretim içerisinde oynadığı rol, tarımsal işletmelerin yapısına bağlı olarak değişebilmektedir. Korkut Boratav (1980, s. 18), tarımda temel üretken birimin tarımsal işletmeler olduğunu ifade etmiştir. Aruoba’ya (1973, s. 192) göre Türkiye’de tarımsal işletmeler arasında çeşitli ayrımlar söz konusudur: İlk ayrım; küçük aile işletmeleri ile bunların dışında kalan büyük kapitalist çiftliklerdir. İkinci ayrım; pazar için üretim yapan

işletmeler ile kendi ürettiğini tüketen geçimlik işletmeler arasındadır. Üçüncü ayırım ise; geleneksel biçimlerle üretim yapan işletmeler ile modern işletmeler arasındadır (Aruoba, 1973, s. 192). Dört temel köy tipolojisi belirleyen Çağlar Keyder'e (1983, s. 252) göre ise ilk kategori emek sermaye ilişkilerinin bulunduğu kapitalist çiftçilik olup, ikinci kategori geçimlik üretim, üçüncü kategori geçimlik gelir edinimine dönük çeşitlenmiş meta üretimi, dördüncü kategori ise birikime yönelik küçük meta üretimini içermektedir. Keyder (1983, s. 253), bu dört köy tipinin kapitalist dinamiklere bağlı olarak dönüştüğünü ve Türk köylerinin büyük çoğunluğunda küçük meta üretimi yapıldığını ifade etmiştir. Her tipin aile içindeki işbölümü, gelir kaynakları, sürekli ve mevsimlik göç vb. açısından "tipik" hane davranışını tanımlamaya imkân sağlayacağını, ayrıca bu hanelerin kendi aralarında gelir düzeylerine göre de sıralanabileceğini ifade etmiştir (Keyder, 1983, s. 270). Dolayısıyla hanelerin üretim biçimine göre; hanenin yapısı değişmekte hane içindeki cinsiyete dayalı işbölümü farklılaşmaktadır.

Bu noktada ilk olarak geçimlik tarım işletmelerinde kadın emeğinin durumuna daha sonra kapitalist ilişkiler çerçevesinde küçük meta işletmelerinde kadın emeğinin durumuna değinilecektir.

3.2.1. Geçimlik Üretimde Kadın Emeği

Geçimlik üretim; üreticilerin yalnızca kendi gereksinimlerini karşılamak için üretim yapmalarını ifade eden bir kavramdır. Ancak bu kavramın çerçevesini çizmek oldukça güçtür çünkü saf geçimlik üretim sadece kendine yeten, bütün üretimini kendi tüketen ve birim dışından hiçbir tüketim veya üretim mal ve hizmeti temin etmeyen, para veya ticaretle tamamen ilgisiz bir birimi tanımlamaktadır (Aruoba, 1973, s. 193). Dolayısıyla günümüz dünyasında böyle bir üretim biçimi pek mümkün görünmemektedir.

Bahattin Akşit, 1967 yılında yaptığı *Türkiye'de Azgelişmiş Kapitalizm ve Köylere Girişi* adlı çalışmasında, kendisi için üretim yapan köylerin yalnızca dağ köyleri olduğunu, bu köylerin sayılarının ise oldukça az olduğunu ifade etmiştir (1967, s. 59-60). Kendi için üretim yapan köylerdeki mülkiyet yapısı genel olarak iki türdür. Birincisinde, toprak doğrudan doğruya toprak ağasınındır ve üretici köylü ya ortakçıdır ya da ağanın verdiğini yer içer. İkincisinde ise küçük toprak mülkiyeti vardır. Her aile elindeki ilkel üretim araçlarıyla

sürebildiği kadar toprak sürer ve bütün kendi ihtiyaçlarını kendisi üretir. Bunlar çoğunlukla dağ köyleridir (Akşit, 1967, s. 60).

Dağ köylerini kendi içine kapanmış topluluklar olarak tanımlayan Boran (1992, s. 29), küçük ziraat ve hayvancılıkla geçindiklerini, dolayısıyla iktisadi temellerinin zayıf olduğunu, ova köylerinden farklı olarak para eden mahsullerin yetişmediğini, fakir, hayat seviyelerinin düşük, “piyasa için değil kendi geçimleri için istihsalde” bulunduklarını ifade etmiştir.

Geçimlik üretimde köylüler yiyeceklerinin tamamını tarım ve hayvancılıktan elde ettiği ürünler ile karşılamaktadır. Evlerde tüketilen bu gıda maddeleri ise kadınlar tarafından hazırlanmaktadır. Kadınlar ekmek pişirmekte, salçasını, turşusunu, kışlık tarhanasını, yufkasını hazırlamakta, kısacası evin tüm yiyecek tüketimi kadınlar tarafından karşılanmaktadır. Aynı zamanda kışın çorap, atkı, yelek ören kadınlar, ev halkının giyecek ihtiyacını da üstlenmektedir. Bu konuda geçimlik üretim yapan Bilecik Köyü örneğini veren İsmail Hüsrev Tokin (1990, s. 24-25), bu köyün tamamen kendi kendine yeten bir köy olduğunu ve kadınların bu köyde yiyecek ve giyecek ihtiyacının karşılanmasında büyük bir rol oynadığını ifade etmiştir. Köyde pancar ekildiğini dolayısıyla bütün tatlı ve şeker ihtiyacının bu pancardan karşılandığını aynı zamanda ettikleri haşhaştan yağ elde ettiklerini belirtmiştir. Kasabaya yalnızca bir çift ayakkabı ve misafirleri ağırlamak için kahve almaya gidildiğini ifade eden Tokin (1990, s. 24), köyde yetişen pamuktan kadınların ipler elde ettiğini ve bu ipler ile gömlek ve çarşaf dokuduklarını, dolayısıyla tüm giyecek ihtiyacının kadınlar tarafından karşılandığını ifade etmiştir.

Geçimlik üretimde öne çıkan ilk özellik, üretimin büyük kısmının aynı birim içerisinde tüketilmesidir (Aruoba, 1973, s. 194). Geçimlik üretici, ürettiği ürünün büyük çoğunluğunu kendi tüketimi için harcamakta, ürününün bu tüketimden arta kalan kısmını ise pazara götürebilmektedir. Diğer bir özellik, arazi büyüklüğü ile ilgilidir. Geçimlik üretim daha küçük arazi birimleri üzerinde yapılmakta, çok küçük arazi birimlerine rağmen yüksek verim ve gelir sağlayabilmektedir (Aruoba, 1973, s. 198). Geçimlik sektörün diğer bir özelliği ise kullanılmakta olan girdilerin nitelik ve miktarlarıdır. Geçimlik işletmelerde karasaban gibi geri tarım teknolojilerinin kullanıldığını ileri süren Aruoba (1973, s. 200), yine ticaret gübresi gibi girdilerin geçimlik işletmelerde hiç kullanılmadığını ifade etmiştir. Teknolojik değişim, köylerin pazara açılmasında oldukça önemli bir rol oynamaktadır. Akşit (1967, s.

92), bu konuda köye pulluk gibi yeni teknolojik araçların girmesinin, emeğin üreticiliğini artırarak artı-ürün meydana getirdiğini ve artı-ürünle birlikte pazar ilişkilerinin genişleyerek köylülerin ürünlerini artık pazar için üretmeye başladıklarını ifade etmiştir.

Geleneksel-geçimlik işletmeler, üretim miktarlarını, kendi arz ettiği ve kendi kontrol ettiği kaynakların kullanılması ile gerçekleştirmekte, tarımsal toprağın ve sermaye girdisinin artırılması için hemen hiç olanağı olmayan bu işletmeler, üretim miktarlarının artırılması için aile emeği kullanmaktadır (Aruoba, 1973, s. 204). Bu aile emeği içerisinde kadınlar büyük bir sorumluluk üstlenmektedir. Tarımsal işlerin neredeyse tamamında kadınlar kocalarıyla birlikte yer almakta, bunun yanı sıra ev işleri ve çocuk bakımı işleri kadınlar tarafından yerine getirilmektedir. Köyün dışarıya kapalı oluşu, pazarla ilişkisinin bulunmaması, teknoloji kullanımının sınırlı olması, kadın emeğinin yoğun bir biçimde tarımsal işlerde kullanılmasına sebep olmuştur. Bu konuda Berkes (1942, s. 73), bazı köylerde kadınların tarla işlerinde daha çok çalışmasının köyün şehirle olan ilişkisinin çok daha az oluşuyla ilgili olduğunu ifade etmiştir.

Şehre daha yakın olan köyler modern teknoloji kullanımının daha yaygın olduğu köylerdir (Akşit, 1967, s. 148). Bu nedenle modern teknolojiyle birlikte kadın emeğinin tarlalarda yoğun olarak kullanımı azalmıştır. Bu konuda Akşit (1967, s. 145), traktöre sahip olmayan ailelerde kadınların, tarlalarda daha çok çalıştığını, traktöre sahip olan ailelerde kadınların tarlalarda çalışmadığını, daha çok bahçe işleri ve sütçülükle ilgilendiğini ifade etmiştir. Günümüzde de Teknoloji kullanımı, kadın emeğinin daha az veya daha yoğun kullanımını etkileyen bir faktördür. Nitekim tarımda makineleşmenin seyrek olduğu Karadeniz Bölgesi'nde fındık üretimi çoğunlukla el emeğine dayalı olarak gerçekleştirilen bir üretim olup özellikle hasat döneminde kadın emeği yoğunluklu olarak üretim yapılmaktadır. Fındığın mekanizasyonuna dayanan üretim aşamalarında (ilaçlama ve patoz makinasının kullanımı vb.) ise kadın emeğinden sınırlı ölçüde yararlanılmaktadır (Alkan, 2015, s. 173). Yine sebze üretiminin yapıldığı köylerin mekanizasyona değil, ağırlıklı olarak el emeğine dayalı olan bir üretim biçimi olması, üretim aşamalarının fazla olması ve kimi aşamalarda ince el işçiliği gerektirmesi, köydeki işletmelerde kadın emeğinin yoğun olmasına yol açmıştır (Alkan, 2015, s. 173).

Sonuç olarak geçimlik üretim yapan hanelerde kadınların iş yükünün oldukça fazla olduğu görülmekte bu hanelerde kadınlar, tarımsal işlerin neredeyse her aşamasında yer aldığı gibi aynı zamanda ev işleri ve çocuk bakımını da üstlenmektedir. Bu hanelerde gerçekleştirilen işler çok çeşitli olmakta ve haneler geçimlerini kendi ürettikleri ürünler ile karşılamaya çalışmaktadır. Ekmek pişirme, kışlık gıdaların hazırlanması, hayvancılıktan elde edilen ürünlerle peynir, yoğurt yapılması gibi işler kadınların sorumluluğuna bırakılmakta, erkekler ise tarımsal işlerin yalnızca mekanizasyon gerektiren aşamalarında yer alarak işlerin büyük çoğunluğunu kadınlara bırakmaktadır. Köyler arasında farklılıklar olmakla birlikte kadınlar tarımsal işlerin büyük çoğunluğunda ana aktör olarak yer almakta, ancak emek-yoğun gerçekleştirdikleri bu işler ataerkil ilişkiler gereği zaten kadının yerine getirmesi gereken zorunlu işler olarak kadına atfedilmektedir.

3.2.2. Küçük Meta Üreticiliğinde Kadın Emegi

Küçük meta üretimi, köylerde geçimlik tarımsal üretimi bırakarak pazar için meta üretimi yapan ve bunu yaparken de modern teknoloji ve girdileri kullanan küçük ve orta çiftçileri kapsayan ücretli işgücü kullanımını en az düzeyde tutan ve daha çok hane halkı emeği kullanan işletmeler için tanımlanan bir kavramdır (Akşit, 1990, s. 103). Ancak bu tanımın küçük üreticileri türdeşleştirdiği ve küçük meta üreticileri arasındaki sınıfsal farklılaşmaları, dönüşümleri ve çözümleri göz ardı ettiğini ifade eden Akşit (1990, s. 103), bu kavramla birlikte akrabalık, hane halkı örgütlenmesi, dinsel ve laik kültür yapıları, yerel toplumların yapıları ve devlet politikaları gibi boyutların analiz edilmesi gerektiğini ifade etmiştir. Küçük meta üreticiliğinin varlığını devam ettirmesinde devlet politikalarının oldukça önemli bir yer işgal ettiğini belirtir (Akşit, 1987, s. 26).

Küçük meta üretimini, üreticinin, üretim araçlarına esas itibariyle sahip olduğu; kendi ve ailesinin emeğiyle, kısmen veya tamamen piyasa için, fakat tüketim amacıyla (birikim yapmadan) üretimde bulunduğu bir “durum” olarak tanımlayan Boratav (1980, s. 33), toprak kiralayan ve kısmen ücretli işgücü kullanan çiftçilerin de küçük üretici sayılabileceğini ifade etmiştir. Piyasa için üretim yapmak demek toplam hasılatın büyük veya küçük bir bölümünün, sürekli ve sistematik olarak üretilmesi anlamına gelmektedir (Boratav, 1980, s. 34). Dolayısıyla küçük meta üretimi yapan haneler, geçimlik üretim yapan hanelerden farklı

olarak ürünlerinin bir kısmını pazara götürmektedir. Küçük meta üretimi yapan hanelerin diğer bir özelliği ise birikim yapmıyor oluşlarıdır. Hane, kendi ihtiyacını karşıladıktan sonra arta kalan ürününü pazara götürmekte böylece elinde artı-ürün kalmamaktadır. Bu konuda Kıray'ın, 1962 yılında Ereğli'de yaptığı çalışma, çilek üreten küçük üretici köylülerin kasabadaki tüccarlar tarafından nasıl hâkimiyet altına alındığını ve köyde yaratılan artı değerın köye yatırılmadan köy dışına tüccarlar tarafından nasıl aktarıldığını göstermesi bakımından önemlidir (Kıray'dan akt. Akşit, 1987, s. 13). Kıray (2000, s. 89), köyde özellikle kadınların yetiştirip sattığı tavuk, yumurta, sebze, meyve gibi ikincil ürünlerin bile köylüler tarafından, daha iyi fiyatla başkasına satmaktansa, tüccarına götürmeyi tercih ettiğini ifade etmiştir. Böylelikle tüccarlar, köylülerin bu ürünlerini kendi koyduğu fiyattan alıp yine kendi saptadığı koşullar içerisinde satmakta, köydeki ekonomik hayat tüccarlar tarafından kontrol altına alınmaktadır (Kıray, 2000, s. 89). Dolayısıyla kırsal yapıda hane işletmelerini çözümlerken pek çok boyut analiz edilmeli, hanelerin yapısı o köyün özgül koşulları altında ele alınmalıdır.

Küçük meta üretiminin, hem meta ve hem de geçimlik yapılardan oluştuğunu ifade eden Ecevit (1994, s. 94); bu hanelerin varlıklarını ancak kapitalist ilişkiler içinde gerçekleştirebildiklerini; üretim yapabilmeleri ve yeniden üretimlerini gerçekleştirebilmeleri için meta üretip meta tükettiklerini; ancak meta üretimleri içinde geçimlik üretim alanlarının mevcut olduğunu ifade etmiştir. Dolayısıyla bu haneler hem kendi ihtiyaçlarını karşılayıp geçimlik üretim yapmakta hem de ürünlerinin bir kısmını meta olarak piyasaya sürmektedir. Aynı zamanda geçimlik üretim yapan hanelerden farklı olarak büyük oranda meta tüketmektedirler. Haneler ihtiyaçlarının büyük çoğunluğunu hazır olarak piyasadın karşılamaktadır. Bu noktada Faik Gür (2016, s. 145-146), köylerde üretilebilen temel ihtiyaçların pazardan karşılanma oranının arttığını ifade etmiş ayrıca metalaşmanın yoğunlaşmadan önce akrabalara satışın ahlaki bulunmadığı bir algı varken artık bu ilişkilerin çözülmeye başladığını her şeyin hesaplanır hale geldiğini ifade etmiştir.

Küçük meta üretiminde kullanılan emek, metalaşmamış aile/hane emeğidir. Yetiştirilen ürünlerin pek çok aşamasında cinsiyete dayalı işbölümü yapılarak aile emeğinden faydalanılmaktadır. Bu konuda Ecevit (1994, s. 95), belli ürünlerde ve bu ürünlerin bazı

Üretim aşamalarında ücretli işçi kullanıldığını ancak bu durumun Boratav'ın yukarıda belirttiğı gibi küçük meta üretimi yapan hanelerin yapısını değiştirmeyeceğini ifade etmiştir.

Köylerin pazar için üretim yapmaya başladığı anda kapitalist toplumsal farklılaşmanın başladığını ifade eden Akşit (1967, s. 81), bunun sonucu olarak toprağı ve üretim araçlarını ellerinde bulunduran küçük bir kapitalist kesimin pazara çok miktarda ürün sattıklarını buna karşın işilerinse iş glerinden başka satacak hiç bir şeylerinin kalmadığını ifade etmiştir. Köylüler arasında görülen bu tabakalaşmanın pek çok göstergesi vardır ve değişim ilk olarak giyecekler, yiyecekler ve ev ile başlar (Akşit, 1967, s. 113). Ev, toprak damlıysa yıkılıp yerine kiremitli çatı yaptırılır ve tabakalaşma en çok düğünlerdeki harcamalarda ortaya çıkmaktadır (Akşit, 1967, s. 113). Köylerin pazara açılmasıyla birlikte insanların köy dışına olan hareketlerinin de arttığını ifade eden Akşit (1967, s. 81), köylülerin başka pek çok şehre ticaret ya da gezme amacıyla gittiğini, il merkezine büyük çiftlikleri olan köylülerin modern araç parçası satın almaya gittiklerini, küçük itilerin ise hastalık olduğunda ya da alışveriş gibi işleri düştüklerinde gittiklerini ifade etmiştir.

Köye pazar ekonomisi girdiğinde köylülerin yalnızca gelir düzeyinin yükselmediğini belirten Kıray (1998, s. 133), eskiden homojen olan köy içerisinde ücretli tarım işçisi ya da sanayi işçisi gibi yeni grupların ortaya çıktığını ifade etmiştir. Küçük meta reticiliğı yapan ailelerin aile emeğı kullanarak üretim yaptıklarını ancak bahçe çok küçükse erkeğin daha büyük bahçelerde ücretli işçi olarak çalıştığını kadınların ise çevrede yer alan soğuk hava depolarından birinde çalıştığını ifade etmiştir (Kıray, 1998, s. 106). Erkeklerin mevsimlik ücretli işçi olarak g etmesi durumunda ise kadınlar erkeklerin boşalttığı bu alanları doldurarak, erkek işlerini üstlenmekte dolayısıyla yoğun bir emek sarf etmektedir.

Ecevit (1994, s. 101), küçük meta üretiminin varlığını devam ettirebilmesinde kadın emeğinin çok yönlü katkısı olduğunu ve kadınların bu birimin her aşamasında aktif olarak yer aldığını ifade etmiştir. Ataerkil ideolojinin küçük meta reticiliğı yapan işletmelerde kadın emeğinin konumunu değersizleştirdiğı ve kendini meşrulaştırarak kadın emeğı üzerinde kontrol sahibi olduğunu belirtmiştir. Ataerkil ideoloji, ev içi faaliyetleri kadının sorumluluğuna bırakarak mülkiyet temelli güç ilişkilerinden ve karar alma süreçlerinden kadını uzaklaştırmakta, erkeğı üretici konuma getirerek hane reisi rolü vermektedir (Ecevit, 1994, s. 101). Kadın emeğı ise küçük meta üretiminde yoğun bir şekilde ve vazgeçilmez

olarak kullanılmasına rağmen, kadının üretici rolü ataerkil ideoloji içerisinde hep ikincil konumda algılanmaktadır (Ecevit, 1994, s. 101). Kadın, hem ev içi işleri hem çocuk bakımını üstlenmesine ve tarımsal işlerde çalışmasına rağmen erkeklerin karar alma mekanizmasındaki gücü karşısında etkisiz konumda yer almaktadır. Bu konuda Karkıner (2006), ücretsiz aile işçiliğinin kadınların karar alma mekanizmalarına katılımlarını engellediğini ve ücretli emeğe katılımlarını zorlaştırdığını ifade etmektedir.

Kırsal kesimde kadınların üstlendiği bu emek yoğun faaliyetler yine kadınlar arasında geliştirilen yardımlaşma ilişkileri ile üstesinden gelinebilmektedir. Kadınlar arasındaki yardımlaşmaların gerek gündelik işlerin yerine getirilmesinde gerekse tarımsal işlerin yerine getirilmesinde önemli bir yeri vardır. Gür'ün (2006, s. 151) çalışmasında bu yardımlaşmalar bazen “ödek” olarak bilinen, tarlalarda kadınların emek değişimleri çerçevesinde de gerçekleşmektedir. Ödek, acil emek ihtiyacının olduğu zamanlarda hanelerin işbirliğine giderek ücretsiz olarak birbirlerinin tarlalarında çalışması anlamına gelir. Ödek'in kadınları güçlendirdiğini ifade eden Gür (2016, s. 152), kadınların sosyal alanlarını genişleterek, hem iktisadi hem de sosyal alanlarda belirleyici bir konumda olmalarında etkili olduğunu ifade etmiştir.

Sonuç olarak köylerin pazara açılması, metalaşma ve bununla beraber gelen tarımda mekanizasyon, kadınların iş yükünü hafifletmek bir yana daha da ağırlaştırmıştır. Metalaşma ile birlikte kadınların geçimlik alan ürünleri hızla ortadan kalkmış ancak bu kez de kadınların harcadığı emek tarıma kaymıştır (Gür, 2016, s. 153-154). Dolayısıyla kapitalist ilişkilerin kırsal alana girmesi, kadınları ücretsiz aile işçisi konumuna getirmiş, ataerkil ideoloji kırsal kadınların modern tarım teknolojilerine, pazarlara, kredi imkânlarına erişmelerini ve elde edilen gelirleri kullanmalarını engelleyen önemli etmen olarak kadınların karşısında yer almıştır (Gündüz Hoşgör, 2011, s. 242).

Köylerin pazara açılmasıyla kadınların köy dışındaki ilişki ağlarında daha çok yer aldığı görülmekle birlikte kadın, tarımsal girdilere erişim alanından dışlanmaktadır. Küçük meta üreticiliği yapan köylerde yaşayan kadınlar ev içi işler ve tarımsal işler arasında gidip gelirken geçimlik üretim yapan köylerde olduğu gibi emeği sömürülen, eşitsiz işbölümü ile karşılaşan, kendi emeğinin getirisi üzerinde kontrol sahibi olamayan bir konumdadır. Küçük

meta üreticiliğinde kadın emeği başlığı altında kapitalist ilişkilerin köylere girmesiyle birlikte köyde kadın emeğinin değişen konumu, farklılaşan ilişkiler analiz edilmiştir.

3.3. Kırsal Kesimde Halı Dokumacılığı ve Kadın Emeği

Türkiye’ de halı dokumacılığı daha çok kırsal kesimde, yoğun olarak Batı ve Orta Anadolu’da sürdürülmüştür (Berik, 1993, s. 162). Kayseri, Konya, Isparta, Sivas, Gördes, Milas, Uşak, Bergama halıları en ünlü dokuma halıları olarak adlarını duyurmuştur. Hane halkının kullanımı için kadınlar tarafından, gündelik giysiler, çarşaf ve çeyizler için dokunan halılar, 1960’lar ile birlikte ticari bir değere kavuşmuş, kadınlar halıcılıkta çalışma ve gelir kazanma olanağı elde etmiştir (Berik, 1993, s.159). 1960’lara dek incelediği köylerde neredeyse her evde dokuma tezgâhı olduğunu belirten Boran’ın çalışmasında, bütün kadınların giysilerini ve kilimlerini dokuduklarını, halının ise dokumakta ustalaşmış kadınlar tarafından yalnızca çeyizlik için dokunduğunu ifade etmiştir: “Evvelce halıcılık köyde yaygınmış. Halının yününü halıyı dokutan boyayıp, hazırlayıp veriyor, dokuyan yalnız emeğini veriyor. Halıcılık ticari bir şekil olmamıştır; tek tük ustalar, çeyiz için ısmarlanan halıları dokurlar” (Boran, 1992, s. 132). Dolayısıyla halının ticari bir değere kavuşmadan önce kullanım amacıyla kadınlar tarafından dokunduğu, üstelik dokuma işinin aşamalarına bakıldığında oldukça zahmetli bir iş olduğu görülmektedir. Boran (1992, s. 132), evlerde ağaç tezgâhlarda yapılan dokumaların oldukça zaman aldığını ifade etmiştir.

Kıray, *Ereğli - Ağır Sanayiden Önce Bir Sahil Kasabası* (1962) adlı çalışmasında köyde eskiden kadınların iplikten kendi dokudukları "pılıpıt" ve "elpek" denilen kumaşların yapıldığını ancak köyün geçirdiği dönüşüm ile birlikte giyim için kumaşların artık pazardan alındığını ifade etmiştir (2000, s. 255). Hâlâ uzak olan köylerde kadınların kendi dokudukları kumaştan şalvar yaptıklarını belirten Kıray (2000, s. 255), erkek giyim eşyalarının çoğunun hazır satın alındığını kadın ve çocuk giyim eşyalarının da kumaşlarının satın alınıp köylerde kadınlar tarafından dikildiğini ifade etmiştir. Dolayısıyla kırsal kesimde köyler pazara açılmadan önce ev halkının gündelik giysilerinin iplik halinden kumaş haline getirilmesine kadarki tüm süreçlerde kadınlar aktif rol oynamakta üstelik pazar ilişkilerinin girmesiyle dönüşen köyde, erkek giysileri pazardan temin edilebilir iken kadınlar kendi giysilerini kendisi dikmeye devam etmektedir.

Çeyizlik için yapılan eşyalar çoğunlukla kadının el emeğine dayalı ürünlerdir ve bu ürünler kız tarafınca hazırlanmakta oğlan tarafı yalnızca hazır yünü göndererek dokuma parası vermektedir (Boran, 1992, s. 208). Evliliğin başlangıcında kendi çeyizleri için halı dokuyan kadınlar, evlendikten sonra kızlarının çeyizi için halı dokumaya devam etmektedir. Çeyizleri için halı dokuyan kadınların duygu ve düşüncelerini, sevinç ve üzüntülerini halıya yansıttığı böylece ifade edemedikleri duyguları bu halılarda ifade ettikleri, gündelik yaşamın sıkıntılarından uzaklaşmaya çalıştıkları ifade edilmektedir. Örneğin, halısına bir tarak motifi işleyen kadın evlenme arzusunu ifade etmekte, ibrik motifi işleyen kadın eşine hamile olduğu mesajını vermektedir (Oyman, 2019, s. 16-18). Kadınların kendilerini en iyi halılarda ifade ediyor olduğu görüşü, kadın emeğini gizleyen bir ifade olup aynı zamanda dokuma işinin kadın doğasının bir parçası olarak görülmesine sebep olmaktadır. Halı dokuma tezgâhının başına geçip saatlerce halı dokuyan kadınlar, çocuklarını bu tezgâhın başında emzirmekte, arta kalan zamanlarda ev işleri ve tarla işleriyle uğraşmaktadır. Berik (1993, s. 165), halı dokunan hanelerin büyük çoğunluğunun tarımsal üretimle de uğraştığını ifade etmiştir. Ereğli yöresinde yürütülen çalışmada (Başaran, 2004), halı dokuyan kadınların dokuma dışında hangi uğraşları yürüttüğüne bakıldığında bireylerin büyük çoğunluğunun (%43.1) tarım ve hayvancılıkla ilgilendiği, bunu ev işlerinin takip ettiği (%15.7) ve halı dokumanın dışında çeyizleri için el işleriyle ilgilenen (%5.2) kadınların da yer aldığı görülmektedir (Başaran, 2004, s. 134). Ölmez (1999, s. 166), Niğde ilinde gerçekleştirdiği çalışmasında kadınların halı dokuma dışındaki uğraşlarının en başında tarım işi geldiğini (% 28. 57), ev işleri, çocuk bakımı ve el işlerinin bu sırayı takip ettiğini belirtmektedir. Dolayısıyla kadınlar halı dokuma işiyle pek çok gündelik işleri bir arada yürütmektedir. Ayrıca halı dokuma gibi uzun süreli oturmayı gerektiren işlerde sindirim ve solunum sistemleri gibi bazı iç organların faaliyetlerinin bozulduğu çeşitli çalışmalarla ortaya konulmuş en çok yaşanan sorunların başında ise sırt ağrısı, bel ağrısı ve diz ağrısı gelmiştir (Başaran, 2004, s. 147-148).

Yapılan çalışmalarda halı dokuyan kadınların büyük çoğunluğu sosyal güvenceden yoksun durumdadır. Bu durumun halı dokuyan kadınlar tarafından isteksizliğe ve huzursuzluğa yol açtığını belirten Ölmez (1999, s. 179), kadınların sosyal güvencesi olan bir iş imkânı ile karşılaştıklarında halı dokumayı bırakmak istediklerini ifade etmiştir. Dolayısıyla kadınların yaptığı dokuma işinin emek yoğun bir iş olmasına rağmen sosyal

güvence açısından eşlerine bağlı bir konuma gelmelerine sebep olduğu görülmektedir. Kadınların kentlerde en çok enformel sektörde, güvencesiz koşullarda istihdam edilmesi gibi kırsal kesimde de kadınlar güvencesiz işlerde çalışmaktadırlar.

Kadınların dokudukları halılar evin bir bölümünde dokunduğu için ev işlerinin bir uzantısı olarak görülmekte, belirli bir mesai saatinin olmaması sebebiyle kadınların harcadığı emek miktarı da görünmez olmaktadır. Dolayısıyla kadınlar dokuma tezgâhının başında uzun saatler harcasa da bu emek, kadınların bir işi olarak görülmekten ziyade bir gönüllülük faaliyeti olarak algılanmaktadır. Bu konuda Acar Savran (2020, s. 11), ev içinde yapılan işlerin çalışmayla dinlenmeyi, iş zamanıyla boş zamanı, iş yapmakla sevgi paylaşmayı ayırtırmanın neredeyse olanaksız olduğunu, neyin gönülden neyin zorunluluktan yerine getirildiğinin görünmediğini ifade etmiştir. Halı dokuyan kadınlara "hünerli, becerikli, aç açık kalmaz" diye hitap edilerek (Gökkaya, 2011, s. 75) kadının el emeği işlere yatkın olduğu ifade edilmektedir. Oysa kadınlar çok küçük yaşlardan itibaren annelerinin yanında halı dokumayı öğrenmektedir. Çocuklara açık ya da örtük aktarım biçimleriyle halı dokuma öğretilerek kuşaktan kuşağa kadınların el emeği ürünlerin devamının sağlanmasında baş aktör olarak yer alması amaçlanmaktadır. Dolayısıyla gelenekler kadınlar tarafından devam ettirilmekte ya da kaybolmaya yüz tutmuş geleneklerin kadınlar tarafından gün yüzüne çıkartılması amaçlanmaktadır.

3.3.1. Kırsal Kalkınma Politikaları Bağlamında Halı Dokumacılığı

Türkiye’de kırsal kesimde kapitalist üretim sürecinde yaşanan dönüşümler ve devletin farklı dönemlerde uyguladığı politikalar, kırsal yapıyı ve halı dokumacılığında kırsal kadın emeğinin durumunu anlamak açısından yol gösterici olmaktadır. Zira köylere halı dokuma atölyelerinin girişi, devletin kırsal kesimde uyguladığı politikalar, uluslararası halı ticaretinde yaşanan gelişmeler bağlamında anlaşılır olmaktadır.

Cumhuriyetin ilk yıllarında Türkiye’de el dokuması halıların önemli bir ihracat kaynağı olduğu görülmekle birlikte daha sonraki yıllarda farklı ivmeler kazanan el dokuması halılar, 1980 yılı ve sonrasında makine halılarının daha çok iç piyasada kullanılması, el dokuması halıların ise ihraç edilmesi politikasına dönüştürülmüştür (Öztürk, 2020, s. 59). İlk yıllarda kırsal kesimde çeyizlik gibi kullanım değerine yönelik ve gelir elde etmek için küçük

miktarlarda pazara yönelik olarak evlerde dokunan halılar, makine halıların kullanımının yaygınlaşmasıyla birlikte büyük bir düşüş yaşamış 1980’li yıllarda küreselleşme ve dünya pazarlarına açılma dönemiyle birlikte yurtdışına ihraç edilmeye başlanmıştır. 1980’li yıllar ve sonrasında el dokuması halılar bir “marka” değeri haline getirilerek dış pazara açılan önemli kapılardan biri olmuştur.

Kırsal kesimde devletin uyguladığı politikaları dört farklı döneme ayırmak mümkündür: 1923-1929 yılları arasında uygulanan Erken Cumhuriyet Dönemi politikaları; 1930-1949 arasında uygulanan Devlet Kapitalizmi politikaları; 1950-1980 arasında uygulanan Dünya Ekonomisine Eklemlenme Dönemi politikaları ve 1980 sonrası uygulanan Neoliberal Politikalar, Türkiye kırsalında farklı dönemlerde uygulanan kırsal yapıyı dönüştüren politikalar (Gündüz Hoşgör, 2011, s. 223).

1923-1929 yıllarında devletin özel sektörler eliyle liberal politikalar izlediği görülmektedir. Özellikle 1923 İzmir İktisat Kongresi’nde alınan kararlarla birlikte çiftçilerin desteklendiği, yeni tarımsal makinelerin ithal edildiği (2000 civarında traktör) ve çiftçi üzerinde ağır yük oluşturan vergilerin (aşar vergisi) kaldırıldığı görülmektedir (Keyder, 1983, s. 197). Erken Cumhuriyet Dönemi politikaları kapsamında teşvik edilen köylüler, daha fazla pazara açılma olanağı bulmuş ve bu durum 1929 dünya buhranı ile sona ermiştir. Bu dönemde halı dokumacılığına bakıldığında Türkiye’de el dokuma halı ihracatının önemli bir paya sahip olduğu görülmekle birlikte bu yıllar, halıcılık sektörünün yer aldığı sanayi birliklerinin kurulduğu yıllar olmuştur (Öztürk, 2020, s. 59). Ancak kurulan sanayi birlikleri birkaç sektörden öteye geçememiş, halılar ise evlerde kurulan halı dokuma tezgâhlarında kadınlar tarafından el ile dokunmaya devam etmiştir.

1930-1949 yılları arasında uygulanan devlet kapitalizmi döneminde, 1929 buhranının getirdiği tarımsal fiyatlardaki büyük çaplı düşüşler, 1930’lu yıllarda devletin yeni bir politikaya geçerek bu politika kapsamında kendine-yeten bir ekonomi düzenine geçmesini zorunlu kılmıştır (Keyder, 1983, s. 200). İthalatın büyük oranda azaldığı ve ülkenin dışa kapanmaya başladığı bu dönemde devletin çok daha fazla tarımı desteklemeye başladığı tarımsal üretimi artırmak için köylüye toprak dağıtmaya başladığı, fiyat destekleme politikaları uygulayarak buğday şeker gibi ürünleri tekeline aldığı ve savaş yıllarına kadar bu

politikaların devam ettiği görölmektedir (Keyder, 1983, s. 205-206). Bu yıllarda halı dokumacılığına bakıldığında 1933 yılında kurulan Sümerbank'ın öncülüğünde el dokuma halılar vakıf, kooperatif, özel sektör atölyelerinde üretilmeye devam etmiştir ancak ekonomik kriz sonrası dış talebin kesilmesine bağlı olarak el halı dokuma ihracatında önemli düşüşler olmuştur (Bilgin ve Demir, 2008, s. 63)

1950-1980 yılları arasında uygulanan politikalar, Dünya Ekonomisine Eklemlenme dönemi politikaları olarak bilinmektedir. 1950'de Demokrat Parti'nin iktidara gelişıyle birlikte liberalizm politikası benimsenmiş, devletin ekonomideki etkinliğini azaltma ve özel sektörü destekleme girişimlerinde bulunulmuştur (Kazgan, 2006, s. 84). Yabancı sermayeyle ortaklıklar kurulduğu devlet fabrikalarının satışa çıkarıldığı özellikle de tarımda makineleşmenin yaşandığı bu dönem 1960'a kadar sürmüş, 1960'lı yıllarda planlı kalkınma dönemine geçilmiştir. 1960'ta Devlet Planlama Teşkilatı'nın kurulmasıyla birlikte tarımı ve sanayiye geliştirme hedefine yönelik olarak devletin birçok üründe destekleme alımları ve tarımsal ürünlerin istikrarı için taban fiyat uygulaması yaptığı görölmektedir (Kazgan, 2006, s. 96). Aynı zamanda planlı kalkınma dönemlerinde halı ve kilim üreticilerinin kredilerle desteklendiğı görölmektedir (Bilgin ve Demir, 2008, s. 63). Bu yıllarda 2. Dünya Savaşı'nın bitmesiyle birlikte iç ve dış pazarda el dokuması halılarına yönelik talep oldukça artmış, ihracatta ise Kayseri ve Isparta tipi halılar tercih edilmeye başlanmıştır (Öztürk, 2020, s. 59). Makineleşmeye bağlı olarak da el dokuması halıların yanı sıra bu dönemde makine üretimi halılar önemli bir paya sahip olmaya başlamıştır. Elbette bu dönemde kırsal yapıda ve halıcılık sektöründe yaşanan dönüşümler kırsal kadının konumunu yakından etkilemiştir. Gündüz Hoşgör, (2011, s. 224), Dünya Ekonomisine Eklemlenme döneminde kırsal kadının tarımsal politikalardan iki şekilde etkilendiğini belirtmiştir: Bunlardan birincisi, tarım teknolojisindeki modernleşme ve ticari pazarlamadır. Kırsal kadın tarımda makineleşme sonucu modern çiftçiliğe geçiş ile birlikte tarımsal bilgi ve tarımsal üretim araçlarının dışında kalarak dezavantajlı bir konuma gelmiştir. İkincisi, tarımda makineleşme sonucu işsiz kalan erkeklerin kentlere ve yurtdışına olan göçü ile birçok kadın, gerek erkekler tarafından yapılan işleri üstlenmiş gerekse bir gelir kaynağı yaratmak amacıyla tarımsal üretim dışındaki işlere girmeye başlamıştır (Gündüz Hoşgör, 2011, s. 231). Tarımsal üretim dışındaki işlere giren

kadınlar en çok halı-kilim dokuma, dantel yapma, örgü örme, nakış işleme, tığ işi yapma gibi işlerle ilgilenmişlerdir.

1980 sonrası ise, küreselleşmeyle birlikte dünya pazarlarına açılan yeni bir dönemi beraberinde getirmiştir. Bu dönem kırdaki birçok ailenin tarım dışı sektörlerle yönelmeye başladığı piyasa ilişkilerinin kırsal kesime daha çok nüfuz etmeye başladığı dolayısıyla kapitalist ilişkilerin kırdaki kendisini derinden hissettirdiği ve bununla birlikte “tarım sorunu” tartışmalarının başladığı dönemdir (Keyder ve Yenil, 2013, s. 19-20). 1950’lerden 1980’lere kadar kırsal kesimdeki üreticiler destekleniyorken artık 1980’ler ile birlikte neoliberalleşme politikaları çerçevesinde tarımda destekleyici ve fiyatları düzenleyici politikalar kaldırılmış üreticiler büyük ölçüde sermayenin insafına kalmıştır (Keyder ve Yenil, 2013, s. 61). Bu noktada Karkıner (2006), destekleme politikalarının kaldırılmasıyla birlikte bu krize karşılık, kadınların ücretsiz hane emekçisi olarak tarlada daha çok çalışarak ve emek-zamanlarını artırarak cevap verdiğini ifade etmiştir. Dolayısıyla kadınlar, kırsal kalkınma politikalarından en çok etkilenen ve emek sömürüsüne açık hale gelen bir kesim olmuştur. Kırsal kesimdeki liberalleşme politikaları, geçimini yalnızca tarımdan sağlayan köylüleri yavaş yavaş tarım dışında başka gelir getirici işlere sevk etmiştir. Özellikle 1980’lerde turizm sektörünün genişlemesiyle birlikte toprağın metalaşması, devletin destekleyici uygulamalardan elini çekmesi, ürün ve üretim yapısının farklılaşması kırsal haneler için geçimi oldukça zor bir hale getirmiştir (Keyder ve Yenil, 2013, s. 92). Öyle ki, geçimini tarım ve hayvancılıktan sağlayamayan köylüler için halı-kilim dokuma önemli bir gelir kapısı haline gelmiştir. Bu yıllarda Devlet Planlama Teşkilatı’nın Halıcılık Alt Komisyonu raporuna göre (1982), evlerde dokunan el dokuma halıcılığının 3. Beş Yıllık Planlı Dönem’e kadar (1973) devam ettiğ i ancak bu dönemlerden itibaren ev yerine el dokuma halıcılığının artan oranda atölyelerde dokunduğ u ifade edilmiştir. Özellikle 80’li yıllardan itibaren dünyada rakipsiz olan ipek halıların ihracatta önemli bir paya ve değ ere sahip olduğ u belirtilmiştir (DPT Halıcılık Alt Komisyonu Raporu, 1982, s. 48). Bu raporda el halıcılığının köye iş götüren, köyden şehre akını önleyen bir sektör olduğ una dikkat çekilerek atölyedeki çalışanlara gelir vergisi muafiyeti getirilmesi önerilmiştir (DPT Halıcılık Alt Komisyonu Raporu, 1982, s. 47). Bu noktada Keyder ve Yenil (2013, s. 96), önceden olduğ u gibi tarımdan gelir sağlayamayan köylülerin, kentlere göç etmek yerine köy içerisinde gelir getiren başka işlere

yöneldiği ya da köye yakın kurulan atölyelere gidip gelerek köyde oturmaya devam ettiklerini ifade etmişlerdir. Yapılan pek çok araştırma kırsal alanda tarım dışı istihdamın önem kazandığını göstermektedir. Suzuki Him ve Gündüz Hoşgör (2016), küresel üretime yönelik olarak Karadeniz Bölgesi'nde deniz salyangozu fabrikalarında çalışan kadın emeğini konu alan bir çalışma yapmış ve bu deniz salyangozu fabrikalarında kadınların civar köylerden istihdam edildiğini görmüşlerdir. Bunun gibi araştırmalar, kırsal kesimde toprağa bağlı olmayan pek çok iş sahasının kurulduğunu ve bu sahalarda çoğunlukla esnek ve ucuz iş gücü olarak kadınların istihdam edildiğini bize göstermektedir.

3.3.2. Kırsal Kesimde Halı Üretim Biçimleri

Türkiye'de kırsal kesimde üç üretim biçimi altında kadınlar halı dokumaktadır. Bu üretim biçimleri küçük üreticilik, evde tüccara bağımlı dokuma ve atölye üretimi olarak sınıflandırılmaktadır (Berik, 1993, s. 163). Küçük üretici biçiminde halı dokuyan haneler, halı dokumak için gerekli tezgâh, dokuma ipi gibi üretim araçlarına sahip olup, dokunan halılar hane reisi erkek tarafından köy içinde ya da köy pazarlarında satılmaktadır. Evde tüccara bağımlı dokuma biçiminde, aileler halı dokumak için gerekli üretim araçlarına sahip olmayıp tüccar ya da aracı tarafından sağlanan araçlarla evde halı dokumakta, dokunan halılar tüccara teslim edilmektedir. Atölye üretiminde dokuma biçiminde ise belirli bir saat ve ücret karşılığında, halı tüccarına bağlı atölyelerde halı dokunmaktadır (Berik, 1993, s. 163). Küçük üretici biçiminde halı dokuyan hanelerde üretim araçlarının temini erkekler tarafından sağlanmakta yine dokunan halılar erkekler tarafından pazarlanmaktadır. Dolayısıyla her ne kadar üretim biçimi pazar ilişkileri içerisinde gerçekleşmiş olsa da kadın bu pazar ilişkilerinin dışında kalmakta, dokuduğu halılar ile kendi evinin sınırları dışına çıkamamaktadır. Köy içerisinde kadınların sınırlı ilişki ağları kurmasıyla sonuçlanan bu durum kadının ilişki ağlarının, köyün dışına çıkışını engellemektedir. İlişki ağlarının sınırlı olması kadının ev içerisinde söz sahibi olma gücünü de kısıtlamaktadır. Nitekim Sirman (1993, s. 253), köy dışı kurumlar (kooperatifler, bankalar) ve kişilerle (tüccar, traktör tamircisi, pazarcı) ilişkilerin artmasının, erkekleri köy dışında geniş bir bilgi ağı içerisine dâhil ederken kadınların ise bu dünyanın dışında kalmalarının statülerini olumsuz etkileyeceğini ifade etmiştir. Dolayısıyla köy dışı ilişki ağlarına dâhil olmanın kadınlar için güçlü bir konuma ulaşma anlamına geleceği açıktır. Evde tüccara bağlı halı dokuma

biçiminde kadınlar dokudukları halıları tüccara teslim etmekte, atölye biçiminde halı dokumada ise dokunan halılar atölye sahibi tarafından pazarlanmaktadır. Evde halı dokuyan kadınlar evlerini adeta bir atölyeye dönüştürerek gündelik yaşamlarının ayrılmaz bir parçası haline getirmiş durumdadır.

Ataerkil kapitalizm tam da kadını ev içinde konumlandırarak ev içinde gerçekleştirilen işleri “kadın işleri” olarak tanımlamaktadır (Ulutaş, 2010, s. 280). Dolayısıyla köylere piyasa ilişkileri girmeden önce kullanım amacıyla evde dokunan halılar, kadın işinin bir parçası haline gelmiş ve bu ilişki atölyelerde yine halıların kadınlar tarafından dokunmasıyla devam etmiştir. Berik (1993, s. 164), evde halı dokuyan kadınların esnek bir zaman dilimine sahip olduğunu ifade ederken atölyede halı dokuyan kadınların ev ile iş yeri arasındaki işlerde katı bir bölünme olduğunu ifade etmiştir. Bu durum evde halı dokuyan kadınlara “boş zamanlarında dokuyor”, atölyelerde çalışan kadınlara ise “altın yumurtlayan tavuk” gözüyle bakılmasına neden olmaktadır (Berik, 1993, s. 164). Atölyelerde çalışan kadınların katkısı ise aileler tarafından olduğu kadar kendileri tarafından da “yardım” olarak algılanmaktadır. Bu durum hem aileler hem de kadınların kendisi tarafından, kadının asli işini ev işi olarak tanımlamasından kaynaklanmaktadır (Dedeoğlu, 2010, s. 264). Kadınlar ev dışarısında çalışma yaşamına katıldığı durumlarda bile asli işinin yaptığı iş değil ev işi olduğu söylenmekte bu nedenle kadınların kazandığı gelir aile bütçesine bir “katkı” olarak değerlendirilmektedir. Bu konuda Kıray (2000, s. s. 109), Ereğli’de kadınların yaygın olarak parayla nakış işlemek, terzilik gibi işlerde çalışmalarına karşın bu işlerin “çalışma” olarak sayılmadığını ifade etmiştir.

Berik (1993, s. 164), halı üretim biçimleriyle aile yapıları arasında ilişki bulunduğunu, bu iki yapının birbiriyle bütünleştiğini ifade etmiştir. Evde halı dokuyan bölgelerde yüksek oranda çekirdek aile yapısı gözlenirken atölye dokumacılığının yaygın olduğu yörelerde, geniş aile yapısı gözlenmektedir (Berik, 1993, s. 164). Atölyenin daha fazla sayıda kadın içeren geniş aile yapısıyla daha uyumlu olduğunu ifade eden Berik’e göre (1993, s. 164-165), bir yandan genç kadınlar atölyelerde çalışırken diğer taraftan evin yaşlı kadınları ev işleri ve çocuk bakımı gibi dokuma dışı işlerle ilgilenmektedir. Geniş ailede, genç kadınlar ile yaşlı kadınlar arasındaki bu işbölümü üretim ve yeniden üretim ilişkilerinin sorunsuz bir şekilde işlemlerini sağlamakta, aile yapısı üretim biçiminin işleyişini

aksatmayacak biçimde varlığını sürdürmektedir. Evde halı dokuyan kadınların ev işleri ile halı dokuma işi bütünleştiklerinden arta kalan zamanlarda kadınlar ev işlerini esnek bir biçimde yerine getirmektedir. Ev ve ev işi kadın ile özdeş görülür, çünkü ev içi alan kadınların özel alanı olarak tanımlanmaktadır. Bu konuda Bora (2010, s. 59), “evin dünyanın pisliklerinden uzak, masum ve temiz bir yer olarak tasarlanmasının, erkeklerin "dış" dünyaya açılırken kadın ve çocukları bu temiz yerde bırakmalarının, içinde yaşadığımız kültürün en belirleyici ögesinden birisi olduğunu” belirtmiştir. Böylece ona göre tamamen özel alan olarak görülen ev içerisinde yaşanan eşitsiz ilişki biçimlerinin ve sorunların görmezden gelindiği bir alan olmaktadır (Bora, 2010, s. 59-60).

3.3.3. Ekonomik Değere Dönüşen Halıcılık ve Kadınların Yaşamında Dönüştürdükleri

Geçmişte daha çok çeyizlik için üretilen halılar bugün köylere pazar ekonomisinin girmesiyle birlikte ticari bir değere kavuşmuş, bu kez kadınlar bir gelir elde etmek için halı dokuma tezgâhının başına geçmeye başlamıştır (Ayata’dan akt. Berik, 1993, s. 160). Afshar’ın çalışmasında kırsal kesimde yıl boyu halı dokuyan kadınların iyi bir gelir elde etmesiyle birlikte erkeklerin kadınlar üzerinde denetimlerinin arttığı görülmekte ve erkeklerin kadınların halı dokumayı en kısa sürede bitirmeleri için kadınlar üzerinde baskıyı artırdığı ifade edilmektedir (Afshar’dan akt. Berik, 1993, s. 160). Afshar’ın çalışması Ayata’nın çalışmasından oldukça farklılık göstermekte kadınlar elde ettikleri gelir ile özgürleşmek bir yana erkeklere daha bağımlı hale gelmektedir. Yapılan bu çalışmalar, kadınların evde karar alma süreçlerine katılıp katılmadığı, elde edilen gelirin nasıl harcanacağına karar verip vermediği, mülkiyete sahip olup olmadığının açığa çıkmasını sağlamaktadır. Berik (1993, s. 161) ise, çalışmasında köyler ve bölgeler arasında kadın-erkek ilişkilerinin değiştiğini, gerek erkeklerin dokuyucu kadınların emeği ve halı geliri üzerindeki denetimlerinin, gerekse kadın-erkek eşitliğinin her bölgede aynı olmadığını çeşitli faktörler altında dönüşüme uğradığını ifade etmiştir. Halı dokuyucu hanelerde görülen cinsiyet eşitsizliğinin temelinde tarımsal dönüşümün niteliği, aile örgütlenmeleri ve halı üretim biçimindeki farklılaşmanın yattığını gözlemlemiştir (Berik, 1993, s. 162). Tahıl tarımının makineleşmiş olduğu veya tarımın geçim sağlayabilmekten uzak olduğu köylerde kadınlar sürekli halı dokuyucusu haline gelerek iş yükleri artmaktadır (Berik, 1993, s. 174). Kırsal kesimde tarımın ana geçim kaynağı olmadığı durumlarda, halı dokumacılığı ana geçim

kaynağı haline gelmekte halı dokuma işi kadınlar tarafından yerine getirildiği için kadınların iş yükü gittikçe artmaktadır. Nitekim Ölmez (1999, s. 177), Niğde yöresinde yaptığı bir çalışmada kadınların ana geçim kaynağının halı dokumacılığı olduğunu, dokuma dışı zamanlarda kendi arazisi olmadığı için tarım işçisi olarak çalıştıklarını ifade etmiştir. Tarımda makineleşmenin olduğu durumlarda erkekler mevsimlik işçi olarak göç etmekte, bu kez kadınlar hanenin geçimi için daha uzun süre halı dokumaktadırlar. Berik (1993, s. 174-175), küçük üretici biçiminde halı dokuyan kadınların kesin bir sonuç olmasa da iş yüklerinin tarımsal üretimin ana geçim kaynağı olmadığı yörelere göre daha fazla olabileceğini ileri sürmüştür. Ancak yukarıda belirtildiği gibi her ne kadar halı dokumacılığı ana geçim kaynağı olsa da kadınlar kendi arazisi dışında tarımsal işçi olarak çalışmaya devam etmektedir. Dolayısıyla kırsal kesimde ataerkil yapı ve eşitsiz işbölümü hane içinde ve hane dışında kadınların iş yükünün artmasına sebep olmaktadır.

Kadınların kendi emeği üzerindeki denetimlerine gelindiğinde Berik (1993, s. 175), atölyede dokuyan kadınların kendi emeği üzerindeki denetimlerinin evde dokuyanlara göre daha az olduğunu ifade etmiştir. Belli saat karşılığı üretim yapma kadın emeği üzerinde baskı ve denetim kurulmasına sebep olmuştur. Berik (1993, s. 176), atölyelerde halı dokumanın, kadınlar üzerinde emek baskısına yol açtığını ifade etmiş olsa da atölye dokumacılığının yaygınlaşmasının iyi bir gelir elde eden genç çiftlerin geniş ailelerden ayrılmalarına olanak tanıdığı için olumlu bir yönünün olduğunu belirtmiştir. Halı dokuyan kadınların elde ettiği gelir ve karar alma süreçlerine katılım durumuna gelindiğinde Berik (1993, s. 169), Konya örneğinde cinsiyete ve yaşa dayalı ciddi eşitsizliklerin olduğunu dokuyucuların halı gelirinin çok küçük bir kısmını kontrol edebildiğini bu geliri ise ufak tefek giyim eşyası ve çeyiz malzemesi almakta kullanıldığını ifade etmiştir. Milas örneğinde ise katı bir cinsiyet eşitsizliği olmadığını belirten Berik (1993, s. 171), dokuyucu kadınların halı ve aile gelirinin harcanmasında söz sahibi olduğunu ifade etmiştir. Dolayısıyla kırsal kesimde cinsiyete dayalı eşitsizlik biçimini belirleyen hane yapısı, üretim biçimi ya da bölgesel özellikler gibi çeşitli yapı ve ilişkiler bulunmaktadır. Geleneksel olarak Türkiye’de kırsal kesimde kadın ve çocukların kazançlarının aile gelirleri içerisinde değerlendirildiğini ifade eden Yıldırak (1992, s. 68), bu tür gelirleri harcama yetkisinin aile reisine verildiğini ifade etmiş ancak kadınların ekonomik özgürlüğünün yaşıyla doğru orantılı bir biçimde artış gösterdiğini

belirtmiştir. Yıldırak’a göre (1992, s. 69), köy kadınları kendilerine ait kazançları veya elde ettikleri gelirlerini arzu ettikleri yönde harcama özgürlüğüne sahip değildir.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

4. KINIK KÖYÜ HALI DOKUMA EVİNDE ÇALIŞAN KADINLARIN DENEYİMLERİ

Bu çalışma, kırsal kesimde üretim ve yeniden üretim sürecinde kadın emeğinin özgül biçimlerini, halı dokuma evinde ücretli olarak çalışan kadınların deneyimleri üzerinden ele almaktadır. Bu bağlamda kırsal kesimde halı dokuma evinde ücretli olarak çalışan, aynı zamanda ev içi ve tarımsal işleri bir arada yürüten kadınların farklı emek kullanma biçimleri araştırılmıştır. Aynı zamanda ev içi- ev dışı işler ve halı dokuma evinde ücretli çalışma döngüsünde kırsal kesimde kadın olma deneyimi, kadınların anlatılarıyla ortaya konmaya çalışılmıştır. Bu alan araştırması, Bursa Kınık Köyü'nde⁶ halı dokuyan kadınların emek kullanım biçimlerini ve deneyimlerini konu almaktadır.

4.1. Halı Dokuma Evinde Kadınların Çalışma Deneyimi

Araştırmanın bu bölümünde, kırsal alanda ücretli kadın emeğinin esnek, güvencesiz ve görünmeyen tarafı, kadınların halı dokuma evinde çalışma deneyimleri üzerinden ele alınması amaçlanmıştır. Bu bağlamda köyün tarihçesinde, köye ilk kez halı dokuma atölyesinin girişi ve yaklaşık 17 yıllık bir aranın ardından “Bursa İpeği Yeniden Hayat Bulacak” projesi kapsamında köye yeniden giren halı dokumacılığına yer verilmiştir. Sonrasında halı dokuma işi ve emek çözümlemesiyle birlikte halı dokuma evinin çalışma saatleri, iplerin temini, motiflerin belirlenmesi, dokunan halıların özellikleri, halı dokuma emeğinin “kadınlaşması” ve genç kuşağın halı dokumaya olan bakışı ele alınmıştır. Bu çözümlemelerin ardından halı dokuma evinde ücret ve sosyal güvence ve burada kurulan arkadaşlık ilişkileri konuları tartışılarak kırsal kesimde ücretli kadın emeğinin kadınların yaşamında dönüştürücü etkisi üzerinde durulmuştur.

4.1.1. Köyün Tarihçesi

⁶Türkiye’de büyükşehirlerin sınırları içindeki köylerin statüsü, 12 Kasım 2012’de çıkartılan bir yasa ile mahalleye dönüştürülmüştür.

Kınık, Mahallesi'nin adı Oğuzların Üçoklar kolunun Kınık aşiretinden geldiği belirtilmektedir. Bursa ilinin Büyükorhan ilçesine bağlı olan Kınık, ilçe merkezine 8 km, il merkezine 85 km uzaklıkta olan bir mahalledir. 2013 yılında toplam nüfusu 1281 kişiden oluşan mahallenin nüfusu, yıllar içerisinde azalan bir seyir göstermiştir. 2020 yılındaki toplam nüfusu 842 kişidir. Köy en çok Bursa merkeze ve Manisa Soma'ya çalışma amacıyla göç vermekle birlikte köyden yurt dışına olan göçlerin sayısında da artış görülmektedir. Köy halkının ana geçim kaynağı tarım ve hayvancılıktır. Her türlü patates, soğan, domates, biber, fasulye, buğday, arpa, mısır, ayçiçeği gibi kuru ve sulu tarım ürünü yetiştirmekte olup küçük ve büyükbaş hayvancılık yapılmaktadır. Rakım 750 m civarında olup dağlık ve engebeli bir arazi yapısına sahiptir. Kınık köyünde çilek, en çok üretilen ve satılan tarım ürünüdür.

Kınık Köyü'ne halı dokuma atölyesinin ilk kez 1980'li yıllarda girişi ise, ipek el dokuması halıcılığın dünya pazarlarında önem kazanmaya başladığı yıllara tekabül etmektedir. 1980'li yıllarda özel bir şirket tarafından köye giren halı dokumacılığı 1998 yılına kadar varlığını sürdürmüş, daha sonra 2015 yılında Bursa Büyükşehir Belediyesi tarafından aynı atölye; kentte ipek üretimini yeniden canlandırmak, köye istihdam olanağı sağlayarak göçü engellemek, tarım ve hayvancılığın geliştirilmesine katkıda bulunmak amacıyla Büyükşehir Belediye Başkanı Recep Altepe tarafından halı dokuma evi adıyla tekrar açılmıştır (busmek.bursa.bel.tr).

Görüşme yapılan kadınlar ilk olarak özel şirket tarafından 1980'lerde kurulan atölyenin kendileri henüz çok küçük yaştayken köyde var olduğunu ve burada halı dokumayı öğrendiklerini ifade etmişlerdir:

(Halı dokumayı) Biliyorum 8 yaşımdan beri. Ablamdan öğrendim. Bu köyde 80'lerden beri halı dokuma var. 84'ten bu yana. 5 yıldır BUSMEK'e (Bursa Büyükşehir Belediyesi Sanat ve Meslek Eğitim Kursları) bağlı, Büyükşehir'e bağlı dokunuyor (Nuriye, Yaş 39, Dokumacı).

Biz çocukluktan beri burda vardı eskiden. Ablalarımızın yanında öğrendik. Evlendikten sonra çocuklar ufaktı ara verdik. Şimdi çocuklar okula geliyor ev de uzak, hem onları getirip hem de dokuyoruz işte. Burada benim bu yıl 3. yılım. Ama ondan önce 16-17 yıl daha dokudum özel şirkette (Havva, Yaş 42, Dokumacı).

En az 36 sene olmuştur bu atölye açılalı. Daha önce Hereke'den bir şirketindi bu burda. 15-20 sene bir çalışma yaptı, ondan sonra bir kapandı, birkaç sene sonra da Büyükşehir geldi. 5 senedir de o yapıyor (Zeynep, Yaş 43, Usta Öğretici).

Görüşülen kadınların hepsi ilkokulu bitirdikten hemen sonra atölyede halı dokumaya başlamıştır. Çok küçük yaşlardan itibaren halı dokumaya başlayan kadınlar uzun yıllar bu özel şirkette kendi çeyizlerini yapmak ve aileyi geçindirmek amacıyla çalışmışlardır. Bu konuda Zonguldak'ın Saklı Köyü'nde çalışma yapan Ilcan (1994, s. 570), köyde 1989 yılında kurulan halı dokuma fabrikasında yarı-zamanlı olarak henüz evlenmemiş on beş genç kadının yoğun emek gücü gerektiren bu işte son derece düşük ücretlerde çalıştıklarını ifade etmiştir. Ilcan (1994, s. 570), bu halı dokuma atölyesine gittiğinde, erkenden okulu bırakan on yaşlarında kızların evlerine daha fazla para getirmek amacıyla çalıştıklarını, Anadolu'nun diğer köylerinde de benzer şekilde küçük yaştaki kızların halı dokuma fabrikasında istihdam edildiğini belirtmiştir.

Bu atölyede ise ilkokulu bitirdikten sonra kadınlar, atölyeden içeri girerek burada eğitimler aracılığıyla halı dokumayı öğrenmişlerdir. Atölyede halı dokumayı öğrenen kadınlardan bazıları özel şirket zamanında evlerinde de halı dokuyabildiklerini belirtmişlerdir:

Haliya okuldan çıktık başladık işte. İlkokuldan beri (Ümran, Yaş 42, Dokumacı).

Halı dokumaya 5. sınıftan çıktım karneyi aldığım gün şu kapıdan içeri girdim (Sevde, Yaş 49, Usta Öğretici).

1985 yılından 1998 yılına kadar özel şirkete bağlı atölyede ve evlerinde halı dokuyan kadınlar sosyal güvencesiz ve çok düşük ücretlere çalıştırılmışlardır. Kadınlar iplerin özel şirket tarafından temin edildiğini ücretlerin ise aylık olarak getirildiğini ifade etmişlerdir. Halı dokuma atölyesi ücretlerin çok düşük olması sebebiyle kadınların halı dokumayı bırakmasıyla köyden gitmiştir. Kadınlar o zamanlar sosyal güvenceleri olsaydı, bugün emekli olacaklarını ifade etmişlerdir:

Sigorta olsaydı şimdiye emekli olacaktık biz. O zamanda yoktu sigorta şimdi de yok (Nuriye, Yaş 39, Dokumacı).

Halı dokuma atölyesinin köyden gidişinin ardından Bursa Büyükşehir Belediyesi tarafından hazırlanan “Bursa İpeği Yeniden Hayat Bulacak” projesiyle, 2015 yılında kırsal alanda istihdam yaratmak, göçü engellemek, yerli ipek üretimini artırmak, ipekçiliği yaşatmak ve gelecek kuşaklara aktarmak hedefleriyle Bursa içindeki birçok köyde halı dokuma evleri açılmıştır. Bu köyde yaklaşık 17 yıldır kapalı kalan halı dokuma atölyesi Bursa Büyükşehir Belediyesi Sanat ve Meslek Eğitim Kursları (BUSMEK) kapsamında tekrar faaliyete girmiştir. Daha öncesinde bu köyde halı dokumada ustalaşan kadınlar bu kursun açılmasıyla birlikte tekrar halı dokumaya başlamış ve Büyükşehir Belediyesi bu kursta iki kadını usta öğretici olarak görevlendirmiştir:

9 sene halk eğitimde çalıştım 4 senedir de burda Büyükşehir’de Sevde ablayla usta öğreticisiyim. Ben bir sene burda halı dokudum hani biliyon ya halk eğitimde 9 sene çalıştıktan sonra bizim bu yöreden halıcılık gitti. Buraya da kurs açıldı ben biliyorum bu işi diye dokumaya geldim 1 sene burda halı dokudum. Dokuduktan sonra Büyükşehir teklif etti (Zeynep, Yaş 43, Usta Öğretici).

Burası 2015’te açıldı. 10 sene halk eğitimde çalıştım. 5 senedir de Büyükşehir’de çalışıyoruz. Tecrübeli olduğumuz için, daha önce de yaptığımız için belgelerle, tabi tecrübe de önemli, belge de işe yaramıyor bazen de. Yani bunu devamlı yaptığın için öyle. Başka bir gelir yok köylük yerde kırsal gelir yok yani buna da şükür ediyoz burada açıldılar diye (Sevde, Yaş 49, Usta Öğretici).

Burada dokunan halılar “Hüdavendigâr” adıyla markalaştırılarak dünya pazarlarına ihraç edilmeye başlanmış ve sergiler düzenlenerek ipek halıların dış pazarlara tanıtılması amaçlanmıştır (www.bursa.bel.tr). Bu atölyede dokunan “dans eden kız” motifli ipek bir halının Katar Sarayı’na gönderildiği görüşme yapılan kadınlar tarafından ifade etmiştir:

Bunlar satılıyor. Katar’a kadar gitti. Katar emirine gitti. ‘Dans eden kız’ modeli. Bunların müdürleri var zaten onlar gelip götürüyorlar (Nuriye, Yaş 39, Dokumacı).

4.1.2. Halı Dokuma Evinde Dokuma İşi ve Emek

Kırsal kesimde kadınlar, ücretli bir işte çalıştığında ev işi ve tarımsal işlerin hepsini bir arada yürütmek zorunda kalırlar. Bu emek biçimi kadınların kırsal kesimdeki iş yükünü artırmakla birlikte kadınların emeği ise görünmez olarak kalmaya devam etmektedir. Dokuma işi, emek-yoğun ve uzun süreli bir iş olduğundan kadınlar burada sürekli biçimde

çalışmakta, dokuma evinde çalışma işi ise köyde kadınlara yüklenen işlerle iç içe geçmiş bir şekilde sürdürülmektedir.

Bu köyde halı dokuma evinin çalışma saatleri hafta içi sabah 8.00 akşam 17.00 saatleri arasında olup kadınlar burada, öğle saatinde yemek molası verdiklerini, hafta sonu çalışmadıklarını atölyenin ise her mevsim açık kaldığını ifade etmişlerdir:

Hafta içi sekiz-beş çalışıyoruz. Hafta sonu evdeyim. İşim oldu mu hafta içi de gelmiyorum, mesela acil bir işin oluyor, o yüzden hafta içi gelemediğim zaman oluyor (Nuriye, Yaş 39, Dokumacı).

Kadınların öğle saati geldiğinde yazdan birlikte hazırladıkları kışlık gıdaları (fasulye, salça, kurutulmuş biber vb.) pişirerek kendilerine öğle yemeği hazırlamaktadırlar:

Mola yok burda. Bırakırsan mola olur. Öğle saatimiz var. Yemeğimizi yiyoruz, çayımız içiyoruz. 3'te kahvemizi içiyoruz. (...).Yaz kış sürekli halı dokunuyor. İş olmayan geliyor hani bağ bahçe işi yapmayan geliyor. Mesela bugün bahçe işini yaptın, yarın buraya gelebilirsin (Nuriye, Yaş 39, Dokumacı).

Kadınların halı dokuma evinde esnek bir biçimde çalıştığı görülmektedir. Kırsal kesimde hane içi işler, tarımsal işler ve halı dokuma işi birbirinden katı bir biçimde ayrılmış değildir. Kadınlar, tarımsal işleri ya da ev işleri olduğunda halı dokuma evine gelmediklerini ifade etmişlerdir:

Mesela ekmeğimizi biz kendimiz yapıyoruz. Ekmek yapcan mesela, hafta sonu yapman gerekiyor. Ya da ekmek yapcan, halıya gelmemen gerekiyor. Dün ben ekmek yaptım, halıya gelmedim, ekmeği öyle yaptım (Havva, Yaş 42, Dokumacı).

İşim olmadı mı geliyom. İşim oldu mu bağ bahçe işimiz oldu mu gelmiyoz. Aylak olduk mu geliyoz. Yazın işlerimiz oldu mu işlere gidiyoz, hayvanım oluyo, hayvana bakıyom (Ümran, Yaş 42, Dokumacı).

Çileğimiz oluyor yaz ayında. İşleri bitirdikten sonra buraya geliyoz. İşten çıktıktan sonra bağ bahçe zaten zaman geliyor öyle ekip, dikme, çileğimizi kazma, işte o şekil öyle köylük yerde (Sevgi, Yaş 46, Dokumacı).

Bu durum Suzuki Him ve Gündüz Hoşgör'ün (2016, s.126-127), küresel üretime yönelik olarak Karadeniz Bölgesi deniz salyangozu fabrikalarında çalışan kırsal kadın emeği

konulu çalışmasında da görülmüş, kadın işçilerin evde ya da tarlada işleri olduğunda işe gitmedikleri, kadınların ev ve tarım işlerine öncelik verdikleri ve bu durumun kadın emeğinin “geçiciliğine” katkıda bulunduğu ifade edilmiştir. Bu açıdan bakıldığında farklı bölgelerde yaşayan, farklı yaşam biçimine sahip olan kadınların ortak deneyimleri paylaştığı görülmektedir. Kırsal kadın, kapitalist sistemde ücretli işçi olarak yer aldığı durumlarda bile, her zaman yerine getirdiği hane içi işler ve tarımsal işlerin “öncelikle yerine getirilmesi gereken işler” olduğu durumundan kurtulamamaktadır. Molyneux’un (2020, s. 152), ifade ettiği biçimde, kadınların ücretli bir işe dâhil olması yeniden üretimdeki rollerinin yanında yaptıkları işlerin ikincil bir iş olarak görülmesine yol açmakta ve kadınlar, üretim ile yeniden üretim alanları arasında sıkışıp kalmaktadır. Delphy (2020, s. 111), kadınların ücretli bir işte çalışabilmelerinin “aile içi yükümlülüklerin” öncelikli olarak yerine getirilmesi koşuluna bağlı olduğunu ifade ederek kadınların üzerine binen bu yükü, her durumda taşıdığını ve her iki işi beraber yürütmek zorunda kaldıklarını belirtmiştir.

Motiflerin belirlenmesi ve ipler BUSMEK tarafından temin edilmekte olup kadınların dokuduğu halılar kurs görevlilerince yaklaşık on beş günde bir kontrol edilmektedir:

İpleri biz almıyoruz onu da BUSMEK getiriyor. Biz sadece işçiliğini yapıyoruz. Gelip alıyorlar yıkıyor, bunlar traşlanıyor, kesiminde bozukluk varsa mesela onu onlar yapıyor biz sadece dokuyoruz (Havva, Yaş 42, Dokumacı).

Büyükşehir’den müdürlerimiz var, kontrolcümüz var, bu işi kontrol edenler haftada, on beş günde geliyorlar. Bu işin müdürü var. Bu enini ölçüyorlar mesela yazıyor defterine, bir daha gelişinde onu biz de takip ediyoz, biz takip ederken o da bizi takip ediyor. Bakam iyi takip edilmiş mi eni kaç yazıyoz şuraya 85’e 5 milim geçiyor. Bu baştan nasılsa, bitene kadar öyle oluyor. Daralıyorsa şurlardan açıyoz. Genişleme varsa yukardan topluyoz mesafeyi daraltıyoz. Öyle kontrolunan ince iş, ince iş. Ama bilene zor değil (Zeynep, Yaş 43, Usta Öğretici).

Bu dokuma evinde kadınlar dokuyabildikleri sıra başına ücret almaktadır. Ancak özel bir sipariş geldiğinde o siparişi belirlenen süre içerisinde bitirebilecek, dokuma evine düzenli olarak gelecek olan kadınlara dokuma işinin verildiği görülmektedir:

Geliyorlar öyle ihtiyacımız, malzememiz bitti mi telefonlaşıyoruz geliyorlar öyle. Bir ayda, iki ayda ücretlerini getiriyorlar. Zaman yok öyle, ne zaman bitirsek, bir de sipariş olmadıktan sonra öyle önemli değil. Sipariş de olursa, kim çabuk dokursa, ona veriyorlar. Bu bitcek ya ben devamlı

geliyom yani bana veriyorlar şu zamanda bitir diyorlar bitiriyorum, o da bir iki tane anca oluyor (Sevde, Yaş 49, Usta Öğretici).

Bu dokuma evinde dokunan halıların özelliği ise iplerinin ipekten olması ve dokuma tekniğinin çift düğüm tekniğiyle yapılmasıdır. Türk düğümü- Gördes düğümü adlarıyla da bilinen çift düğüm tekniği adını Anadolu'nun halı dokuma merkezi olan Manisa Gördes'ten almıştır (MEB, 2012, s. 46). Bu düğüm, halının her çift teline bağlanan iplerin uçlarının iki telin arasından çıkarılması ile oluşmaktadır. Gördes (Türk) düğümüyle dokunan halılar oldukça sağlam ve daha uzun ömürlü olması ile bilinmektedir (MEB, 2012, s. 46).

İpek halı dokuması bu. 'Son yemek' diyorlar buna. Çift düğüm atılıyor. En belirgin özelliği çift düğüm olması. Hem zor hem de kalitesi daha yüksek. Çürümesi, eskimesi daha uzun sürede (Nuriye, Yaş 39, Dokumacı).

Yani bu hiç eskimez, suya da çok dayanıklıymış, bunun testini de yapmışlar (Sevde, Yaş 49, Usta Öğretici).

Dokuma evinde geleneksel motiflerin yanı sıra Leonardo Da Vinci'nin "Son Akşam Yemeği" tablosunun⁷ dokunduğu göz önüne alındığında küresel pazarlara eklenmeyle birlikte popüler öğelerin ön plana çıktığı ve daha çok turistik ürünlere yönelik pazarlamaların yapıldığı görülmektedir. Yerel, geleneksel motifler popüler kültürün etkisi altında dönüşüme uğrayarak biriciklik iddiası taşıma özelliğini yitirmektedir. Geçmişte kadınlar arasında nesilden nesile aktarılan Anadolu'nun kültürel unsurlarını taşıyan motifler, günümüzde sipariş ve talep üzerine dokunmaktadır.

Örgü, dikiş-nakış, dokumacılık gibi alanlarda kadın emeğinin ön plana çıktığı ve bu işlerin "kadın işi" olarak kadına atfedildiği görülmektedir. 1970'lerden itibaren küresel ekonomiye geçiş ile birlikte kadın emeğinin iş piyasasındaki durumu da değişmiştir. Küresel ekonomi, kadın işgücünün piyasaya katılımının artmasına yol açtığı gibi aynı zamanda erkekler tarafından geleneksel olarak yerine getirilen işlerin de "kadınlaşmasına" yol açmıştır (Standing, 1999, s. 583). Standing (1999, s. 583), "kadınlaşma" terimini mevcut iş ve işgücü seçeneklerinin giderek daha fazla kadınlarla ilişkili hale gelmesi, öncesinde erkeklerin geleneksel olarak çalıştığı işlerde daha düşük ücretlere, güvencesiz ve düzensiz bir şekilde

⁷EK-1'de bu halının bir görünümü bulunmaktadır.

kadınların çalışması olarak ifade etmiştir. Kadınların düşük ücretlerde ve güvencesiz işlerde istihdam ediliyor olması sermayenin, ataerkillikle eklemlenerek “itaatkâr”, “sabırlı”, “uysal” gibi toplumsal cinsiyet kalıpları içerisinde kadın emeğini daha fazla sömürmesine yol açmıştır (Öztürk, 2010, s. 33). Dolayısıyla “kadın işi” olarak görülen örgü, dikiş-nakış, parça-başı gibi rutin işlerde istihdam edilen kadın sayısı giderek artmıştır. Bu konuda Mies (2008, s. 66-68), Hindistan’da dünya pazarları için evlerinde tığ işlemeciliği yapan kadınlar ve kız çocukları çalışmasında “kadın işi” olarak adlandırılan dantel yapma işinin günde 0.56 rupilik bir ücretle kadınlar tarafından “kör oluncaya dek” yapılmaya devam edildiğini ifade eder. Kadınların evlerinde çok düşük ücrete yaptıkları tığ işleri, dünya pazarlarında büyük markaların vazgeçilmezi olarak moda sektöründe kullanılırken kadınların el işçiliği ise sömürülmektedir. Nitekim bu dokuma evinde çalışan kadınlar dokudukları halıların zahmetli, sabır isteyen bir iş olduğunu dile getirmişlerdir:

Gözler görmüyor. Ya her işin zorluğu, her işin sıkıntısı vardır. Bu da ince iş olduğu için. Ya alıyor insan artık zorluk çekmiyorsun (Nuriye, Yaş 39, Dokumacı).

Zor bir iş zahmetli. Ama köylük yerde başka gelir kaynağı yok mecburen. En azından çocukların okul masrafı çıkıyor işte (Havva, Yaş 42, Dokumacı).

Halı dokuma çok zahmetli, çok emek istiyor, göz nuru ama işte biz bildiğimiz için hobi gibi bize kolay geliyor. Yani sabır isteyen bir iş. Yani oturuyon oturuyon saatlerce devamlı yapıyon (Sevde, Yaş 49, Usta Öğretici).

Görüşme yapılan kadınlardan bazıları ise küçük yaşlardan itibaren halı dokudukları için artık el alışkanlığı oluşmaya başladığını ve halı dokumanın sıkıntılarını kısa bir süreliğine de olsa unutturma aracına dönüştüğünü ifade etmişlerdir:

Ya insanı oyalıyor. Stres yapmıyor. Her zaman bir olmaz, zor yanı da oluyor, iyi yanı da oluyor (Ümran, Yaş 42, Dokumacı).

Çok iyi çok güzel. Stresini bile atabiliyon bunları böyle yapıyon ya beynin bunlara odaklanıyor yani bazen sorunları bile kaldırıp, bunları koyuyon beyninin içine (Zeynep, Yaş 43, Usta Öğretici).

Bu dokuma evinde bir halının bitirilmesi en erken 3 ay sürmekle birlikte halının boyutlarına, iplerin kalınlığına ve dokuma süresine bağlı olarak 2 yıl boyunca dokuması süren halılar bulunmaktadır:

O çalışmaya bağlı her zaman belli olmuyor. Bu büyük yani 2 senede de biter, yani şu halı devamlı başına otursan 2 senede anca biter. Halının enine boyuna göre, desenine göre, çalışmana bakıyor. Bir senede de bitiren var, bir kışta da bitiren var. Ben devamlı hepsine baktığım kontrol ettiğim için öyle bir kendim dokumuyorum. Yani bunun sahibi de gelmiyor. Bir iki sene geldi onlar biraz ince bir de bu kalın. Yani iş zamanında yazın fazla gelemiyoruz boş zamanında bunun başında oluyorum (Sevde, Yaş 49, Usta Öğretici).

3 ayda biten oluyor 4 ayda biten oluyor, 1 senede biten oluyor. Mesela bu bir senede bitmez, bu 1200 sıra, 775ilmek. Yani parmağını 775 defa içine sokcen 1 sıra yapmak için. 1200 de sıra. Bak yapılmış var bakmak istersen, dokuduğumuzu arkaya alıyoz, dokuduğumuzu arkaya alıyoz, bu şimdi şu çizgide biticek mesela az kaldı. Şu kare mesela bu sıra bunu bir baştan bir başa yapıyon gelecek sıra napıyon karenin üzerindeki bakıyon. Burda turuncu olmuş. Bu sıra turuncu olmuş ya gelecek sıra bunun üzerine başka renk yapıyon bak turuncu buraya kaymış. Alistım öyle takip bile etmiyoz sıraya mesela böyle bakarakdan karşıdan bakarakdan böyle yapıyoz (Zeynep, Yaş 43, Usta Öğretici).

Kadınların yaptıkları işler kadın doğasının bir parçası, kadınların doğal yatkınlıkları olarak sunulmaktadır (Acar Savran, 2008, s. 11). Uzun süreli, birbirini tekrar eden, sabır gerektiren işlerde kadınların istihdam ediliyor olması toplumsal cinsiyet rolleri çerçevesinde kadının da “uysal”, “sabırlı”, “becerikli” gibi kategorilerle tanımlanmış olmasından kaynaklanmaktadır. Bir kadının iki sene boyunca dokuduğu halının karşılığının düşük ücret, güvencesiz çalışma olduğu düşünüldüğünde, kadın emeği sömürsünün boyutları ortaya çıkmaktadır. Kadın için uygun bulunan ücretli işlerin de kadına yüklenen ev işi ve bakım emeğinin uzantısı olduğu görülmektedir (Öztürk, 2010b, s. 123). Bu durumda kadınların ev içindeki karşılıksız bırakılan, sömürülen emeği, kadınlar ücretli bir işe girdiğinde bu kez kapitalistler tarafından çeşitli biçimlerde sömürülmektedir. Nitekim bu dokuma evinde çalışan kadınlar uzun süreli emek yoğun faaliyete rağmen halı dokuma işini, bir geçim kaynağı, “asıl iş” olarak görmemektedirler. Köyde kadınlara ücret sağlayan tek işin bu iş olması, köyün il merkezine uzak bir dağ köyü olması, çocuklarının okul masraflarını çıkarmak adına kadınlara bu dokuma evinde çalışmaktan başka bir seçenek sunmamaktadır:

Çalışırsak bu var bi (halı dokuma) başka bir şey yok. 2 inek var onlara bakıyorum (Sevde, Yaş 49, Usta Öğretici).

Genç kuşak ise köy dışında ücreti iyi ve sosyal güvencesi olan işleri daha çok tercih etme eğilimindedir. Dokuma evinde yapılan gözlemde 18 yaşında Büşra’nın annesiyle

birlikte halı dokumaya geldiği ancak köyde üniversite bitiren gençlerin halı dokumaya gelmediği görülmüştür. Kadınlar, genç kuşağın ücreti düşük, güvencesiz ve aynı zamanda sabır gerektiren bu işte çalışmayı tercih etmediklerini ifade etmiştir:

Asgari ücret geliri olsa ben bile yani şuanda en son gençlerden biz varız tam usta olarak bilenlerden, bizden sonrası yok. Gelmiyorlar, dokumak istemiyorlar, ücreti az olduğu için (Nuriye, Yaş 39, Dokumacı).

Burda herkes evli, genç kız var bir iki tane öbür odada. Onlar bu sene yeni başladılar buraya evde durduğundan. Yani hep bilenler yaşlılar, gençler okuyorlar. Mesela benim kız var, iki senedir evde, gelmiyor yani bunu yapmıyor. 11-12 yaşında kız var dün geldi. Zahmeti biz bildiğimiz için bize kolay geliyor biz yapıyoruz, gözün de görmese el alışkanlığı (Sevde, Yaş 49, Usta Öğretici).

E ben bunu öğrenmişim bu kolay geliyor bana en kolay diye bize bu geliyor şimdi. Gençler okuyor, var gençlerden de şuanda işleri var gelemiyorlar. Çoğunlukla evliler geliyor. Evliler de çoluk çocuk geçindircek ev geçindircek mecburluktan. Şimdiki gençler de böyle pek ince işe gelemiyorlar. Aaa gelemiyorlar. Elleri telefon vericen, ceplerine parayı koyucen, bacaklarına da kotu giydircen, salcen. Sinirleniyorlar hemen. Oturuyorlar ya bunun başına ondan sonra kafam ağrıyor benim. Sabır yok, yeni nesilde sabır yok. Mücadeleyle sabır gerektiriyor. Her işin başında öyle. Ben bu işi yaparım, yapcen demen lazım istekli olmak lazım. Şimdiki gençlerin gözü şehirde biz de şehire gitsek bir gün akşamı yapamıyoz (Zeynep, Yaş 43, Usta Öğretici).

Yapılan görüşmelerde bu halı dokuma evinde halı dokuyan genç kız dokuma işinin zahmetli bir iş olduğunu, üniversiteyi kazanamadığı için buraya geldiğini ve tekrar üniversite sınavlarına hazırlanacağını ifade etmiştir:

Zor, yani ben 2 ay falan oldu öğreneli zor. 2 aydır her gün geliyorum. (...)Arkadaşlarım geldiler de bir tane vardı şuan karantinada o. İşte geliyorlar bazıları mesela geldiler sonra bıraktılar, Bursa’da başka işlerde çalışmaya başladılar (...)Aylık değil burda bir sıra yapıyorum mesela on sıranın parasını toplu bir şekilde alıyorum. Günlük 5-6 lira falan alıyorum işte. Daha çok ben kafa dağıtmak için geliyorum, zaman geçirmek için (Büşra, Yaş 19, Dokumacı).

Bu çalışma Gönüllü Atakan’ın (2014, s. 246), Orta Anadolu’nun kırsal ilçelerinde yaşayan kadınların ataerkil deneyimlerinin kuşaklar arası nasıl değiştiğini konu alan çalışmasında “gençlerin istihdam eğilimlerinin dönüşüm geçirdiği” sonucuyla benzer nitelikler taşımaktadır. Bu araştırma sonucuna göre ilk kuşak, çocukluktan günümüze kadar halı, bağ, bahçe gibi fiziksel olarak ağır işlerde çalışmış ve yaşlı bakımıyla ilgilenmişken bu iki emek biçimi ikinci kuşak için çözülmeye uğramıştır (Gönüllü Atakan, 2014, s. 258). Bu

çalışmayla benzer şekilde gençlerin köy dışındaki ücretli işlere daha çok yöneldiği görülmektedir. Kadınlar, çok küçük yaşlardan itibaren halı dokumayı öğrendikleri için evin geçimini bu atölyede dokudukları halılar ile sağlamaktadırlar. Daha öncesinde köyün dışında ücretli bir işte çalışmayan kadınlar için halı dokuma tek geçim kaynağıdır. Genç kuşak içinse halı dokuma işi bir geçim kaynağı olarak görülmemektedir. Kadınlar çocuklarının halı dokumalarını, eğitimlerini sürdürememeleri ya da işsiz kalmaları durumunda istemektedir:

İsterim tabi ya napıcak. Aç kaldığında mesala başka iş bulamadığında, bir alternatif olarak bunu bilmesi gerekir. Yapsın isterim (Nuriye, Yaş 39, Dokumacı).

E okumecen derse isterim niye istemeyeyin ama ben sınava çalışıyon dedi bir şey demedim (Sevgi, Yaş 46, Dokumacı).

Görüşme yapılan Havva ise köy yaşamının zorluğuna dikkat çekerek halı dokumak yerine çocuklarının eğitimlerini sürdürmelerini istemiştir:

İstemem, okusunlar onlar, okusun kurtulsun hani. Köy şartları zor ya köyde yaşamak. Mesela hasta olmuş olsan hastane çok uzak. Tamam Büyükorhan'da var ama yani ameliyat ya da hani böyle film falan böyle şeylerde çekilmiyor. En azından okusun, herkes kendi hayatını kurtarsın (Havva, Yaş 42, Dokumacı).

4.1.3. Halı Dokuma Evinde Ücret ve Sosyal Güvence

Kapitalist piyasada ücretli emek gücüne katılan kadınlar ucuz, esnek ve güvencesiz çalışma koşulları içerisinde istihdam edilirler. Bununla birlikte kırsal kesimde kadınlar bakım emeği, tarımsal işler ve ev işlerinin hepsini birarada yürütmek zorunda kalırlar. Kadınların ücretli emek piyasasındaki konumu ise ailenin gelirine “katkıda bulunmak”, koca işsiz kaldığında ailenin geçimini üstlenmek ya da bir ayakta kalma stratejisi olarak emek piyasasında çalışmaktır (Öztürk ve Dedeoğlu, 2010, s. 11). Beechey'e (1987, s. 48) göre, sermayenin kadınları kolayca gözden çıkarılabilen, esnek, ucuz bir işgücü olarak görmesinin sebebi, kadınların konumunun ev içi olduğu ve ev içinde gerçekleştirdikleri rollerin birincil rolleri olduğu varsayımından kaynaklanmaktadır. Bu halı dokuma evinde çalışan kadınların tarla işleri, bakım işleri ve ev işleri olduğunda halı dokumaya gelmemesi kadınlar tarafından da bu rollerin birincil roller olarak benimsenmiş olması sebebiyledir. Ataerkil ideoloji tam da kadının asıl yerinin ev olduğunu ve burada harcanan emeği “doğal”, ve “kadın olmanın

gereği” olarak dayatır. Aynı zamanda sermaye kadınların ev içinde gerçekleştirdiği hizmetlerden (işgücünü emek piyasasına hazırlamak gibi) de avantajlar sağlayarak kadın emeğini ev içinde ve emek piyasasında sömürmektedir (Dalla Costa, 2019, s. 51).

Bu halı dokuma evinde kadınlar, günlük ya da aylık bir ücret sistemiyle çalışmayıp dokudukları sıra başına ücret almaktadır. Dokunan halılara göre değişmekle birlikte bir sırada toplam 700-800 arası ilmek bulunmakta olup sıra başına verilen ücret 10 TL’dir. Bu ücret ise iplerin kalınlığına göre değişmektedir. İpler kalın olduğunda sıra başına verilen ücret 5 TL’ye düşmektedir:

Sıra başı. Burdan başlayıp buraya gelmeye bir sıra diyorlar. 700 düğüm var bunda. O da bizim için 10 lira. 7 sıra yapıyon 70 lira alıyosun. Sürekli oturduğunda aylık 1400, 1500 lira. Asgari ücret nerde yarısı bile değil. İpler de ince. Bak mesela şu karşıkı halının ipleri kalın, bizimkiler ince. O mesela 5 lira bu 10 lira. Aynı desen, o da son yemek ama onun teli kalın olduğu için, dokuması daha basit olduğu için daha ucuz. Asgari ücret geliri olsa ben bile yani şuanda en son gençlerden biz varız tam usta olarak bilenlerden bizden sonrası yok. Gelmiyorlar, dokumak istemiyorlar, ücreti az olduğu için. Asgari ücret olsa çok aşırı geliri olur. Ya işte sigorta bile yapmıyorlar onu bari yapsalar. Yapmayacaksın yani başka bir gelirin olsa... (Nuriye, Yaş 39, Dokumacı).

Sıra başı ücret alıyoz. Bu kalın ya bunun parası biraz daha ucuz. O bundan biraz daha pahalı. Şu halının sırası 10 milyon. 10 lira bir sırası. Bunun da 5’tir. Şimdi burlarda bu kare tek sıra ya bu parça 50 sıralık. Böyle iki parça bitirdin mi 100. Bitirdiğin zaman sana 100 sıra yazıyorlar. 100 sıranın parası 10’dan bir milyar. 200 yazdırırsan he onun hesabını yapıyorlar. İlmesine göre. Bunda kaç ilme var 700 ilme, onda kaç ilme var 800 ilme onu çarpıyorlar tabi. Ayda getiriyorlar illa ayda olmuyor sıra olursa ayda. Herkes biraz biz sıra yapcez derlerse biraz daha aşamalı oluyor belli olmuyor o. Şimdi her ay geliyor dersiniz yalan olur. Milletin yaptığına göre (Zeynep, Yaş 43, Usta Öğretici).

Kadınlar her gün halının başından kalkmadan ayda ortalama 150-200 sıra dokuma yaptıklarında yaklaşık yüz kırk bin düğüm atmaktadırlar. Bir ayda yaklaşık yüz kırk bin kez elini halının iplerinden geçirerek düğüm atan kadınlar 2000 TL ücret almaktadır. Çoğu kadın bu 2000 TL ücrete ulaşamamaktadır. Çünkü kadınların tarla işi, ev işi ve bakım işini yalnızca atölyeye gelmediği günlere bırakmaları gerekmektedir. Bu da kendisi atölyedeyken ev işlerini yapabilecek bir kız ya da kaynananın bu işleri yerine getirmesine bağlıdır. Bir halının toplamda 1200-1500 sıradan oluştuğu düşünüldüğünde, kadınlar yaklaşık 1 milyon düğüm

atarak halıyı bitirmektedirler. Ancak bu kadar emek-yoğun bir işte çalışan kadınlar yasal güvenceleri olmadan ayda asgari ücretin yarısı bir ücrete çalışmaktadırlar. Halı dokuma evinde, yalnızca dokuma ustası olarak görev yapan Sevde ve Zeynep'in düzenli geliri ve sosyal güvencesi bulunmaktadır:

Sigorta bizim ödüyorlar. Halı dokuyanların ödenmiyor. Güvence işte köy yerinde böyle bir avantajın olması da iyi bir şey (Zeynep, Yaş 43, Usta Öğretici).

Halı dokuma evinde düzenli gelire ve sosyal güvenceye sahip olmayan kadınların emeği, düşük ücretler ve güvencesiz koşullar altında değersizleşmektedir. Görüşmelerde kadınlar, eşlerinin atölyeye gelip halı dokumalarına izin vermediklerini ifade etmişlerdir:

O izin vermiyor, otur evde diyor da ben onu dinlemiyorum (Nuriye, Yaş 39, Dokumacı).

Eşlere kalırsa gitme diyor ama hani çocuklar daha rahat etsin diye biz geliyoruz. Ücreti düşük, kendine vakit ayıramıyorsun hani yapacağın işi yapamıyorsun. Anca hafta sonunu bekliyorsun (Havva, Yaş 42, Dokumacı).

Burada dokuma ustası olarak görev yapan, düzenli gelir ve güvenceye sahip olan Sevde ve Zeynep ise eşlerinin kendilerini desteklediklerini ifade etmişlerdir. Ancak aldıkları ücret üzerinde tek başına denetim sahibi olmadıkları görülmüştür:

O da destekliyor, yardımcı oluyor şey yapmıyor (Sevde, Yaş 49, Usta Öğretici).

O memnun. Karttan parayı çekiverdi mi memnun. Kim memnun olmaz. Gerektiğinde ben de harcarım, gerektiğinde o da harcar. Herkes harcamasından birbirinden haberdardır (Zeynep, Yaş 43, Usta Öğretici).

Sosyal güvencesi olan Zeynep, sosyal güvencesi olmayan eşinin hayvanları üzerine alamadığını, bu nedenle kendisinin hayvanları üzerine aldığını ifade etmiştir. Sosyal güvencenin kırsal kesimde kadına mal sahipliğinde avantaj sağladığı ancak “son çare” olarak kadına başvurulduğu görülmektedir:

Hayvanlar benim üstüme. Sigorta işlemlerinden dolayı üstüne alamadı (Zeynep, Yaş 43, Usta Öğretici).

Parça başı, sıra başı iş kadının yoğun emeğini gizlemektedir. Bu dokuma evinde küresel pazarlar için güvencesiz ve düşük gelire çalışan kadınların emeği Atasü Topçuoğlu'nun (2010, s. 122) ifadesiyle ataerkil ve kapitalist saklama pratikleri altında

değersizleşmektedir. Enformel ev eksenli üretim üzerinden kadın emeğini inceleyen Atasü Topçuoğlu (2010, s. 121) evde yapılan üretimin iş kategorisinin dışına itilmesiyle kadın emeğinin saklanarak değersizleştirildiğini ifade eder. Bu konuda Kümbetoğlu (2012, s. 72), kadınlarca yapılan pek çok faaliyetin iş kategorisi dışında değerlendirildiği için kadınların işçi olarak tanımlanmadığını ifade etmiştir. Bu durum Meslek Eğitim Kursları kapsamında açılan halı dokuma evlerinde çalışan kadınların yaptıkları emek yoğun işin gizli kalmasına yol açmaktadır. Dokunan halılar uluslararası pazarlarda yerini alırken kadınlar ise güvencesiz ve düşük ücretlere tüm gün halı dokuma evinde çalışmakta bunun yanı sıra ev işi, bakım işi ve tarımsal işlerin sorumluluğunu da üstlenmektedir. Bu konuda kadınlar, özel şirket zamanında küçük yaşta çocukları olanların atölyeye gelemediklerini, bu yüzden evlerinde halı dokuduklarını belirtmiştir. Görüşme yapılan kadınlardan Sevde, kendisinin öncesinde ev işlerinden arta kalan zamanlarda genellikle de akşamları halı dokumuş olduğunu ifade etmiştir:

Yani evde çocuğun ufak kime koycen de gelcen mecbur ona bir işini hallediyon, oyuncak veriyon eline halını dokuyon. Bi gezdiriyon ediyon dışarlara, bir uyutuyon ondan sonra halı dokuyon. Akşamları dokuyordum. Ev işlerini yapıyon, yemeğini yapıyon, istediğin zaman yapabiliyon (Sevde, Yaş 49, Usta Öğretici).

Çocuk bakımı, kadınların çoğu durumda ücretli emek piyasasına girmesinde bir engel olarak görülür. Ancak kadınların ev eksenli çalışması, işverenler için bir engel olmaktan çıkar ve maliyetleri azaltılmanın en iyi yolu olarak görülür. Kadınlar için ise ev içi işler ile ücretli çalışmanın iç içe geçtiği sömürü ilişkisi ikiye katlanır. Bu görüşme esnasında başka bir kadın bu konuda düşüncesini belirtmiş, evde halı dokumanın belirli bir zamanının olmaması ve aynı zamanda ev işleriyle ilgilenildiğinde halı dokumaya kısıtlı bir vaktin kalması sebebiyle atölyede halının daha çok dokunabildiğini ifade etmiştir. Bu durum Acar Savran'a (2020, s. 11) göre, ev içinde yapılan işlerin mesai saatlerinin olmaması, çalışmayla dinlenmeyi, iş zamanıyla boş zamanı iç içe geçiren doğasından kaynaklanmaktadır.

Ama evde de burdaki yaptığın işi yapamıyon çünkü daha çok bir yemeğine bakıyon bir diğer ev işini yapman gerekiyor burda başında olduğun için daha çok dokuyorsun (Havva, Yaş 42, Dokumacı).

Geçmişte kullanım amaçlı dokunan ürünler günümüzde kapitalist ilişkilerle birlikte piyasa için üretilir hale gelmiştir. Dış pazarlara el emeği ürünlerin ihraç edilmesi ve ürünlerin turistik bir değere kavuşması ile birlikte kadınların el emeği ürünlerine olan talep artmıştır. Dolayısıyla açılan dokuma kursları, kadın emeği aracılığıyla dokuma ürünlerinin pazara açılan kapısı olmuştur. El emeği ürünlerin turistik bir değere kavuşması ile birlikte kırsal kesimde açılan dokuma kurslarında, geleneksel dokumacılık teknikleri kadınlara öğretilerek el emeği ürünlerin piyasada dolaşıma girmesi sağlanmaktadır.

4.1.4. Halı Dokuma Evinde Kurulan Arkadaşlık İlişkileri

Kadınların içinde yer aldıkları sosyal ilişki ağları; evin sınırları dışında kendilerine yer açtıkları, burada yaşamın içinden tüm konuları ve konuşulmayanları konuştukları alan olarak karşımıza çıkmaktadır. Ev işinden çocuk bakımına, tarlada ekim-dikim işinden evlilikleri ile ilgili konulara kadar pek çok konuda kadınlar birbirleriyle alışveriş içinde olurlar. Sirman (1993, s. 255), bu enformasyon ağı ile kadınların diğer hanelerde olup bitenler hakkında sahip olduğu bilgiler ile köyde yer edindiğini ve bu bilgi ağının kadını güçlendirerek aile içindeki statüsünü değiştirdiğini ifade eder. Kırsal kesimde kadınların hane dışındaki kimlikleri, hane içi güç ilişkilerinin belirleyicisi olmaktadır (Sirman 1993, s. 255). Karkıner (2006), tarımda kadının güçlü olduğu alanlardan birisinin, kadınlar arası bilgi aktarımı olduğunu ifade etmektedir. Benzer şekilde Ilcan (1998, s. 55), Türkiye'nin kuzeybatısında yaptığı bir çalışmada kadınların kırsal kesimde rutin işleri yerine getiren basit öznelere olmadığını, mekân ve zaman sağlama yoluyla alternatif pratikler ve düşünce tarzları ürettiklerini ifade eder. Kadınların kendilerine alan açarak otoriter ilişkilerden uzaklaştıkları bir eşik yarattığını ifade eden Ilcan (1998, s. 56), burada kadınların konuşulmayanları konuşarak bir değişim çağrısında bulunduğunu, Sirman'ın çalışmasıyla benzer şekilde sınır ötesi sosyal ağlar kurarak kendilerine yeni olanaklar yarattıklarını belirtir. Metaforik olarak kullandığı “göçebelik” kavramıyla kadınların pratiklerinin, düşüncelerinin sabit kimlikleri yıkararak sınırları aştığı, “doğal” kabul edileni sorguladığı bir düşünme aracı kullanır (Ilcan, 1998, s. 57). Bu terimin yerleşik düşünce ve pratiklerin sorgulandığı bir tür eleştirel farkındalık olduğunu ifade eder. Evin içerisi gündelik işlerin yerine getirildiği bir mekândan fazlası olarak kadınların toplandığı, birbirleriyle fikir alışverişinde bulunduğu sosyal alan olma özelliği göstermektedir. Bu durum yalnızca evin içerisiyle sınırlı olmayıp halı dokuma

atölyesinde, kışlık yiyecek hazırlamak için bir araya gelinen bahçede, ekmek yoğurma makinesinin başında kısacası kadınların bir araya geldiği her mekânda konuşulacak bir mesele ve paylaşılacak bir hikâye mevcuttur. Ilcan'ın (1998, s. 68) ifadesiyle kadınlar, köy içerisinde hareketsiz oturmamaktadırlar. Kadınların yerleşik normlar karşısında her zaman yaptıkları bir strateji ve görünür olmayı hatırlatma araçları vardır. Ilcan (1998, s. 69) “anlatma siyaseti”nin kadınlar arasında eleştirel bir farkındalık yaratarak kadınların yerleşik pratiklere meydan okumalarına olanak tanıdığını ifade eder.

Bu halı dokuma evinde görüşme yapılan kadınlar, ortamın birbirleriyle konuşabilecekleri konulara fırsat tanıdığını ve burada bir araya gelerek farklı etkinlikler yaptıklarını ifade etmişlerdir. Bu alanda kadınlar yardımlaşma ve dayanışmanın yanı sıra sıkıntılarını, üzüntülerini, paylaşmakta ya da dokuma yaparken bu sıkıntılarından uzaklaştığını ifade etmektedirler. Bu durum “özel” alan ile çalışma alanının iç içe geçmesi anlamına gelmektedir. Kadınlar gündelik yaşamda karşılaştıkları problemleri, ev içi alanla ilgili sıkıntılarını halı dokudukları yerlerde bir araya gelerek paylaşmakta, evin dışında kendilerine “özel” bir alan açmaktadır. Halı dokuma evinde açılan bu özel alanda kadınlar “anlatma siyaseti” ile köyde kadın olmanın zorluklarıyla mücadele etmektedirler:

Çok iyi mesela biz bir gün gelmedik, evde kaldığımız zaman canımız sıkılıyor. Burda oturuyoruz mesela yerli malı haftasında yerli malı yapıyoruz. Normal şeylerde etkinlikler yapıyoruz. Hamur işi bir şeyler yapıyoruz toplanıyoruz o açıdan güzel (Havva, Yaş 42, Dokumacı).

Çok güzel. Burda işte sabah geliyoruz, ya ben sobayı yakıyor ya arkadaşlardan biri yakıyor. Oturuyor, öğlen çayımızı yapıyoruz, öğleden sonra kahvemizi içiyor. Muhabbet hem çalışma böyle bir gün gibi (Zeynep, Yaş 43, Usta Öğretici).

Hafta içi daha iyi oluyor burda vakit geçirmesi. Akşama kadar konuşuyor eve bir varıyoruz yorgunluk, muhabbeti kesiyor. Ben bicik vardığım zaman yoruluyor muyum bilmiyorum evde de konuşmak canım istemiyor. Kızım da diyor ki anne diyor enerjini güle konuşa halıda harcıyor diyo, bizi de azarlıyor (Sevgi, Yaş 46, Dokumacı).

Dokuma evi ortamı kadınlar için sosyal ilişki ağının merkezidir. Kadınlar burada hangi gıdaları ne zaman hazırlayacaklarını tartışmakta, çocuklarının eğitimi ile ilgili konularda, tarımsal işlerde, eşleriyle anlaşmazlık durumlarında fikir alışverişinde bulunmaktadır. Aynı zamanda kadınların muhtara talepte bulunarak ekmek yapmak için

hamur yoğurma makinesi aldirmaları, bu zorluklarla mücadele içinde olduklarını göstermektedir. Bu konuda Kıray (1998, s. 122), kadınların kırsal kesimde kocalarına bağımlı pasif bireyler olmadıklarını, kadın dünyasının kendine has sosyal yapısı olduğunu ve kadının kocalarından bağımsız etkinlikler yapıp yönettiklerini ifade etmiştir.

4.2. Halı Dokuma Evinden Elde Edilen Gelirin Kullanımı

Kadının kendi emek gücü üzerindeki denetimi ve elde ettiği gelir üzerinde söz sahibi olma durumu, ataerkil ve kapitalist ilişkiler çerçevesinde sınırlandırılmıştır. Nitekim kadının ücretli işten elde ettiği kazancın erkeğin elde ettiği kazanca göre ikincil olarak görülmesi, kadının kendi kazancı üzerinde denetim kurmasını engellemektedir. Kadın emek gücünün tasarrufunun ataerkil ve kapitalist ilişkilerin elinde olması, çoğu durumda kadının hangi alanlarda harcamalar yapabileceğini belirleme gücüne sahiptir. Bu anlamda kadının kazancı ev için bir katkı, eve harçlık, ya da küçük masrafları karşılama durumu olarak ikincilleştirildiğinde kadının emeği değersizleşirken yapılan iş ise, bir iş kategorisi içine dâhil edilmez. Çoğu durumda kadınların da kendilerini çalışan statüsünde değerlendirmiyor oluşu emeklerinin gizli kalmasına katkıda bulunmaktadır. Kadınların kendilerini çalışan olarak görmemelerinin sebebi ise işlerinin süresiz, düşük ücretli olması ve aile geliri yükseldiğinde bu tür çalışmaların terk edileceğine yönelik inançtır (Ergüneş, 2010, s. 201). Bu anlamda halı dokuma evinden elde edilen gelir üzerinde söz sahibi olma durumu kadınların kendi kazançlarını nasıl niteledikleri ve hangi alanlarda harcama yapabildikleri ile ilişkilidir.

Güvencesiz çalışma, düşük ücret, esnek çalışma biçimi kadının “eve ekmek getiren”, “evi geçindiren” kişi olarak görülmesini engellemektedir. Erkekler ile kadınlar arasındaki çalışma koşullarının farklı olması kadınların erkeklere ekonomik olarak bağımlılığının sürmesini sağlamaktadır (Hartmann, 2020, s. 189). Hartmann (2020, s. 191), ataerkilliğin de sermaye gibi esnek ve uyarlanabilir bir hale geldiğini ifade ederek bu ikilinin kadın emeği üzerinde giderek daha fazla denetim kurmaya yarayan mekanizmalar geliştirdiğini ifade eder. Ataerkilliğin iş koşullarına uygun, esnek bir hale gelmesi, kadının ücretli bir işte çalıştıktan sonra eve gelip ev işlerini yerine getirmesini pekiştirmektedir. Peki ücretli bir işe girmek kadınlara güçlendirici bir deneyim sunar mı? Bu konuda Öztürk (2010, s. 120- 121), kadınların ücretli bir işe girdiklerinde yaşamlarının farklı noktalarında kontrol olanağı

yakalayabildikleri, geleneksel aile ilişkilerinden sıyrılabildikleri, kişisel ihtiyaçlarını karşılayabildikleri ve çocuklarının geleceğinde karar sahibi olabildikleri olumlu sonuçları olan çalışmaların mevcut olduğunu ifade etmiştir. Ancak bu durumlarda ataerkil ilişkilerin, hane içinden çalışma yaşamına kadar tüm alanlara derinlemesine yerleşmiş olduğunu, çoğu durumda kadınların harcamaları üzerinde söz sahibi olamadıklarını belirtmiştir. Öncelikle bu halı dokuma evinde çalışan kadınlar, kazandıkları ücretleri evin geçimine katkı ve çoğunlukla da çocukların okul giderleri için bir harçlık olarak görmüşlerdir:

Çocuklara harçlık, evin geçimine katkı. Para olsun da nereye olursa gidiyor. Çocuk okuyor (Nuriye, Yaş 39, Dokumacı).

Köylük yerde başka gelir kaynağı yok mecburen. En azından çocukların okul masrafı çıkıyor işte. Çocuklara gidiyor, kendine bir şey yok (Havva, Yaş 42, Dokumacı).

Ya aylak evde duracağımıza eve beş on kuruş katkımız olsun dedik (Ümran, Yaş 42, Dokumacı).

Çocuklara harcıyoz. Ev içi, evin masrafı. Bir kira ödemiyoz biz köy yerinde, kalan her şey faturanmış, şununmuş, çocukların kontörüymüş, telefon almasıymış. Çok çok masraf çok hiç dile getirmiyon (Zeynep, Yaş 43, Usta Öğretici).

Bu halı dokuma evinde usta öğretici olarak görev yapan, sosyal güvencesi olan, düzenli ücret alan Sevde ise elde ettiği geliri ailenin ana geçim kaynağı olarak görmüş ancak elde ettiği gelir üzerinde söz sahibi olamadığını şu ifadelerle dile getirmiştir:

Aileye bakıyon. Eve. Bir eşim diyor araba aldık geçen sene, bu sene diyor traktör alcen diyo. Bir tarla aldık öyle işlere kendimize arsa aldık iki katlı ev yaptırıldı öyle (Sevde, Yaş 49, Usta Öğretici).

Bu durum kadınların her ne kadar güvenceli ve düzenli ücretli işlerde çalışsalar bile kendi gelirleri üzerinde söz sahibi olma durumlarının sınırlı olduğunu göstermektedir. Üstelik Sevde'nin eşi, köy kahvesi işletmekte, dolayısıyla düzenli gelire ve güvenceye sahip olmamasına rağmen Sevde'nin kazancı üzerinde denetim kurmakta ve hangi alanlarda harcama yapılacağına karar vermektedir. Ataerkillik, ücretli bir işte çalışarak evi geçindiren kadınların emeğini “bir kadın yerine getirdiği için” görmezden gelmektedir. Bu durum ücretli kadın emeğinin tam da “eve katkı”, “harçlık” kategorileriyle eşleştirilmiş olmasıyla ilgilidir.

Dokuma evinde halı dokuyan kadınların mülkiyet sahibi olmamaları, hane içi karar alma süreçlerine katılımlarının sınırlı olması ücretli bir işte çalışmanın kadınların yaşamında önemli bir getiri sağlamadığını bize göstermektedir. Nitekim kırsal kesimde kadınlar, gelir sahibi olduğu durumlarda kendi kişisel ihtiyaçlarını karşılamak yerine öncelikle çocuklarının ve evin ihtiyaçlarını karşılamaktadırlar. Dolayısıyla bu araştırmada kadınların halı dokumadan elde ettiği geliri ev ve çocuklarıyla ilgili durumlarda harcadığı görülmektedir. Kadınlar, ev içinde gerçekleştirilebilecek boya, tadilat gibi durumlarda söz sahibi olduğunu ve eşleriyle beraber bu işleri yaptıklarını ifade ederken, eve dışarıdan alınacak eşya olduğunda bu eşyaları eşlerinin aldıklarını ifade etmişlerdir:

Beraber yapıyoruz genelde. Yazın mesela bahar geldi mi bahar temizliği yapıyoruz. Halıları yıkıyoruz işte badana, boya beraber yapıyoruz (Havva, Yaş 42, Dokumacı).

Kendi evimizinkini ben karar veriyom. Mesela yaz ayında şu zaman işte işler çıkmadan badanasını olsun diye ben şey yapıyom, olsun diyom. Kendim yapamayon öyle badana işini, badanayla işim olmuyor (Sevgi, Yaş 46, Dokumacı).

Görüşme yapılan kadınlar, köy dışında taksitle alınması gereken bir eşya olduğunda düzenli gelire sahip olamadıkları için bu eşyaları kendilerinin değil eşlerinin aldığını ifade etmişlerdir. Dolayısıyla güvencesiz çalışma ve düzensiz gelir, kadınların tüketim mallarına erişiminde önlerine sınır koymaktadır:

Ya onları genelde erkekler alıyor. Taksitle falan alıyon ya genelde onların ismi geçiyor hani bayanların ismi geçmiyor. Eşi olmazsa anca öyle (Havva, Yaş 42, Dokumacı).

Kabın kacağın eksik oldu mu kendin alıyon. Başka türlü bir şey eksik oldu mu eşin alıyor. Ucuz bir şey oldu mu kendin alıyon, pahalı bir şey oldu mu eşin alıyor (Ümran, Yaş 42, Dokumacı).

Bu dokuma evinde çalışan kadınlara halı dokumaya başlamadan önce ve sonra kararlara katılmanızda bir değişiklik oldu mu? sorusu yöneltildiğinde ise bir değişiklik olmadığını ifade eden kadınlar olduğu gibi özgüven kazandığını ifade eden kadınlar da olmuştur:

Yok yok olmadı aynı devam (Havva, Yaş 42, Dokumacı).

Para alınca daha değişiyor insan. Adamların azcık sesini kesiyoz. İnsan parayı kazanınca daha bir başka oluyor. Sanki ötekinde büzölüp duruyon gibi (Sevgi, Yaş 46, Dokumacı).

Kadınlar, köyde gelir getirici işlerin her zaman içerisinde yer alarak baş aktörü olmuşlardır. Bu işler tarladan toplanan çileklerin satılmasından, hayvancılıktan elde edilen süt ve yumurtaların satışına ve tüm bunların yanında halı dokumaya kadar kırsal yaşamın sürdürülmesini sağlayan ekonomik faaliyetlerin hepsini içermektedir. Bu emek yoğun işler mülkiyet sahibi olmada, hane içi kararlara katılımda, kişisel ihtiyaçları karşılamada kadınlara önemli bir getiri sunmamaktadır. Kadınların bir kısmı ise ücretli bir işte çalıştıklarında daha fazla özgüven kazandıklarını ifade etmiş olsa da hâlâ kazançları üzerinde denetim kuramamaktadır. Ancak kadınların yerleşik ataerkil ilişkilerle sürekli mücadele içinde oldukları da görülmektedir. Bu çalışmayla benzer şekilde Özyeğin (2005, s.280-281), kentlerde kapıcı eşleriyle ilgili çalışmasında, ücretli bir işte çalışarak para kazanan kadınların özdeğer duygusu edindiklerini ve kazandıkları ücret ile aileyi geçindirdikleri ve çocuklarının yaşam olanaklarını iyileştirmelerine olanak tanıdığı için ücretli işte çalışmaya kararlı olduklarını ifade etmiştir.

4.3. Köyde Ev İçinde ve Ev Dışındaki İşler

Kırsal kesimde kadınlar; ev içinde gerçekleştirilen yemek, temizlik ve bakım işlerinden ev dışında gerçekleştirilen tarımsal işlere ve hayvanların bakımına kadar tüm emek yoğun işlerde ücretsiz olarak çalışmaktadır. Cinsiyete dayalı işbölümünün eşitsiz olması, kadınların emek-zamanını, emek kullanma biçimlerini ve faaliyetlerini biçimlendirmekte ve kadınların bu sınırlar içerisinde hareket etmesine neden olmaktadır. Kırsal kesimde kadınların gerçekleştirdiği emek-yoğun faaliyetler oldukça çeşitli olmakla birlikte erkeklerin faaliyetleri ise mekanize olmuş tarımsal işlerde ve üretilen ürünleri pazarlamakta karşımıza çıkmaktadır. Kadınların üretici ve yeniden üretici rolleriyle kırsal kesimde harcadığı emeğin vazgeçilmez olmasına rağmen ikincil bir konumda oluşu ataerkil ilişkilerin derinlemesine yerleşmiş olduğu bu köklerin yeniden sorgulanması ve görünmeyen emeğin görünür hale gelmesi açısından önemlidir. Bu anlamda kadınların yerine getirdiği ev içi, ev dışı işler ve ücretli emek bir bütün olarak köyde kadının bir günlük yaşam seyrinde gözlenebilmektedir.

Kadınların Kınık Köyü'nde ev içi işleri; yemek, temizlik yapma, çocukların bakımı, yaşlı ve engelli bakım emeğinden oluşmaktadır. Görüşülen kadınlardan Havva, alt katında oturan engelli görümcenin bakımıyla ilgilendiğini ifade ederken Sevgi, yatağa bağımlı kayınvalidesine, eltişiyle birlikte dönüşümlü olarak iki günde bir baktığını, halı dokuma evine geldiği günlerde ise hasta kayınvalidesiyle kızının ilgilendiğini ifade etmiştir. Çocuk bakımında ise Havva, halı dokuma evine geldiği günlerde, henüz okul çağına gelmemiş dört yaşındaki çocuğunun bakımını alt katında oturan kayınvalidesinin üstlendiğini ifade etmiştir. Halı dokuma evinin hemen yanında bulunan ilköğretim okulunda çocukları ilkokula giden kadınlar, bu dokuma evine gelirken çocuklarını okula bıraktıklarını ve okul çıkışı çocuklarıyla birlikte evlerine döndüklerini belirtmişlerdir:

Okulda çocuklar var benim de, hem okula çocukları getiriyorum sabahleyin onlarla bir kendim de geliyorum. Giderken de götürüyorum çocukları okuldan çıkınca (Nuriye, Yaş 39, Dokumacı).

Havva ise okulun eve uzak olması sebebiyle çocuklarını okula getirip götürürken arkadaşlarının tavsiyesiyle okulun yanındaki halı dokuma evinde çalışmaya başladığını ifade etmiştir:

Ben zaten ev uzak olduğu için çocukları getiriyorum ya okula ev de uzak. Arkadaşlar dedi nasıl olsa geliyon. En azından evde de ufak çocuk yoktu, gel dediler biz de başladık (Havva, Yaş 42, Dokumacı).

Kadınlar kendileri dokuma evindeyken çocukların, hayvanların bakımını, yemek yapma işini kızları ya da birlikte yaşadıkları kayınvalidelerinin üstlendiklerini belirtmişlerdir. Ev işlerini yerine getirecek birileri olmadığında, kadınlar çalışma saatini bitirdikten sonra sobayı yakarak yemek hazırlığına girişmekte ve hayvanların bakımıyla ilgilenmektedirler:

Kendim kapatıyon geliyon evi, gidiyon açıyon. Eve gidiyon sobanı yakıyon, yemeğini koyuyon, ondan sonra gidiyon malına bakıyon (Ümran, Yaş 42, Dokumacı).

Kızım yardım ediyor ben varınca zaten yemeği yiyo biraz dinleniyon ineklere bakıyon öyle evin işinle işte süpürge olursa, bulaşıkları çamaşırları zaten makine yıkıyor hazır. Çocukların dersleri olursa dersleri yaptın mı yardım ediyon ablası da yardımcı oluyor... (Sevde, Yaş 49, Usta Öğretici).

Bugün kayınnam evde yemekleri pişiriyor, o olmadı burdan gidiyom ben yemeğimi yapıyom. 1 buçuk 2 saat hayvanların içinde duruyom. Sağması işte ne gerekiyorsa yapıyoz (Zeynep, Yaş 43, Usta Öğretici).

Kınık Köyü’nde görüşme yapılan kadınların bir günü, hafta içi dokuma evinde çalıştıkları günler ile hafta sonları dokuma evinde çalışmadıkları günler arasında farklılık göstermektedir. Görüşme yapılan kadınlar, hafta içi çalışmaları dolayısıyla ekmek yapmak, tarla işleriyle uğraşmak, çamaşırları yıkamak gibi işleri, hafta sonuna bıraktıkları için iş yüklerinin hafta sonu arttığını ifade etmişlerdir:

Hafta sonu zaten sabah dokuza kadar uyuyorsun. Hayvan felan yok ya. E ondan sonra kalk kahvaltı hazırla işte soban sirkelencekse sobayı sirkeliyorum. Sirkelenmicekse yemek ya da hamur işi bir şeyleri, çamaşırın, çocukların yıkanması, hepsini hafta sonuna denk getiriyorsun. Buraya geldiğim zaman sanki tatil yapıyormuşum gibi, ev daha yorucu oluyor bütün işler hafta sonuna biriktiği için. Akşam 12- 1 gibi yatıyoruz belli olmuyor (Havva, Yaş 42, Dokumacı).

Hafta içi daha iyi, hafta sonu beni bir sen görsen. Çift çeker motor gibi koştur anam koştur. Hafta sonu ezanla Allahu ekber kalk. Biz kalkıyoz kayınnam soba yakıyor, çay yapıyor, kahvaltı hazırlıyor, ben doğru direkt dama iniyom. Arkamdan çocuklardan gelen oluyor, onlar biraz yardımcı oluyor öyle. İşine göre kendine yön veriyon (Zeynep, Yaş 43, Usta Öğretici).

Hafta sonu güneşin doğuşuyla kalkan kadınlar, hayvanları olan ve bu hayvanların bakımını üstlenen kadınlardır. Kadınların halı dokuma evinde çalıştıkları günler yapamadıkları ve hafta sonuna erteledikleri işler ise çoğunlukla da temizlik, hamur işleri ve tarlada ekim-dikim gibi uzun saatler süren işler olmaktadır.

Bu köyde kadınlar, tükettikleri gıda maddelerini çoğunlukla kendileri hazırlamaktadır. Bir dağ köyü olan Kınık Köyü’nün ilçeye olan uzaklığı sebebiyle köy bakkallarından yağ, şeker, un gibi hazır tüketim maddeleri alınırken süt, yumurta, sebze-meyve gibi ürünler tarım ve hayvancılıktan elde edilmektedir. Dolayısıyla 1980’lerden sonra Türkiye kırsalında metalaşma eğilimin artmasıyla birlikte, köylerde üretilmeyen malların bakkallarda satışını görmek mümkün olmuş, ancak günümüzde Kınık Köyü’nde birçok tüketim maddesi kadınlar tarafından hazırlanmaya devam etmiştir. Kadınlar ekmeklerini pişirmekte, tarlalarında yetişen domates, biber gibi ürünleri yazdan hazırlayarak kışın tüketime hazırlamakta ve bu işleri köyün meydanında bir araya gelerek hazırlamaktadır. Hemen her köyde görebileceğimiz kışlık gıdaları hazırlama işi kadınların köylerde rutin olarak yerine getirdiği ve hane halkının bir yıl boyunca tüketimine sunduğu emek-yoğun bir iştir. Halı dokuma, dikiş-nakış, örgü gibi işlerin “kadın işi” olarak görülmesiyle benzer şekilde köylerde kışlık gıdaları hazırlama işi de köylerde kadınların yerine getirdiği bir iş olarak yerleşik hale

gelmiştir. Bu işleri kadınlar, birçok alanda olduğu gibi bir araya gelerek yardımlaşma ilişkileri içerisinde yürütmektedir:

Kışlığını biz hep kendimiz hazırlarız. Salça, turşu, kurutmalık domatesin biberin her şeyin (Havva, Yaş 42, Dokumacı).

Yazdan ne olursa kurutuyoruz daha. Menemen yapıyoruz, salça, tarhana yapıyoruz, erişte yapıyoruz, yufka yapıyoruz. Biberleri diliyoruz onları kurutuyoruz yemeğe, fasulyeni, mor patlıcanını. Bütün kışlığı biz kendimiz hazırlıyoruz burda. Marketten yağdır, şeker geri kalanını kendimiz (Sevde, Yaş 49, Usta Öğretici).

Köylerde kadınlar arasında kurulan yardımlaşma ilişkileri yalnızca gıda hazırlama alanında değil, tarımsal işlerde de karşımıza çıkmaktadır. Köyde kadınlar arasında gerçekleşen “imece”, iş yükünün kadınlar arasında paylaşımını de beraberinde getirmektedir.

Kınık Köyü’nde köylülerin ana geçim kaynağı tarım ve hayvancılıktır. Tarım ve hayvancılıktan elde edilen bu ürünler, geçimlik düzeyde üretildiği gibi bir kısmı ise pazar için üretilmektedir. Bu ürünlerin pazarlama süreçlerinde ise kadınlar yer almamaktadır. Hayvancılıktan elde edilen süt, köye gelen alıcılar tarafından satın alınırken tarımdan ise çileğin satışı yapılmakta buğday, arpa, yulaf, mısır, patates, soğan, fasulye, biber, kabak, domates, bakla gibi ürünler köylülerin geçimlik düzeyde yetiştirdikleri ürünler olmaktadır:

Biz de bağ bahçe yapıyoruz. Mısır ekiyoruz mesela, çilek dikiyoruz yaz ayında topluyoruz, satıyoruz, öyle mallarımız var o şekil. Süt satıyoruz (Sevgi, Yaş 46, Dokumacı).

Ekemiyorum fazla hemen kökleyecek kadar patates, fasulye, domates, biber. Biraz buğday ektik bu sene. Herkes ekiyor burda arpasını, yulafını, ayçiçeğini, mısırını öyle yaparlar kendileri hayvanlara yedirmek için. Çilek yapıyoruz onu satıyoruz (Sevde, Yaş 49, Usta Öğretici).

Köyde yetiştirilen bu ürünlerin yanı sıra Havva, bağ yaprağı ve orman mantarını da toplayıp sattığını ifade etmiştir:

Yazın mantar çıkarsa mantar toplayıp satıyoruz. Bağ var yaprağını satıyoruz. Mantarları ben topluyorum. Pazarlamasını onu gelip birileri Bursa’dan alıyor. Biz sadece topluyoruz. Ormanda yetişiyor orman mantarı. Ama bu yıl o da olmadı oldu da satmak için olmadı hani yiyecek kadar anca bulduk (Havva, Yaş 42, Dokumacı).

Kınık Köyü’nde yetiştirilen ürün çeşitliliği fazla olmakla birlikte pazarlanan ürünlerin çeşitliliğinin daha az olduğu görülmektedir. Köyün dağ köyü olması sebebiyle il ve ilçeye olan uzaklığı burada belirleyici bir etmendir.

Köydeki kadın ve erkek arasındaki işbölümünde emek kullanımında kadınlar eşitsiz iş yüküyle karşı karşıya kalmaktadır. Köyde kadınlar ev içi işlerin ve dokuma işinin yanı sıra hayvanların bakımını üstlenmekte ve tarla işlerinin emek-yoğun aşamaları olan ekim-dikim ve toplama işlerinin tüm aşamalarında yer almaktadır. Bu konuda Karkıner (2006), her ne kadar tarımsal üretimde cinsiyete dayalı işbölümü yerleşmiş gözükse de aslında Türkiye’de tarımın “kadınlaşmış” olduğunu ve emek-yoğun işlerde kadınların yer aldığını ifade etmiştir.

Biz daha çok yapıyoruz. Ekme işini erkekler yapmıyor burada genelde hep bayanlar. Toplama işini de bayanlar ama yardım ediyorlar. Böyle taşıma işi falan olduğu zaman (Havva, Yaş 42, Dokumacı).

Buğday, arpa, yonca, mısır, patates her şeyi yapıyoruz. Çapa makinelerimiz var traktörler yapıyor. Harman sürüyoruz, motor biçiyor, biz demetlerini topluyoruz, patosa atıyoruz, tenesini ayırıyoruz, samanını dolduruyoruz çuvallara o da bizim işimiz. İlkini traktör yapıyor ama kaldırırken tabi slaj yapıyoruz slaj makinası yapıyor, kasalara dolduruyoruz onda pek bizim işimiz olmuyor. Toprağın altına gömüyoruz, traktör depiyor, koyuyor sadece harman zamanında gerekli oluyor biz (Zeynep, Yaş 43, Usta Öğretici).

Kadınlar tohum ekme işiyle toprağı hazırladıktan sonra hasat zamanında toplama, ayırma gibi işgücüne olan ihtiyacın fazla olduğu aşamalarda yer almakta, erkekler ise traktörler ve çapa makineleri aracılığıyla toprağı sürmekte kadınlar tarafından toplanan ürünleri kasalara yükleyerek satışa hazırlamaktadır. Bu konuda Kandiyoti (1985, s. 87), her ne kadar toprağın hazırlanması işlemi makineleşmiş olsa da hasat gibi işlemlerin büyük ölçüde kadın emeğine bağlı olduğunu ve özellikle küçük aile işletmelerinde kadın emeğinin kritik bir öneme sahip olduğunu ifade etmiştir. Kandiyoti’ye göre (1985, s. 87), erkekler mekanize olmuş işleri devraldığından, kadınlar çok daha fazla vasıfsız, karşılıksız ve mevsimlik işlere yönelmek durumunda kalmakta bu durum cinsiyetler arası işbölümündeki bölünmeyi derinleştirmektedir. Benzer şekilde Mies (2008, s. 70), kadınların teknolojiyi erkeklere kaptırdığını, geçimlik üretimde teknolojiyi erkekler ve kadınların kullanım değeri üretmek için kullanırken yeni teknolojilerin ise erkeklerin kontrolü altında olduğunu ifade etmiştir.

Kadınların kırsal kesimdeki iş yükü, erkeklerin mevsimlik ya da kalıcı iş arayışıyla köyden göç etmesiyle daha da artmaktadır. Bu köyde eşi yurtdışında çalışan Nuriye, köyde çocukların bakımından tarla işlerine kadar tüm sorumluluğun kendisinde olduğunu ifade etmiştir:

Yani zaten ekim zamanı geldiğinde hepsi ne ekiliyorsa onu ekiyoruz. Onu da kendim ekiyorum. Zaten adamlar evde durmadığından her işi biz kendimiz yapıyoruz. Bizim adamlar gurbette çalışıyor. Gidiyor 2 ayda geliyor. Şu anda yurtdışında (Nuriye, Yaş 39, Dokumacı).

Ülkemizde özellikle Karadeniz Bölgesi'nde tütün ve çay tarımının yapıldığı bölgelerde kadın işi olarak görülen bu işlerin kadınlar tarafından yerine getirildiği görülmekte, erkekler ise iş arayışıyla köyden göç ederek köydeki tüm sorumluluğu kadınların üzerine bırakmaktadır. Kandiyoti (1985, s. 87), geçimin kadınların çalışmasına bağlı olduğu köylerde kadınların özerklik kazanmak bir yana ataerkil ilişkilerce daha sert bir şekilde boyun eğmeye zorlandığını ifade etmiştir.

Kınık köyünde kadının bir günü, ev işleri, halı dokuma işi ve tarla işleri arasında geçmektedir. Yılın belirli zaman dilimlerinde yerine getirilmesi gereken işler, kadın ile erkek arasında bölünmüş durumdadır. Eşi çiftçilikle uğraşan Zeynep, kendisi ile eşi arasındaki işbölümünü şu sözlerle ifade etmiştir:

Benim yapacağım iş benim, onu ben biliyom zaten benimsemişim. Onu zaten söyletmez 'sen şunu yap' demeden sen yapıyon. Sen de onun yaptığı işe varmayon o da onu yapıyor. Herkesin yaptığı iş belli. Ben buraya geliyom o tarlaya gidiyor tarla da olcek işleri yapıyor. Mesela benlen bir çilek kazar, patates kazar, ekerken yardım eder. Patates çuvallarını indiriverir. Biz ekeriz, kovalara koyuruz, gübresini atar tabi erkek işini erkek yapıyor, kadın işini kadın yapıyor öyle öyle. Erkeklerin işi de kolay değil, yapamadığımız zor geldiği işimiz oldu zaman onları çağırıyor. 'gel şunu yapıver' diye. E onun için de o zor. Biz de onlara her gün bulaşık yıkatırsak onlara da o zor gelecek herkesin yaptığı işin bir zorluğu var (Zeynep, Yaş 43, Usta Öğretici).

Köyde yerine getirilen işler "kadın işi" ile "erkek işi" olarak ayrılırken bu işler köyde kadınlar ve erkekler arasında benimsenmiş durumdadır. Fiziksel olarak güç gerektiren işlerin "erkek işi" olarak kabul edilmesinin yanı sıra ince iş olarak görülen daha emek-yoğun işler ise "kadın işi" olarak kabul edilmekte, köyde yerleşik olan bu işbölümü böylece kadınların üzerinde biriktikçe artan iş yükünü gizlemektedir. Köyde, kadın ile erkek arasında ayrışan işbölümüyle kadın işinin sınırlarının çizildiğine ve çizilen bu sınırlar içerisinde yer alan

işlerin tamamıyla kadının görevi olduğuna yönelik inanç Sevde'nin şu sözlerinde ifadesini bulmaktadır:

Ya tabi eşim de yardım ediyor hayvana da olsun sonra ekinini buğdayını, bahçe işlerinden pek faydası olmaz onu da yapar da devamlı gene kadınların. Bahçe kadınıdır diyor bana. Bahçeyi ben yapıyorum şimdi (Sevde, Yaş 49, Usta Öğretici).

4.4. Köyde Kadın Olmak

Köyde kadın olmak, emek yoğun işlerin her aşamasında karşılıksız olarak yer almak, ücretli bir işe girildiğinde artan iş yüküyle karşı karşıya kalmak, yapılan işlerin ise “yatkinlik” ve “doğal” kabul edilmesiyle yüz yüze kalmak demektir. Nitekim kadınların köyde ev işi, tarla işi, dokuma işinden arta kalan vakitlerde kendilerine zaman ayıramadıkları, işlerden arta kalan vakitlerde ise hamur işi yapmak ve örgü örmek gibi işlerle uğraştıkları görülmektedir. Bunun yanı sıra kadınlar, tüm işlerden arta kalan zamanlarda çocuklarının bakımıyla ilgilenmektedir. Bu emek biçimi, kadınların kendilerine ayırabilecekleri zamanı ortadan kaldırmaktadır:

Boş vaktim oluyor oluyor. Biz el işi yaparız kazaktır, örgü öyle. Elimde işim olmadı mı canım sıkılıyor benim illa alcem onu elime o şekil (Sevgi, Yaş 46, Dokumacı).

Yok valla, en çok ondan yankınıyorum ben. Çocuklar var. Çocukları bırakıp da kendini düşünemiyon (Nuriye, Yaş 39, Dokumacı).

Bu konuda Sevde, tüm zamanının çalışarak geçtiğini kendine ait bir zamanının olmadığını ancak işleri yapmadığı durumlarda zamanının olabileceğini ifade etmiş, Zeynep ise tüm işlerini bitirdikten sonra akşamları dinlenebildiğini belirtmiştir:

Zaman yok çalışmekle. Kendi elinde temizlemezsene, yemeği yapmazsan, ocak işi yapmazsan, oturursun kendine zaman. Ama benim canım durmadığından, o iş olcek orda onu yaparsın (Sevde, Yaş 49, Usta Öğretici).

Yoo zaman yok. Zaman ne zaman, işleri bitir de öyle bir gölgeye oturursan zaman o zaman nerde... Akşam yemeğimizi yiyoz, sofrayı kaldırıyoz. Çocuklar gali izin verirlerse bakçeğimize bakıyoz, izin vermezlerse onların baktıklarına. Ya onların dediği olcek ya senin dediğin olcek (Zeynep, Yaş 43, Usta Öğretici).

Görüşülen kadınlar, köyde kadın olmanın zorluğuna dikkati çekerek kendilerinin üzerindeki iş yükünün fazla olduğunu ifade etmişlerdir:

Hiç kolaylığı yok ki zaten. Bir kolaylığı yok. Bütün sorumluluk, bütün yük kadında (Nuriye, Yaş 39, Dokumacı).

Sevgi ise evlilikle birlikte sorumluluklarının daha fazla arttığını belirterek annesinin yerine getirdiği işleri, annesinin uyguladığı şekliyle evlendikten sonra kendisinin de yerine getirdiğini ifade etmiştir. Bu durum anne-kız arasında, ev işleri hakkındaki bilgi ve beceri aktarımının kuşaklar boyu devam ettiğini bize göstermektedir:

Bekârken daha iyiydi, neden biliyon mu? Her iş anamın üstüne olurdu, ama şimdi sorumluluk senin üstüne gidiyor, o nasıl uyguladıysa sen de onu o şekil uyguluyon. Anamla bir gün bahçeye gittim, böyle anam dedi bunları unutcen dedi, yeniden öğrenmeye çalışcen dedi, ben de kabadayı gibi yok dedim, ben dedim kendim unutup da yeniden niye öğreneyim derdim, hem de doğruymuş, onlar hep doğruymuş bak. Bildiğimi de unutuyon yeniden onlar nasıl yapıyorsa o şekil öğrenmeye çalışıyon öyle. Gerçekten sorumluluğun hepsi benim üstüme (Sevgi, Yaş 46, Dokumacı).

Havva, kadın olmanın zorluğunu annelikle özdeşleştirerek çocukların bakımından kendisinin sorumlu olmasına karşın eşinin, çocukların sorumluluğunu üzerine almayışından yakınmaktadır:

Valla kadın olmanın pek kolay bir tarafı yok bence. Zor, kadın olmak, hele anne olmak daha zor. Kendini düşünemiyorsun hiç, hep çocukları düşünmek zorundasın. Anneler daha düşkün, babalar bu kadar değil, mesela çocuk hasta ateşi var, sen uyuyamıyorsun, baba uyuyor. Geceleri kalkıp çocuğu kontrol etmen gerekiyor (Havva, Yaş 42, Dokumacı).

Zeynep ise köyde kadın olmanın zorluğunu eşiyle anlaşma durumları üzerinden tanımlamakta eşiyle anlaşılamadığı durumlarda kendisi için koşulların zorlaştığını ifade etmektedir. Bu anlaşma durumu erkeğin kadın üzerinde kurduğu denetim ve baskıyı artırdığı durumlarda bozulmaktadır:

Valla zorluğu da var, kolaylığı da var. Eşinle anlaşırsen hiçbir şey zor gelmiyor. Anlaşılamadığın bir durum olursa, orda biraz süreklenme oluyor (Zeynep, Yaş 43, Usta Öğretici).

İlçeye oldukça uzak olan Kınık Köyü'nde kadınların farklı illere hareket etme imkânı oldukça kısıtlı olsa da, müftülük ve belediyelerce düzenlenen geziler aracılığıyla İstanbul, Çanakkale gibi farklı illere gitme fırsatı bulmuşlardır:

Çanakkale gezisi düzenliyorlar da muhtarlık burda düzenliyordu turla, üç otobüs böyle komşularla, arkadaşlarla gittik. Çocuklarımızı da götürdük. Bir de İstanbul gezisi oldu, onu da kuran kursu müftülük hazırladı Büyükorhan'dan. 3-4 tane otobüslen camileri gezdik, orda gezilcek yerleri (Zeynep, Yaş 43, Usta Öğretici).

Bu anlamda kırsal kesimde kadınlar, çok yönlü eşitsizliklerle karşı karşıya kalarak bu zorlukların üstesinden gelmek için sürekli bir biçimde mücadele halinde olmaktadır. Kadınların karşı karşıya kaldıkları zorluklar ise çocuk bakımı, eş ve eşin ailesiyle anlaşma durumundan tarla işlerine kadar çok farklı alanlarda çeşitlilik göstermektedir.

BEŞİNCİ BÖLÜM

5. SONUÇ

Türkiye’de, kırsal kesimde kadın emeğini konu alan çalışmalar son yıllarda önemli ölçüde artış göstermiştir. Bu çalışma, kadın emeğinin özgüllüklerini ve kırsal alanda kadınların ücretli işgücüne katılımları ile birlikte toplumsal ilişkilerde yaşanan değişimleri anlamak amacı taşımaktadır. Kadınların kırsal kesimde farklı emek kullanma biçimleri, bu çalışmada ataerkil ve kapitalist ilişkiler bağlamında ele alınmıştır. Böylece kadın emeği üzerinde denetim kuran mekanizmaların bir çözümleme çerçevesi oluşturulmuştur. Ataerkillik, kırsal alanda kadın ile erkek arasındaki işbölümünün belirleyicisi olarak kadın rolleri çerçevesinde köyde, hane içinde gerçekleştirilen ev işleri, çocuk bakımı işlerinden, hane dışında gerçekleştirilen tarımsal işler, hayvanların bakımı, yazlık-kışlık gıda maddelerini hazırlamaya kadar tüm emek yoğun işleri kadınların sorumluluğu olarak tanımlamaktadır. Bu tanımlama biçimiyle köyde gerçekleştirilen işler kesin çizgilerle birbirinden ayırarak mekanize ve sermaye yoğunluklu işler “erkek işi”, yoğun emek gücü gerektiren, “ince”, “zahmetli” işler ise “kadın işi” olarak yerleşmiştir. Kadınların “yatkinliklerinin bir sonucu” olarak görülen bu emek yoğun işler ise kadınların iş yüklerini sürekli bir biçimde artırmıştır. Kapitalist ilişkilerin köylere girmesiyle birlikte ataerkilliğin kadın emeği üzerinde kurduğu denetim ise, bu kez emek piyasasında kadın emeği üzerinde kurulan baskı ve denetim ile birleşmiştir. Nitekim ücretli bir işte çalışan kadınlar, ev içi işler, tarımsal işler ve ücretli iş döngüsünde sıkışıp kalmıştır.

Bu araştırma, Bursa’nın Büyükorhan ilçesine bağlı Kınık Köyü halı dokuma evinde çalışan kadınlar ile gerçekleştirilmiştir. Bu köye halı dokumacılığı ilk kez özel bir şirket tarafından 1980’li yıllarda girmiştir. Atölye yaklaşık 18 yıl bu köyde faaliyet göstermiş, 1998 yılına gelindiğinde ise kapanmıştır. Halı dokuma atölyesinin köyden gidişinin ardından Bursa Büyükşehir Belediyesi tarafından hazırlanan “Bursa İpeği Yeniden Hayat Bulacak” projesiyle, 2015 yılında, kırsal alanda istihdam yaratmak, göçü engellemek, yerli ipek üretimini artırmak, ipekçiliği yaşatmak ve gelecek kuşaklara aktarmak hedefleriyle Bursa içindeki birçok köyde halı dokuma evleri açılmıştır. Kınık köyünde yaklaşık 17 yıldır kapalı kalan halı dokuma atölyesi Bursa Büyükşehir Belediyesi Sanat ve Meslek Eğitim Kursları

(BUSMEK) kapsamında tekrar faaliyete girmiştir. Daha öncesinde bu köyde halı dokumada ustalaşan kadınlar kursun açılmasıyla birlikte tekrar halı dokumaya başlamıştır. Burada dokunan halılar “Hüdavendigâr” adıyla markalaştırılarak dünya pazarlarına ihraç edilmeye başlanmış ve sergiler düzenlenerek ipek halıların dış pazarlara tanıtılması amaçlanmıştır.

Bu kapsamda araştırma, küresel pazar ilişkilerinin köylere girmesiyle birlikte kadınların yaşamına olan etkisini ve köyde değişen pratikleri anlama amacı taşımıştır. Küreselleşmeyle birlikte dış pazarlara açılmada kullanılan ucuz emek gücü, emek yoğunluklu işlerin yapılmasında başvuru en temel yoldur. Bu emek yoğunluklu işleri yapanlar ise çoğunlukla kadınlar olmuş, kadınların ucuz emeğinden yararlanılarak maliyetten edilen tasarrufla uluslararası pazarlarda büyük oranlarda kâr edilmiştir. Halı dokumacılığı, tam anlamıyla emek yoğunluklu bir iştir. Sürekli olarak bir halının başında uzun saatler dokumayı gerektiren bu işin tamamlanma süresi de bir o kadar uzundur. Kınık Köyü’nde halı dokuma evinde çalışan kadınların dokudukları halılar, uluslararası pazarlarda önemli ölçüde rağbet görmüştür. Küçük yaşlardan itibaren öğrenilen dokuma işini kadınlar bir “alışkanlık” olarak adlandırırsa da köyde başka bir gelir kapısı olmaması, kadınları dokuma işini devam ettirmeye sevk etmiştir. Kırsal alanda istihdamı sağlamak adına yapılan projeler ile köyde sürdürülen kadın rollerinde ise herhangi bir değişim gözlenmemiştir. Kadınlar her zaman köyde gerçekleştirilen işlerin, halı dokumacılığında olduğu gibi, emek-yoğunluklu aşamalarında yer almaya devam etmiştir. Dolayısıyla kırsal kalkınma projelerinin kadınlar açısından sonucu, iş yükünün artması, sosyal güvenceden yoksunluk ve devam eden toplumsal cinsiyet eşitsizliğini pekiştirmek olmuştur.

Bu tezin önemli sonuçlarından bir diğeri, kadınların köyde gerçekleştirdiği ev işleri ve tarla işlerini birincil işleri olarak görmeleridir. Kadınlar tarlada ekim dikim işleri olduğunda ya da ekmek yapacak olduklarında halı dokuma evine gelmemektedirler. Bu anlamda kırsal kalkınma projeleriyle gelir yaratıcı etkinlikler kapsamında köylerde açılan halı dokuma kurslarının kadınlar açısından farklı sonuçları olmuştur: Birincisi, bu kurslarda kadınların çalışma saatleri esneklik. Bu esneklik, kadınların köyde gerçekleştirdiği ev içi işler ve tarımsal işleri aynı şekilde devam ettirmelerini sağlamaktadır. Köyde kadınların “birincil” olarak görülen işleri, ücretli bir işte çalışma ile birlikte bir değişime uğramamıştır. Nitekim kadınlar da dokuma işinden elde ettikleri kazancı ana geçim kaynağı olarak görmemiş evin

bütçesine katkı ve harçlık olarak değerlendirmişlerdir. Bunun en önemli sebeplerinden biri de düzenli gelir ve sosyal güvenceye sahip olmamaktır. İkincisi, kadınların iş yükü hafta sonu halı dokuma evine gelmedikleri günlerde artmış, kadınlar hafta içi temizlik, çamaşırları yıkamak gibi işleri hafta sonuna bıraktıklarını ifade etmişlerdir. Zira halı dokuma evinin açık olduğu günlerde yapılan dokuma işinden geriye, ev işlerini ve tarla işlerini yapacak bir zaman kalmamaktadır. Üçüncüsü, kadınların köy içerisinde hareket imkânı kısıtlı olmakla birlikte BUSMEK kapsamında dokuma evinde çalışma, köyün sınırları dışında kadınlara sosyal hareketlilik kazandırmıştır. Büyükşehir Belediyesinin düzenlediği turlarla birlikte kadınlar Çanakkale, İstanbul gibi illere gitme fırsatı bulmuştur. Dördüncüsü, genç kuşağın halı dokuma işine rağbet etmediği görülmüştür. Köyde iki gencin halı dokuma evine geldiği ancak dokuma işini bir iş olarak tanımlamadıkları görülmüştür. Gençler ücreti düşük ve güvencesi olmadığı için dokuma işinde çalışmayı tercih etmemektedirler. Dokuma evinde çalışan kadınlar ise genç neslin “sabırlı” olmadığını “zahmetli işe” katlanamadığını ifade etmiştir. İlkokuldan itibaren halı dokuyan kadınlar için dokuma işi, zahmete katlanılan bir iş olarak devam etmiştir. Beşincisi, uluslararası pazarlara açılmada, geleneksel değerleri yaşatmada her zaman akla ilk gelen emek, kadın emeği olmuştur. Daha ucuz, güvencesiz işlerde; “sabırlı”, “zahmete katlanabilen” “ince iş yapabilecek” olan kadınların emeği bu projeler için vazgeçilmezdir.

1940’lı yıllardan bugüne değin kırsal kesimde kadın emeği üzerine yapılan çalışmalar değerlendirildiğinde, köylerde kadınların içinde yer aldığı toplumsal ilişki ağı, üretim ve yeniden üretimde oynadığı rolde önemli bir değişikliğin olmadığı görülmektedir. Berkes, Kıray ve Boran’ın 1940’lı yıllarda, köylerde gerçekleştirdiği çalışmalarda da görüleceği üzere kadınlar, köylerde her zaman iş yükü fazla olan, geleneksel olarak kabul edilen kadın rolleri çerçevesinde hareket eden, çok yönlü eşitsizliklerle karşı karşıya kalan, birbirinden katı bir biçimde ayrılmış işbölümü ile tanımlanan, hane içinde ve hane dışında yaşa ve cinsiyete dayalı hiyerarşik ilişkilerle statüsü belirlenen bir grubu oluşturmaktadır. Nitekim bu çalışmanın sonucunda da Kınık Köyü’nde kadınların, ev içi işlerin ve dokuma işinin yanı sıra hayvanların bakımını üstlendiği, tarla işlerinin emek-yoğun aşamaları olan ekim-dikim ve toplama işlerinin tüm aşamalarında yer aldığı ancak ürünlerin pazarlanması aşamasında yer almadığı görülmüştür. Ayrıca kırsal kesimde yapılan ilk çalışmalarda görüldüğü gibi

bugün de Kınık Köyü'nde kadınlar, tükettikleri gıda maddelerini çoğunlukla kendileri hazırlamaktadır. Araştırma kapsamında görüşülen kadınlar, köyde artan iş yüküne dikkati çekerek bütün sorumluluğun ve yükün kendileri üzerinde olduğunu, köyde kadın olmanın eşle yaşanan anlaşmazlık durumlarında, annelikle birlikte gelen sorumluluklar arttığında daha da zorlaştığını ifade etmişlerdir.

Kırsal kesimde yapılan ilk çalışmalarda, kadınların mirastan pay alma durumlarının ve karar alma mekanizmalarına katılımlarının oldukça sınırlı olduğu, elde edilen gelirin harcanmasında bağımsız olamadıkları görülmektedir. Bu ilk çalışmalardan hareketle günümüzde kırsal alanda kadın emeğinin durumu üzerine yapılan çalışmalarda kadınların karşı karşıya kaldığı eşitsiz ilişki biçimlerinin devam ettiği görülmektedir. Nitekim bu çalışmada Kınık Köyü'nde kadınların dokuma işinden elde ettiği gelir ile ev içi ve çocukların bakımıyla ilgili konularda karar alabildikleri ancak sermaye yoğunluklu ve mekanize olan işlerde karar alma durumlarının oldukça sınırlı olduğu görülmüştür. Kadınların kazandığı ücretler evin tadilatı, tarımsal işler için traktörün alınması ve çoğunlukla da çocukların okul masrafları için kullanılmıştır. Ayrıca güvencesiz ve düşük ücretlere çalışma kadınların tüketim mallarına erişimlerinde önlerine sınır koymuştur.

Köylerde yerleşik ataerkil ilişkilerin değişmesinin oldukça zor olduğu, yapılan çalışmaların seyri ve sonuçlarına bakıldığında açık bir şekilde gözlenmektedir. Köylerde kadın ve erkek rolleri; üretim biçiminin değişmesi, toplumsal ilişki biçimlerinin farklılaşması, küresel ilişkilerin köylere girmesi durumlarında bile önemli bir değişikliğe uğramamıştır. Kadınlar, geçmişte olduğu gibi bugün de ataerkil ilişkilerce belirlenen sınırlar içerisinde yaşamlarını sürdürmeye devam etmektedir. Bu anlamda feminist hareketin farklı alanlarda kadınların güçlenmesi ve özgürleşmesi adına sürdürdüğü mücadele, köklü ilişkileri değiştirmeye yönelik olarak zorlu bir mücadeledir. Kadınların kendi deneyimleri aracılığıyla anlattıkları ise daha fazla kadının sesinin duyulması ve kendi yaşam hikâyelerinin fark edilmesi adına önemlidir. Ataerkil yapıda oluşan çatlakların yeniden kapatılması ve her defasında yeniden üretilmesini sağlayan mekanizmaları çözümlemek, kadının ezilmişliği konusunda sürdürülen mücadelede bir temel sağlayacaktır. Bu anlamda öncelikle, kadınlar tarafından yerine getirilen işlerin hem kendileri hem de erkekler tarafından temel bir iş olarak görülmesi gerekmektedir. Bunun için sosyal güvenceye sahip olmak ve eşit ücret almanın

yanı sıra toplumda yerleşik inanç ve algılarla da mücadele edilmelidir. Ataerkil ilişkiler bağlamında kadınların zahmete katlanan, erkeklerden daha sabırlı ve ince işleri yerine getirmeye yatkın olan gibi kalıplara sokulması, bu yapının yeniden üretilmesini sağlamaktadır. Bu kalıpları yıkmak, kadın emeğinin görünür kılınması konusunda sürdürülen mücadelelerle mümkün olacaktır.

KAYNAKÇA

- Acar Savran, G. (2003). *Kadınların Emeğini Görünür Kılmak: Marx'dan Delphy'ye Bir Ufuk Taraması*. Praksis, sayı: 10, s.159-210.
- Acar Savran, G. (2013). *Beden Emek Tarih: Diyalektik bir Feminizm İçin*. İstanbul: Kanat Kitap.
- Acar Savran, G. (2020). İkinci Basıma Önsöz, *Kadının Görünmeyen Emeği* içinde. İstanbul: Yordam Kitap.
- Akşit, B. (1967). *Türkiye'de Azgelişmiş Kapitalizm ve Köylere Girişi*. Orta Doğu Teknik Üniversitesi Öğrenci Birliği Yayınları, Ankara: Toplumsal Araştırma Dizisi: 1.
- Akşit, B. (1987). Kırsal Dönüşüm ve Köy Araştırmaları: 1960-1980. *11. Tez*, s.11-29.
- Akşit, B. (1990). Küçük Meta Üretimi, Sosyo-Kültürel Değişme ve Güneydoğu Anadolu Sulama-Kalkınma Projeleri. *Toplum ve Bilim Dergisi*, Sayı 48-49.
- Alkan, H.I. (2015). *Tarım Sektöründe Kadın Emeği (Çarşamba Ovası Gündoğdu ve Damlataş Köylerinde Fındık, Çeltik ve Sebze Üretimi Özelinde Bir İrdeleme)*. Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara.
- Aruoba, Ç. (1973). Tarımda Geleneksel - Geçimlik Kesim, Büyüklüğü, Yapısı, İşleyişi. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 28 (03).
- Atkinson, T.G. (1974). *Amazon Odyssey: Collection Of Writings*. New York: Links Books.
- Atasü Topçuoğlu (2010). Kapitalizm ve Ataerkillik Enformel Alanda Nasıl Eklemlenir? Bilinçli Saklama ve Saklayarak Değersizleştirme Mekanizmalarının Ev Eksenli Çalışmada İşleyişi. *Kapitalizm, Ataerkillik ve Kadın Emeği Türkiye Örneği*, İstanbul: Sosyal Araştırmalar Vakfı, s. 81-133.
- Başaran, F.N. (2004). *Konya Ereğli İlçesinde El Dokuması Halıcılık ve Üretilen Halıların Özellikleri*. Ankara Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara.
- Bayhan, V. (2012-2013). Beden Sosyolojisi ve Toplumsal Cinsiyet. *Doğu Batı Dergisi*, Sayı 63, s.147-167.

- Beauvoir, S. (1993b). *Kadın “İkinci Cins” : Genç Kızlık Çağı*. İstanbul: Payel Yayınevi.
- Beauvoir, S. (1993a). *Kadın “İkinci Cins” : Bağımsızlığa Doğru*. İstanbul: Payel Yayınevi.
- Beauvoir, S. (2010). *Kadın “İkinci Cins” : Evlilik Çağı*. İstanbul: Payel Yayınevi.
- Bebel, A. (1996). *Kadın ve Sosyalizm*. İstanbul: İnter Yayınları.
- Beechey, V. (1987). *Unequal Work: Questions For Feminism*. London: Verso.
- Berik, G. (1993). Türkiye’de Kırsal Kesimde Halı Dokumacılığı ve Kadının Ezilmişliği: Karşılaştırmalı Bir Tartışma. Tekeli, Ş. (Der.) *1980’ler Türkiye’sinde Kadın Bakış Açısından Kadınlar* içinde, İstanbul: İletişim Yayınları, s. 159-177.
- Berkes, N. (1942). Bazı Ankara Köyleri Üzerinde Bir Araştırma. *Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Felsefe Enstitüsü Neşriyatı Sosyoloji Serisi* No.2, Ankara: Uzluk Basımevi.
- Berkes, M. (1943). Elvan Köyünde Sosyal Bir Araştırma. *Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, Cilt 2, Sayı 1, s.135-143.
- Berktaş, F. (2013). Feminist Teoride Açılımlar. Ecevit, Y. ve Karkıner, N. (Ed.), *Toplumsal Cinsiyet Çalışmaları*, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Benston, M.(1969). “The Political Economy of Women’s Liberation”. *Monthly Review* 21(4). <https://riseupfeministarchive.ca/activism/issues-actions/organizing-documents-of-the-early-womens-liberation-movement/politiceconomyofwomensliberation-1969-margaretbenston/> (Erişim 05/10/2020).
- Bilgin, M.H. ve Demir, E. (2008). *Türkiye El Halıcılığı Sektör Araştırması*. İstanbul: İstanbul Ticaret Odası Yayınları.
- Butler, J. (2014). *Cinsiyet Belası: Feminizm ve Kimliğin Altüst Edilmesi*. İstanbul: Metis Yayınları.
- Bora, A. (2010). *Kadınların Sınıfı: Ücretli Ev Emeği ve Kadın Öznelliğinin İnşası*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Boran, B. (1992). *Bütün Yapıtları III, Toplumsal Yapı Araştırmaları (İki Köy Çeşidinin Mukayeseli Tetkiki)*. İstanbul: Sarmal Yayınevi.

- Boratav, K. (1980). *Tarımsal Yapılar ve Kapitalizm*. Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, No: 454, Ankara.
- Böke, K. (2014). Örnekleme. Böke, K. (Ed). *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri*. İstanbul: Alfa Yayınları.
- Braverman, H. (2008). *Emek ve Tekelci Sermaye: Yirminci Yüzyılda Çalışmanın Değersizleştirilmesi*. Çiğdem Çıdamlı (Çev.), İstanbul: Kalkedon Yayınları.
- Çakır, S. (2007). Feminizm: Ataerkil İktidarın Eleştirisi, *19.Yüzyıldan 20. Yüzyıla Modern Siyasal İdeolojiler*. Birsen Örs (Der.), İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, s. 413-475.
- Dalla Costa, M. (2019). Women and the Subversion of the Community, within *Women and the subversion of the community: A Mariarosa Dalla Costa reader*. Oakland, CA: PM Press s. 39-75.
- Dedeoğlu, S. (2010). Endüstriyel Üretimde Kadın ve Göçmen Emeği: Ataerkillik ve Enformel Emek, *Kapitalizm, Ataerkillik ve Kadın Emeği Türkiye Örneği*. İstanbul: Sosyal Araştırmalar Vakfı, s.251-278.
- Delphy, C. (2020). Baş Düşman. G.A. Savran, N.T. Demiryontan (Ed). *Kadının Görünmeyen Emeği* içinde, İstanbul: Yordam Kitap, s. 89-114.
- Demir, O.Ö (2014). Nitel Araştırma Yöntemleri. Böke, K. (Ed). *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri*. İstanbul: Alfa Yayınları.
- Donovan, J. (2014). *Feminist Teori*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Douglas, C.A. (1995). *Sevgi ve Politika: Radikal Feminist ve Lezbiyen Teoriler*. Nilgöl Aydoğan (Çev.), İstanbul: Kavram Yayınları.
- Duben, A. (2012). *Kent, Aile, Tarih*. Leyla Şimşek (Çev.), İstanbul: İletişim Yayınları.
- DPT (1982). Beşinci Beş Yıllık Kalınma Planı Dokuma ve Giyim Sektörü Özel İhtisas Komisyonu: *Halıcılık Alt Komisyonu Raporu*.
- Ecevit, M. (1994). Tarımda Kadının Toplumsal Konumu: Bazı Kavramsal İlişkiler. *Amme İdaresi Dergisi*, 27(2), 89-108.

- Ecevit, Y. (2011a). Toplumsal Cinsiyet Sosyolojisine Başlangıç. Ecevit, Y. ve Karkıner, N. (Ed.), *Toplumsal Cinsiyet Sosyolojisi*, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları, s. 2-29.
- Ecevit, Y. (2011b). Türkiye’de Kadın Emeği Konulu Çalışmaların Feminist Tarihçesi. S. Sancar (Ed), *Birkaç Arpa Boyu 21. Yüzyıla Girerken Türkiye’de Feminist Çalışmalar*, İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları: 9, Birinci Cilt, s. 121-165.
- Ecevit, Y. (2013). Emek, *Toplumsal Cinsiyet Çalışmaları*. Ecevit, Y. ve Karkıner, N. (Ed.), Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları, s. 24-47.
- Engels F. (2003). *Ailenin Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni*. Eriş Yayınları.
- Engels, F. (1990). *Ailenin Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni*. Ankara: Sol Yayınları.
- Ergüneş, N. (2010). Kadınlara Yönelik Kredi Biçimleri ve Kadın Emeğinin Enformelleşmesi. *Kapitalizm, Ataerkillik ve Kadın Emeği Türkiye Örneği*, İstanbul: Sosyal Araştırmalar Vakfı, s. 185- 215.
- Firestone, S. (1993). *Cinselliğin Diyalektiği*. Yurdanur Salman (Çev.), İstanbul: Payel Yayınevi.
- Furat, M. (2014). Türkiye’de Kırsal Kalkınma Ekseninde Yoksulluk ve Kadın. Topçuoğlu A., Aksan G., Alptekin D. (Ed.), *Yoksulluk ve Kadın içinde*, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Giddens, A. (2010). *Kapitalizm ve Modern Sosyal Teori: Marx, Durkheim ve Max Weber’in Çalışmalarının Bir Analizi*. Ümit Tatlıcan (Çev.), İstanbul: İletişim Yayınları.
- Gökkaya, A. (2011). *Fethiye İlçesi Eldirek Köyü Kilim Dokumacılığı ve Yöresel Özellikleri*. Gazi Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara.
- Gönüllü Atakan, A. (2014). *Women’s Changing Experiences With Patriarchy During Rural Transformation Of Turkey: A Case Study In A Central Anatolian Town Avanos*. Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara.

- Gündüz Hoşgör, A. (2011). Kalkınma ve Kırsal Kadının Değişen Toplumsal Konumu: Türkiye Deneyimi Üzerinden Karadeniz Bölgesindeki İki Vaka'nın Analizi. S. Sancar (Ed), *Birkaç Arpa Boyu 21. Yüzyıla Girerken Türkiye’de Feminist Çalışmalar*, İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları: 9, Birinci Cilt, s. 219-247.
- Gür, F. (2016). Bir Tütün Köyünde Tarımsal Dönüşüm ve Kadın Emeği. *Folklor/Edebiyat Dergisi*, Cilt:22, Sayı:86, s.141-156.
- Hartmann, H. (2020). Marksizmle Feminizmin Mutsuz Evliliği. G.A. Savran, N.T. Demiryontan (Ed). *Kadının Görünmeyen Emeği* içinde, İstanbul: Yordam Kitap, s. 157-206.
- Heywood, A. (2013). *Siyasi İdeolojiler: Bir Giriş*. Ahmet Kemal Bayram, Özgür Tüfekçi, Hüsamettin İnaç, Şeyma Akın, Buğra Kalkan (Çev.), Ankara: Adres Yayınları.
- Ilcan, S. (1994). “Peasant Struggles and Social Change: Migration, Households and Gender in Rural Turkish Society,” *International Migration Review*, sayı: 28, s. 554-79.
- Ilcan, S. (1998). Challenging Settlement: Rural Women's Culture of Dis-placement, into the *Transgressing Borders: Critical Perspectives on Gender, Household, and Culture*, Westport, Conn.: Bergin & Garvey, s. 55-73.
- Kandiyoti, D. (1985). *Women in Rural Production Systems: Problems and Policies*. Paris: Unesco.
- Kandiyoti, D. (2013). *Cariyeler, Bacılar, Yurttaşlar: Kimlikler ve Toplumsal Dönüşümler*. İstanbul: Metis Yayınları.
- Karkıner, N. (2006) Tarımda Kadın ve Bazı Yapısal İlişkiler. *İktisat Dergisi*, s.24-30.
- Kautsky, K. (1990). *Seçilmiş Politik Yazılar*. İstanbul: Kavram Yayınları.
- Kazgan, G. (2006). *Tanzimat’tan 21. Yüzyıla Türkiye Ekonomisi: Birinci Küreselleşmeden İkinci Küreselleşmeye*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Kergoat, D. (2009). Cinsiyete Dayalı İşbölümü ve Cinsiyetin Toplumsal İlişkileri. *Praksis*, sayı:20, s.09-16.
- Keyder, Ç. (1983). *Toplumsal Tarih Çalışmaları*. Ankara: Dost Kitabevi Yayınları.

- Keyder, Ç. ve Yenal, Z. (2013). *Bildiğimiz Tarımın Sonu: Küresel İktidar ve Köylülük*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Kıray, M.B. (1998). *Değişen Toplum Yapısı*. Ankara: Bağlam Yayıncılık.
- Kıray, M.B. (2000). Ereğli - Ağır Sanayiden Önce Bir Sahil Kasabası. *Toplu Eserleri 6*, İstanbul: Bağlam Yayıncılık.
- Kümbetoğlu, B. (2012). Görünmeyen Sektörün İşçileri ve Sağlık Sorunları: Bir Uygulama Projesinin Düşündürdükleri. *Kadın Araştırmaları Dergisi*, 0 (5).
- Kristeva, J. (2007). *Ruhun Yeni Hastalıkları*. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Lenin, V.İ. (2010). *Kadınların Kurtuluşu*. İstanbul: Akademi Yayın.
- Marx, K. (2013). *1844 El Yazmaları*. İstanbul: Birikim Yayınları.
- Marx, K. (2011). *Kapital: Ekonomi Politikinin Eleştirisi*. Cilt 1, Mehmet Selik - Nail Satlıhan (Çev.), İstanbul: Yordam Kitap.
- Milli Eğitim Bakanlığı (MEB). (2012). *El Sanatları Teknolojisi: Halı Dokuma*. Ankara.
- Meulenbelt A. (1987). *Feminizm ve Sosyalizm*. Erman Demirci (Çev.), İstanbul: Yazın Yayıncılık.
- Michel, A. (1993). *Feminizm*. Şirin Tekeli (Çev.), İstanbul: İletişim Yayınları.
- Millett, K. (1970). *Sexual Politics*. USA: University Of Illinois Press.
- Mitchell, J. (2006). *Kadınlar: En Uzun Devrim*. Gülseli İnal - Gülnur Savran - Şirin Tekeli Feraye Tınç - Şule Torun - Yaprak Zihnioğlu (Çev.), İstanbul: Agora Kitaplığı.
- Mies, M. (2011). *Ataerki ve Birikim: Uluslararası İşbölümünde Kadınlar*. Ankara: Dipnot Yayınları.
- Mies, M. (2008). Kapitalist Gelişme ve Geçimlik Üretim: Hindistan'da Kırsal Kesim Kadınları. *Son Sömürge Kadınlar*, M. Mies, V. Bennholdt Thomsen, C. Von Werlhof (Der.), s. 47-80, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Molyneux, M. (2020). Ev Emeği Tartışması ve Ötesi. G.A. Savran, N.T. Demiryontan (Ed). *Kadının Görünmeyen Emeği* içinde, İstanbul: Yordam Kitap, s. 115-155.

- Naiman, J. (1995). *Marksizm ve Feminizm: İki Ayrı Kuram*. Saadet Özkal (Çev.), İstanbul: Amaç Yayıncılık.
- Oyman, N. (2019). Bazı Anadolu Kilim Motiflerinin Sembolik Çözümlemesi. *Arış Dergisi*, (14), 4-22 . DOI: 10.34242/ akmbaris.2019.119.
- Ölmez, F.N. (1999). *Niğde İlinde El Dokusu Halıcılık ve Üretilen Halıların Bazı Teknolojik Özellikleri Üzerinde Bir Araştırma*. Ankara Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara.
- Öztürk, M. Y. (2012). Ataerki: Bir Kavramın Yeniden İnşası, “Eski” Ataerki’den Ataerki Kapitalizme. *Eğitim Bilim Toplum Dergisi*, Cilt: 10 Sayı: 38, 72-115.
- Öztürk, M.Y. ve Dedeoğlu, S. (2010). Giriş: Kapitalizm ve Ataerki İlişkisi Çerçevesinde Kadın Emeği. *Kapitalizm, Ataerkillik ve Kadın Emeği Türkiye Örneği*, İstanbul: Sosyal Araştırmalar Vakfı, s.11-26.
- Öztürk, M.Y. (2010). Ücretli İş ve Ücretsiz Bakım Hizmeti Ekseninde Kadın Emeği: 1980’lerden 2000’lere. *Kapitalizm, Ataerkillik ve Kadın Emeği Türkiye Örneği*, İstanbul: Sosyal Araştırmalar Vakfı, s. 27-80.
- Öztürk, M.Y. (2010). Kapitalist Gelişme ve Kriz Sürecinde Kadın Emeği: Asya Deneyiminden Çıkarılacak Dersler. *Çalışma ve Toplum*, 2010/1 s. 105-132.
- Öztürk, B. (2020). Cumhuriyet Türkiye’si Halıcılığı- I: 1923-1980 Yılları Arası. *Arış Dergisi*, Aralık - Sayı:17, s. 44-61.
- Özyeğin, G. (2005). *Başkalarının Kiri: Kapıcılar, Gündelikçiler ve Kadınlık Halleri*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Reed, E. (1985). *Kadın Özgürlüğünün Sorunları*. Zeynep Saraçoğlu (Çev.), İstanbul: Yazın Yayınları.
- Rich, A.C. (1986). *Of Woman Born: Motherhood as Experience and Institution*. W. W. Norton, New York.
- Saliya, A.D. (2017). *Judith Butler ve Postmodern Feminizm*. İstanbul: Kibele Yayınları.

- Sirman, N. (1990). Köy Ünitesinin Tanımlanması. *Toplum ve Bilim Dergisi*, Sayı 48/49, s.95-102.
- Sirman, N. (1993). “Köy Kadınının Aile ve Evlilikte Güçlenme Mücadelesi”. Tekeli, Ş. (Der.), *1980’ler Türkiye’sinde Kadın Bakış Açısından Kadınlar* içinde, İstanbul: İletişim Yayınları, s. 247-276.
- Suzuki Him M. ve Gündüz Hoşgör A. (2016). Küreselleşme ve Türkiye’de Kırsal Kadının Ücretli Emeği: Rapana Venosa Üretim Zinciri Üzerinden Batı Karadeniz Bölgesinde Bir Vaka Analizi. *Sosyoloji Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 19, Sayı: 2, 108-130.
- Standing, G. (1999). Global Feminization Through Flexible Labor: A Theme Revisited. *World Development* Vol. 27, No. 3, pp. 583-602.
- Stanton, E.C. (1848). *Declaration of Sentiments*. Seneca Falls, New York, July 19-20. <http://www.womensrightsfriends.org/1848.php> (Erişim 07/11/2020).
- Şavran, T.G. (2012). Nicel ve Nitel Araştırmalarda Kullanılan Araştırma Teknikleri. Şavran, T.G. (Ed). *Sosyolojide Araştırma Yöntem ve Teknikleri*, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Şavran, T.G. (2009). Sosyolojide Nicel ve Nitel Araştırma Yöntemleri. Suğur, N. (Ed). *Sosyolojide Araştırma Yöntem ve Teknikleri*, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Tür, Ö. ve Aydın Koyuncu, Ç. (2010). “Feminist Uluslararası İlişkiler Yaklaşımı: Temelleri, Gelişimi, Katkı ve Sorunları”. *Uluslararası İlişkiler*, Cilt 7, Sayı 26, s. 3-24.
- Thomsen, V. (2008) “Neden Üçüncü Dünyada da Hâlâ Ev Kadınları Yaratılıyor?” *Son Sömürge Kadınlar*, M. Mies, V. Bennholdt Thomsen, C. Von Werlhof (Der.), s.245-256, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Ulutaş, Ç.Ü. (2010). Evin İçi İşyeri: Ev Hizmetleri, Ücretli Emek ve Göçmen Kadın Emeği. *Kapitalizm, Ataerkillik ve Kadın Emeği Türkiye Örneği*, İstanbul: Sosyal Araştırmalar Vakfı, s.279-305.
- Vogel, L. (1990). *Marksist Teoride Kadın*. Mine Öngören (Çev.), İstanbul: Pencere Yayınları.

- Walby, S. (2021). *Patriarka Kuramı*. Ankara: Dipnot Yayınları.
- Werlhof, C. (2008). “Kadın Emeği: Ekonomi Politiğin Eleştirisinde Kr Nokta”. *Son Sömürge Kadınlar*, M. Mies, V. Bennholdt Thomsen, C. Von Werlhof (Der.), s.27-46, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Werlhof, C. (2008). “Proletarya ld, Yaşasın Ev Kadınları!”. *Son Sömürge Kadınlar*, M. Mies, V. Bennholdt Thomsen, C. Von Werlhof (Der.), s. 259-277, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Wollstonecraft, M. (2012). *Kadın Haklarının Gerekçelendirilmesi*. Deniz Hakyemez (ev.) İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Yıldırak, N. (1992). *Köy Kadınlarının Sosyo-Ekonomik ve Kültürel Konumları*. İstanbul: Friedrich Ebert Vakfı.
- Zetkin, C. (1978). *Lenin ’in Bütün Dünya Kadınlarına Vasiyetleri (Yaşam yks- Savaşımı)*. (ev.) Atilla Temiz, İstanbul: Sorun Yayınları.

İNTERNET KAYNAKLARI

Görgün Baran, A. (2021). Feminizmin Gelişim Serüveni: Dalga Yerine Kuşak Diyelim mi?, Koç Üniversitesi Toplumsal Cinsiyet ve Kadın Çalışmaları Araştırma ve Uygulama Merkezi <https://kockam.ku.edu.tr/feminizmin-gelisim-seruveni-dalga-yerine-kusak-diyelim-mi-aylin-gorgun-baran/> Erişim, 29.06.2021.

Bursa Büyükşehir Belediyesi (2015). <https://www.bursa.bel.tr/?sayfa=haber&id=20935>, Erişim, 11.04.2021.

<https://tr.wikipedia.org/wiki/COVID-19>, Erişim, 18.05.2021.

<https://covid19.saglik.gov.tr/TR-66494/pandemi.html>, Erişim, 18.05.2021

EKLER

EK-1: Kadınların Halı Dokuma Evinde Çift Düğüm Tekniğiyle Dokudukları Halı, “Son Akşam Yemeği”

EK-2: Görüşme Yapılan Kadınlarla İlgili Bilgiler

Görüşme Yapılan Kadınlar	Yaş	Eğitim Durumu	Çocuk Sayısı	Hanede Yaşayan Kişi Sayısı	Hali dokumacılığı statüsü
Nuriye	39	İlkokul mezunu	3	5	Dokumacı
Sevgi	46	İlkokul mezunu	1	3	Dokumacı
Havva	42	İlkokul mezunu	3	5	Dokumacı
Ümran	42	İlkokul 5. sınıf terk	2	6	Dokumacı
Sevde	49	Ortaokul mezunu	3	5	Usta Öğretici
Zeynep	43	İlkokul mezunu	4	8	Usta Öğretici
Büşra	19	Lise mezunu	-	-	Dokumacı

EK-4: Yarı Yapılandırılmış Mülakat Soruları

1.Demografik Özellikler

- 1) Yaş
- 2) Eğitim durumu
- 3) Medeni durum
- 4) Çocuk sayısı
- 5) Hanede kaç kişi yaşıyorsunuz?
- 6) Evde bakıma muhtaç kişi varsa bakım işi ile kim(ler) ilgileniyor?

2.Çalışma ve Geçim Durumu

- 7) Ana geçim kaynağınız nedir?
- 8) Tarım araziniz/tarlanız var mı? Varsa;
 - 8.a) Bu arazi/tarla resmi olarak kime ait? Ne ekiyorsunuz, nasıl yetiştiriyorsunuz?
- 9) Kendiniz için ayırdığınız ürünler var mı? Bu ürünlerden sattıklarınız var mı?
- 10) Hayvanlarınız var mı? (Büyükbaş, küçükbaş, kümes hayvanları vb.) Varsa;
 - 10 a) Bu hayvanlar resmi olarak kime ait? Hayvanlarla kim ilgileniyor?
 - 10.b) Kendiniz için yaptığınız/ayırdığınız (süt, yoğurt vb.) ürünler var mı? Bu ürünlerden sattıklarınız var mı?
- 11) Evde hangi işleri yapıyorsunuz?

3.Atölyede Halı Dokuma – İş ve Emek

- 12) Halı dokumaya ne zaman başladınız? Neden?
- 13) Halı dokumayı kimden/nasıl öğrendiniz?
- 14) Ne zamandır bu atölyede çalışıyorsunuz/halı dokuyorsunuz? Neden/Nasıl karar verdiniz?
- 15) Atölye evinize ne kadar uzaklıkta? Nasıl gidip geliyorsunuz?
- 16) Çalışma ortamınız hakkında ne düşünüyorsunuz?
- 17) Sizce halı dokuma nasıl bir iş?
- 18) Atölyede dokuduğunuz halılardan biraz bahseder misiniz?
- 19) Halı desenleri motifler nasıl belirleniyor?
- 20) Dokuma için ipleri nasıl temin ediyorsunuz?

- 21) Sipariş usulü mü çalışıyorsunuz?
- 22) Bir halıyı ortalama ne kadar sürede dokuyorsunuz?
- 23) Yıl boyunca hangi aylar/günler çalışıyorsunuz?
- 24) Günde kaç saat halı dokuyorsunuz? Atölyenin çalışma saatleri nasıl?
- 25) Halı dokumada uygulanan ücret sistemi nasıl? (düğüm başı, saat başı, günlük vb.) Ne kadar kazanıyorsunuz? (Aylık, haftalık, halı başına vb.)
- 26) Halı dokuma dışında gelir getirici başka bir iş yapıyor musunuz?
- 27) Atölyede arkadaşlık ilişkileriniz nasıl?
- 28) Atölyede halı dokumadan kaynaklı sağlık sorunları yaşıyor musunuz? Neler?
- 29) İleride çocuğunuzun/kızınızın halı dokumayı öğrenmesini ister misiniz?
- 30) Siz atölyede çalışırken evdeki işleri kim yapıyor?
- 31) Atölyeden kazandığınız parayı nasıl/neler için kullanıyorsunuz/harcıyorsunuz?
- 32) Eşiniz atölyede çalışmanız ve para kazanmanız hakkında ne düşünüyor?

4.Hane/Aile-İçi Karar Alma Süreçlerine Katılım

- 33) Ekilecek/satılacak ürünlere kim(ler) karar verir?
- 34) Evle ilgili işlere kim(ler) karar verir? (Evin tadilatı, boyanması vb.)
 - 34.a) Eve alınacak eşyalara kim(ler) karar verir? (Mobilya, beyaz eşya vb.)
- 35) Çocuklarla ilgili durumlarda kim(ler) karar alır? (Evlilik, eğitim, çalışma)
- 36) Halı dokumaya başlamadan önce ve sonra bu kararlara katılmanızda bir değişiklik oldu mu?

5.Diğer

- 37) Bize bir gününüzü anlatır mısınız?
- 38) Köyünüzün dışında nereleri gördünüz?
- 39) Kendinize ayırdığınız bir zamanınız var mı? Varsa; O zamanda neler yaparsınız?
- 40) Sizce kadın olmanın kolaylıkları, zorlukları nelerdir?

EK-5: Gözlem Formu

Gözlem tarihi	
Gözlem yapılan yer	
Gözlem süresi	
Gözlem yapılan ortamdaki kişi sayısı	
Gözlem yapılan ortamın fiziki koşulları (atölyenin köydeki konumu, atölye içi dokuma düzeni, atölye içi alanın büyüklüğü, ısınma koşulları, yemek yenilen yer, dinlenme yeri)	
Gözlem yapılan ortamda kadınların halı dokuma teknikleri (dokuma sırasında kadınların el hareketleri, birbirleriyle iletişim biçimleri, dokumada kullanılan iplerin yapısı dokuma tezgâhının büyüklüğü, dokumada kullanılan araç gereçler)	
Gözlem yapılan ortamda kadınların dinlenme ve yemek yemeye ayırdıkları zaman ve bu süreçte neler yaptıkları	
Gözlem yapılan ortamda kadınların konuştukları konular ve arkadaşlık ilişkileri	